

“સીબોધ” ની ભેટ-ઘ. ચ. ૧૯૨૩.

નીતિ-વૈચન.

(લેખકના ટુંકા જીવનચરિત્ર સાથે.)

મૂળ લેખક:-

સ્વ. કરશનદાસ મૂળજી.

જીવનચરિત્ર લેખક:-

કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ,

બી. એ., એલ. એલ. બી.

પ્રકાશક:-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

મંત્રી-“સીબોધ અને બાળક” માસિક પત્ર-અમદાવાદ.

આ રીબાંચો ‘બાળુ’ મી. પ્રેસમાં છાપ્યો. રીચીરોડ-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૨૩૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ જ્ઞાતિ-વચન

વિષય ૬-૬

નીતિ-વૃથા.

મૂળ લેખક

સ્વ. કરસનદાસ મૂળજી.

સંપાદક

કેશવપ્રસાદ છોટલાલ દેશાધ,

બી. એ., એલ. એલ. બી.

પ્રકાશક

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

મંત્રી—“ અભિયોગ અને બાળક ”—અમદાવાદ.

કિંમત—દા.પૂ. ૫૦૦—એક રૂપિયા.

“ પાઠક ” ૫૦૦—એક રૂપિયા.

ખ. સ. ૧૯૨૩

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૦૨૩૨
૬-૬

કોપીરાઈટ રજીસ્ટર્ડ.

અમદાવાદ—મળુપુર ટંકસાળમાં પિ “યુનિયન” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
કંપની લીમીટેડમાં શા. ગોહનલાલ પ્રીતમલાલે બાધ્યું.

મૂળ લેખકની પ્રસ્તાવના.

આ નાહાનું પુસ્તક પ્રકટ કરવાની અમત્ય વિષે બોલવાની જરૂર નથી. દેશીઓની નીતિ સંબંધી હાલત વિષે તથા ગુજરાતી ભાષામાં આવા પુસ્તકની ખુટ વિષે જેઓ વાકેફ છે તેઓને આ પુસ્તકની જરૂરયાત તરત માલમ પડશે. આ મધ્યે, નીતિના જુદા જુદા ૬૫ વિષયો આપ્યા છે. તે ઘણાખરા “સત્યપ્રકાશ” મધ્યે ને થોડાક “નીતિબોધક” મધ્યે, ૬૦ સન ૧૮૫૫ થી ૧૮૫૮ સુધીમાં લખ્યા હતા તે વિષયો સુધારીને તથા તેમાં કેટલોએક જરૂરનો ફેરફાર કરીને પુસ્તકના આકારમાં બીજી વાર પ્રગટ કર્યા છે.

આ નાહાના પુસ્તકની પેહેલી આવૃત્તિની છપાચલી બધી નકલ અપી ગયાને ત્રણથી વધારે વરસ થયાં છે અને તેટલી મુદતમાં એનો ઘણો ખર્ચ માલમ પડ્યાથી આ બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે. આ બીજી આવૃત્તિમાં એટલું જણાવવાની ફરજ લાગી હતી કે આ પુસ્તક મધ્યે આવેલા જે ૧૫૫૦ ઉપરના પુસ્તક કે ઉપરના લખનારા ઉપરથી લીધા છે તે દરએક વિષયની નીચે ‘સત્યપ્રકાશ’ પત્ર મધ્યે પુસ્તકનું અથવા લખનારનું નામ જણાવવામાં આવ્યું છે તે છતાં પેહેલી આવૃત્તિમાં એ સંબંધી ખુલાસો કરવામાં બૂલ થઇ તે માટે કું ફલગીર હતી. આ બીજી આવૃત્તિમાં ૬ ભાગ કર્યા છે. તે મધ્યે—

ભાગ ૧ લો—{ “ ધર્મોનામ આવ લુખન લાછ ” નામના પુસ્તક ઉપરથી લખ્યો છે.

ભાગ ૨ જો—{ “ ખેર તથા ગ્રેગરી ” વગેરે લખનારાઓ ઉપરથી લખ્યો છે.

ભાગ ૩ જો—“ ઝોરીજનલ ” એટલે અસલ છે.

ભાગ ૪ થો—“ ઝોરીજનલ ” એટલે અસલ છે.

ભાગ ૫ જો—ટી. બી. નાં લખાણ ઉપરથી લખ્યો છે.

ભાગ ૬ ઠો—“ ખેર સર્વન ” ઉપરથી લખ્યો છે.

આ ૭ ભાગમધ્યે આર ભાગ ઇંગ્રેજી જુદાં જુદાં પુસ્તક ઉપરથી લખ્યા છે, તેમાં બધી રીતનો ફેરફાર કર્યો છે. તે એવો કે જુદા જુદા ધર્મના અને જુદી જુદી જાતોના સર્વ લોકોને આ નાહાનું પુસ્તક એક સરખી રીતે ઉપયોગમાં આવે. આ પુસ્તક ગુજરાતી વાંચનાર દરએક કુટુંબમાં જીવાન પુરૂષ તથા સ્ત્રીને ઉપયોગી થશે એવી આશા હું રાખું છું.

મુંબઈ; સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૫.

કરસનદાસ મુલજી.

નિવેદન.

આપણામાં કહેવાય છે કે નવી ઇમારત ચણવા કરતાં જુના ખડેરાનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં કાંઈ જોણું પૂર્ય નથી. એ સિદ્ધાંત લક્ષમાં રાખીનેજ સ્વ. કરસનદાસ મૂળજીએ લગભગ સાઠ વર્ષ ઉપર લખેલું આ પુસ્તક પ્રકાશમાં આણવાની સૂચના મેં રા. જીવનલાલ અમરથી મહેતાને કરી, અને તેમણે તે ઉપાડી પણ લીધી. મૂળ લેખકની પ્રસ્તાવના ઉપરથી જોઈ શકાયે કે પુસ્તકનો અમુક ભાગ જાણીતા અંગ્રેજ ધર્મપ્રણેતા લખાણ ઉપરથી લીધો છે, અને બાકીનો ભાગ સ્વતંત્ર લખાયેલો છે. સ્વ. કરસનદાસ મૂળજીના શુદ્ધ અને આગ્રહી ચારિત્રની છાપ આ પુસ્તકમાં સર્વત્ર નજરે પડે છે. પુસ્તકમાં ધર્મ તેમજ નીતિની બાબતો ચર્ચા છે, ઇશ્વરસ્તુતિ અને ઇશ્વરપ્રાર્થના પણ આપેલી છે, તેમજ કોઈ પણ ધર્મના અનુયાયીને આ પુસ્તક વાંચતાં લેણું પણ સંકેત થાય તેમ નથી. પુસ્તક ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે લેખક એકેશ્વરવાદી છે; છતાં મૂર્તિનું ખંડન કોઈ પણ સ્થળે તેમણે કર્યું નથી તેમ મૂર્તિ વિશે ઇશ્વરો પણ કંઈયે જોવામાં આવેલો નથી. તેમની માન્યતા નીતિમય ધર્મ પ્રત્યે હોય એમ જોખમું લાગે છે.

પુસ્તકમાં ભાષાની કમરૂ કદાચ નહિ દેખાય; પણ ભાષા-ધણીજ સરળ અને સચોટ તો છેજ. પુસ્તકમાં કોઈ કોઈ સ્થળે જુના શબ્દ-પ્રયોગો હતા, તેમજ જુની યુગાધમરી અને પારસીશાહી જોડણી હતી. મેં આ આવૃત્તિમાં તેમાં સુધારો કરવાની છૂટ લીધી છે. છતાં જો શબ્દો જુના છતાં હજીયે કાંઈક વપરાશમાં છે, તે તો રહેવા જ દીધા છે. સામાજિક, નીતિ સંબંધી અને ધર્મ સંબંધી વિષયો ઉપર

આ પુસ્તકમાં જે ટુંકા ટુંકા નિર્મલો છે તેનો અભ્યાસ શાળાઓમાં બહુજ સારી રીતે કરાવી શકાય. બાપા સરળ છે, લખાવટ શુદ્ધ છે, અને વિષયો ઉત્તમ છે, તેથી આ પુસ્તક સર્વ રીતે વિદ્યાર્થી વર્ગના હાથમાં ચુકવા યોગ્ય છે. છેવટે “ નીતિતત્ત્વો ” નું જે સ્વતંત્ર પ્રકરણ વધાર્યું છે, તે પણ તેલું ને તેટલુંજ ઉપયોગી જણાયશે.

શ્રીઓનું વલ્લભ તો સ્વાભાવિક જ ધર્મ પ્રત્યે હોય છે. ધર્મને નામે દેંગી લોકો પણ શ્રીઓ પાસેથી લાભ પામી જાય છે. એટલે તેમના હાથમાં ધર્મ તેમજ નીતિનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવતું આ નિર્દોષ પુસ્તક મૂકવાની ધણીજ જરૂર હતી અને તેથીજ નવા વર્ષની ભેટમાં આ પુસ્તક “ શ્રીભોધ ” તથા “ બાળક ” ના ગ્રાહકોને આપવાનું નક્કી કર્યું છે. ભેટ તરિકે સહેજ આનંદ થાય તેવી વાર્તાઓને બદલે સરળ બાપામાં લખાયેલું આ મનન કરવા યોગ્ય પુસ્તક આપ્યું છે તે સર્વેને પસંદ પડશે એવી આશા રાખીએ છીએ. સ્વ. કરસનદાસ મૂળજી “ શ્રીભોધ ” પત્રને આસ્તિત્વમાં આણનાર મંડળમાંના એક હતા, અને થોડોક સમય તેના અધિપતિ પણ હતા, એ વાત જાણવાથી વળી આપણને આ પુસ્તકમાં કાંઈક જુદોજ રસ ઉત્પન્ન થશે.

આ પુસ્તકના લેખકનું ટુંકું જીવનકાળ આ સાથેજ આપેલું હોવાથી તે વિશે કાંઈ ધજારો અત્રે કર્યો નથી. અમે આશા રાખીએ છીએ કે ધણીયે વાંચનારનાં હૃદયમાં આ પુસ્તકથી શાંતિ પ્રસરશે. અને જે એક પણ હૃદય શાંતિ અનુભવશે, કાંઈ પણ લાભ મેળવશે, તો આ પુસ્તકનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો સફળ ગણાશે.

શ્રીઓ અને બાળકો સહેલાઈથી વાંચી શકે માટે આ પુસ્તક જીણા-ચાણુ પછકા ટાઇપમાં ન છાપતાં મોટા ટાઇપમાં છાપ્યું છે.

કેશવપ્રસાદ કેસાઈ.

અનુક્રમણિકા.

સ્વ. કરસનદાસ મુળજીનું જીવનચરિત્ર.

ભાગ ૧ ભા. ૧ પૃ. ૧ થી ૪૧.

					પૃષ્ઠ.
ધર્મિર	૧
ધર્મિરશક્તિ	૩
સત્ય	૪
દયા	૭
નમ્રતા	—	...	૮
સંતોષ	૧૦
ઉદ્યોગ	૧૨
વિચાર	૧૪
ઉમેદ	૧૫
ડહાપણ	૧૮
હિંમત	૨૦
ક્રોધ	૨૨
વેર	૨૪
મેલ	૨૬
સ્ત્રી	૨૭
ભરવાર	૩૦
પિતા	૩૨
પુત્ર	૩૪
બાઈ બહેન	૩૫
અજો અને મૂર્ખ	૩૫

તવંબર અને ગરીબ	૩૭
સૌંદર્ય અને આકર	૪૦

ભાગ ૨ જો: પૃષ્ઠ ૪૨ થી ૫૯.

સુખ અને દુઃખ	૪૨
જીવનની વખત	૪૩
પડતી દશા	૪૫
માણસની બલાઈ	૪૬
પ્રમાણિકપણું	૪૭
દુઃખ અને દરદ	૪૮
“જોઈ તપાસીને ચાલ”	૫૦
અપરાધી માણસનું અંતઃકરણ	૫૧
“તું જોઈશો હરખાઈ ના જા”	૫૩
અદેખાઈ	૫૪
સદ્ગુણ અને દુર્ગુણ	૫૫
“ઉઠ! આજસુ ઉઠ”	૫૬
માણસનું મન	૫૮

ભાગ ૩ જો: પૃષ્ઠ ૬૦ થી ૭૨.

માણસનું અભિમાન	૬૦
પરસ્પરનું સુખ	૬૩
નીચ માણસ	૬૬
ધુરી મતલબ	૬૭
ખરો ધર્મ તથા ખરો માર્ગ	૬૮
આપી માણસ	૭૦

ભાગ ૪ થો: પૃષ્ઠ ૭૩ થી ૧૦૯

કું ડાણ હું?	૭૩
મોત	૭૫

ધમિર તું સાચેજ છે.	૭૭
મારા દિલમાં કાંટા બોધાય છે.	૮૦
મારે તૈયારી કરવી જોઈએ	૮૩
હવે બધું સુટે છે.	૮૭
અરી મોટાઈ	૯૦
હું ધમિરનો કટબો આભારી!	૯૨
માફ ખઈ ડહાપણ	૯૭
કેવો હું મૂર્ખ!	૧૦૭

ભાગ ૫ મો: પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી ૧૨૬.

આદમાનો ઉદ્ધાર	૧૧૦
પાપ	૧૧૨
ધમિર ઉપર ભાવ	૧૧૩
ધમિરનો કાપ	૧૧૬
પમાતાપ કરવાની દીક્ષ	૧૧૭
મોત એ પાપની શિક્ષા છે.	૧૨૦
પવિત્ર બુદ્ધિ	૧૨૨
ધમિરને જવાબ કેવો પડશે.	૧૨૪

ભાગ ૬ ઠો: પૃષ્ઠ ૧૨૭ થી ૧૬૨.

ધમિરભક્તિ અને નીતિ	૧૨૭
વખતનો ઉપયોગ	૧૩૯
દુઃખ અને દરદમાં સદાયચલુથી બટાડો	૧૪૩
માણસ! તું આજસુ પડી રહેવા નથી આવ્યો.	૧૭૨
ધમિર માથાના	૧૮૮

ભાગ ૭ મો: પૃષ્ઠ ૧૬૩ થી ૨૧૬.

નાતતત્ત્વો	૧૫૩
------------	-----	-----	-----	-----

સ્વ. કરસનદાસ મૂળજી.

જન્મ, ૨૫ જુલાઈ ૧૮૩૨.

મૃત્યુ, ૨૮ ઓગસ્ટ ૧૮૭૧.

તેમના જીવનની ટુંકી રૂપરેખા.

વિધાવ્યાસ.

આ પ્રસિદ્ધ, નિડર અને આગ્રહી સુધારકનો જન્મ મુંબાઈમાં ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં થયો હતો. તેઓ યાત્રિએ કપોળ વાણીયા અને ધર્મે વૈશ્રવ હતા. તેમનું મૂળ વતન મહુવા પાસે વડાળ ગામમાં હતું; પરંતુ તેમના વડવાઓ મુંબાઈ આવીને વસ્યા હતા.

ફક્ત સાત વર્ષની કુમળી વયમાં તેમનાં માતા મરણ પામ્યાં અને એમના પિતાએ ખીજવાર લગ્ન કર્યું. આ બનાવથી એમને માતા અને પિતા બેઠનાં લાલન પાલન ગુમાવવાં પડ્યાં, અને તેઓ મોસાળ-માંજ ઉછર્યાં. ત્યાં તેમની સંભાળ મુખ્યત્વે તેમની માસી તથા માની કાકીએ કરી. આ કાકી પણ વિધવા હતાં અને કરસનદાસની સંભાળ ખાસ રાખતાં હતાં.

તેમણે ગુજરાતીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી એલરીન્સ્ટન ઇન્સ્ટી-ટ્યુટમાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. ત્યાર બાદ કૉલેજમાં

દાખલ થવાનો તેમને વિચાર થયો; પરંતુ પૈસાની તાણ પડવાથી તેમણે નોકરી સાથે બંધુવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તેમાં સફળ થયા નહીં, તેથી છેવટે પૈસા ભરીને કૉલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાં એક વર્ષ પછી તો સ્કૉલરશીપ મળી એટલે તેમનું કામ સરળ થઇ ગયું.

આ અરસામાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં મુંબાઇના વાતા-વરણમાં સારી જગૃતિ જોવામાં આવતી હતી. શરૂઆતની અંગ્રેજી કેલ-વણીનાં શુભ પરિણામ સર્વત્ર નજરે પડતાં હતાં. તે વખતના અંગ્રેજ વિદ્યાચુરુઓ પાઠશાળામાં શિક્ષણ આપવા ઉપરાંત જ્ઞાન વધારવા માટે વિદ્યાર્થીઓને વાંચન સભાઓ અને ચર્ચા સમાજો સ્થાપવા ઉત્કેરતા હતા, તેમજ વિદ્યા પ્રસારનું વ્યવહાર કાર્ય કરવાનું ઉત્તેજન પણ યુવકો-ને આપતા હતા. આવી એક સભાની એક શાખાનું નામ “ગુજ-રાતી જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી” હતું. આમાં સમાજમાં આદતા કુરિવાજો ઉપર ભાષણો પણ થતાં હતાં, અને તેમાં હાદાબાદ નવરોજી, ડૉ. બાઉ હાજી વગેરે વિદ્વાનો ધણો આગળ પડતો ભાગ લેતા હતા. કરસનદાસ આ મંડળીથી ધણાજ આકર્ષાયા હતા, અને તેના કાર્યમાં તેઓ રસ-ભર્યો ભાગ લેતા હતા. આ ‘જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી’માં ગુજરાતી તેમજ દક્ષિણી હિંદુઓ તથા મોટે ભાગે પારસી યુવકો ભાગ લેતા હતા. એટલે તેના કામથી ઉત્સાહી ગુર્જર યુવકોને સંતોષ થયો નહિ. તેથી તેમણે “બુદ્ધિવર્ધક સભા” ખાસ જુદી સ્થાપી. કરસનદાસ આ બંને સભાઓમાં ભાગ લેતા હતા.

“બુદ્ધિવર્ધક સભા”માં વખતો વખત મુધારાના કોઇ કોઇ વિષયો ઉપર નિબંધો વંચાતા હતા, અને તે પ્રસંગે સભાસદો ઉપરાંત બહાર-ના ગૃહસ્થોને પણ આમંત્રણ આપવામાં આવતાં હતાં. ૨૨ મી

ઝોમણ ૧૮૫૨ ને દિવસે કરસનદાસે આ સભા સમક્ષ “દેશાટલુ” વિષે નિબંધ વાંચ્યો હતો. આ નિબંધ “બુદ્ધિવર્ધક સભા” ના અંક બીજામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. કરસનદાસનું આ પ્રથમ જાહેર કાર્ય હતું. આ બાબત, તેમાંની દલીલો માટે તથા વાંચવાની છટા માટે પણ, તે સમયે વખણાયું હતું. આ બાબતમાં બે દલિબિંદુથી ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. એક તો આર્થિક દલિયે પરદેશગમન બહુ જ અમત્તનું છે અને તે માટે મુલકોને ઉત્સાહિત કર્યા હતા. અને બીજું દેશાટલુ કરવામાં શાસ્ત્રનો વાંધો નથી તેથી શાંતિઓ તરફથી દેશાટલુ કરનારને પંજવણી થવી જોઈએ નહિ.

આ સમયમાં ‘શાંત પ્રસારક મંડળી’ના સભાસદોનું ધ્યાન હિંદુ-ઝોની બાળવિધવાનાં કુખો તરફ દોરાયું. સુરતમાં દુર્ગારામ મહેતાજી તેમનાં કુખ દૂર કરવા તનતોડ મહેનત કરતા હતા. મુંબાઇમાં પણ કોઇ દયાળુ પારસી ગૃહસ્થે તે સંબંધી કોઇ ઉત્તમ નિબંધ લખે તેને રૂ. ૧૫૦ નું ખર્ચામ આપવા ઇચ્છા તાવી. ‘શાંત પ્રસારક મંડળી’ના મંત્રીએ તે માટે જાહેરાત કાઢી, અને કરસનદાસે તે નિબંધ લખવા તૈયારી કરવા માંડી. આ અરસામાંજ કરસનદાસનાં બુવાન કાઢી વિધવા થયાં હતાં. તેથી મુડીકર્મ અને કેશવપનની કુટ ક્રિયા સમયે જો ત્રાસ થાય છે તે તેમના જીવામાં પ્રસન્ન આવ્યો, અને તેમણે લખવા મહિસા નિબંધમાં તેનું વર્ણન તાદશ આપવામાં આવ્યું હતું. આ નિબંધમાં વિધવાઓનાં ફરી લગ્ન કરવાની તરફથી તેમણે મત જાહેર કર્યો હતો. આ લેખ કરસનદાસની કાઢીના ધરમાં એક માથુસ રહેતો હતો તેના જોવ મ આવ્યો. એ માથુસ સારો નહોતો અને એમના મહાંમ કાઢાને તેણે કુલજણે ચઢાવ્યા હતા. તે સદાચરણી કરસનદાસથી ધણેજ ઇતો હતો. તેથી કરસનદાસ સામે તેમનાં કાઢીને

ચઢાવી મુકવાનો આ લાગ તેણે જોયો. તેણે નિબંધ ચોરીને તેમની કાકીને વંચાવ્યો, અને કહ્યું કે આ તો તમારા ઉપર જ લખાયો છે. આ ઉપરથી કરસનદાસને તેમની કાકીયે ધરમાંથી કાઢી મૂક્યા, અને તેમના નિબંધનો નાશ કર્યો. આ રીતે આશ્રમ જવાથી કરસનદાસને ધણીજ તંગી પડવા લાગી. સ્કૉલરશીપની મદદથી થોડો સમયતો અભ્યાસ ચાલુ રહ્યો, પણ એકંદરે પરિણામ એ આવ્યું કે તેમને કૉલેજ છોડવાની જરૂર પડી.

નાકરી અને શરૂઆતની લોકસેવા.

શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળ એક વિધાવિલાસી નર હતા. સુધારાનાં કાર્યો તરફ તેમને પક્ષપાત હતો. તેમણે માંડવી ઉપર રહેતા માણસોના ઉપયોગ માટે એક ધર્માદા નિશાળ સ્થાપી, તેના મુખ્ય ગુરુનું કામ કરસનદાસને સોંપ્યું. આ રીતે શિક્ષકના ઉત્તમ ધંધામાં તેઓ જોડાયા. તેમણે પોતાનું કાર્ય ઉત્તમતાથી બજાવી હાથ નીચેના શિક્ષકોમાં ધણો જ ઉત્સાહ પ્રેર્યો, અને ટુંક વખતમાં જ તેમની નિશાળ વખણાઈ.

પરંતુ એકલા નિશાળના કાર્યથી કરસનદાસને સંતોષ થાય તેમ નહોતું. તેમણે ‘યુદ્ધિવર્ધક સભા’નો ઉદય વધારી મૂક્યો. તેમાં ફક્ત બાળણો જ કરાવવાથી તેમણે સંતોષ ન માન્યો, પરંતુ તેની મારફતે શિક્ષણનાં બ્યવહાર કાર્યો પણ કરાવ્યાં. સમાજ સુધારાનો આધાર સ્ત્રી-શિક્ષણ ઉપર છે એ સૂત્ર, આ ઉત્સાહી યુવક મંડળ સમગ્ર્યું હતું અને તેથી સભા તરફથી બે કન્યાશાળાઓ સ્થાપવામાં આવી. આમાં સભાસદોએ મદત કામ કરવાનું ઉપાડ્યું અને ધનવાનોએ બીજું ખર્ચ આપવાનું કબજ્યું. આમાંની કોટની કન્યાશાળાનું બધું ખર્ચ ધીમે ધીમે શેઠ મંગળદાસ

નથુભાઈએ માથે લીધું અને તેની સર્વ દેખરેખનું કામ કરસનદાસે ઉપાડી લીધું.

આ ઉપરાંત સુધારાની તરફેણમાં લોકમત જાગ્રત કરવા માટે કરસનદાસને એક અઠવાડિક પત્રની જરૂર જણાઈ. “રાસ્ત-ઝોદતાર” નામે એક અઠવાડિક પત્ર પારસીઓ કાઢતા હતા અને તેમાં કરસનદાસ હિંદુ સુધારાઓ વિષે લેખો પણ લખતા હતા. પરંતુ હિંદુઓના પ્રશ્નો એટલા બધા હતા કે જુદા પત્ર વિના બધા બરોબર ચર્ચા શકાય નહિ. તેથી ૧૯૫૫ ની સાલમાં કરસનદાસે “સત્ય પ્રકાશ” નામે અઠવાડિક પત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યું. તેમાં બહુજ હોંમતથી તીખી બાબામાં તેઓએ જુની ગુસ્સાનકારક રીતો સામે લેખ લખવા માંડ્યા. વળી તે સમયમાં ‘બુદ્ધિવર્ધક સમા’ થી પણ નિયમિત માસિક શરૂ કર્યું. આ રીતે લોકજાગૃતિનાં આ બે ઉપયોગી સાધનો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. ‘સત્ય પ્રકાશ’માં સર્વ મહેનત કરસનદાસ કરતા હતા અને પૈસાની મદદ સર મંગળદાસ નથુભાઈ વગેરે આપતા હતા. આ રીતે ધન અને બુદ્ધિ, લક્ષ્મી અને સરસ્વતીનો સુયોગ થઈ સુંદર સેવા થતી હતી. પરંતુ આ સમયમાં સર ટી. સી. હોપ કરસનદાસના કેલવણી સંબંધી કામથી સંતુષ્ટ થયા અને ડીસાની અંગ્રેજી નિશાળના માસ્તરની જગ્યાએ તેમને નિમ્યા. કરસનદાસ ડીસા ગયા ત્યારે “સત્યપ્રકાશ” મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠને સોંપ્યું. જ મહિનામાં મહીપતરામ પણ મુંબાઈ છોડી ગયા એટલે ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર યાસિકના હાથમાં તે આવ્યું. પરંતુ એટલામાં તે કરસનદાસ પાછા મુંબાઈ આવ્યા અને તેમણે ‘સત્ય પ્રકાશ’ પોતાના હાથમાં લીધું.

હીસામાં કરસનદાસ ફક્ત દસ મહિનાજ રહ્યા હતા. ત્યાં તેમની તબિયત બગડી અને ગોરા દાકતરે માંસ ખાવાનું કહ્યું. પરંતુ પ્રાણુ જય તો પણ અબક્ષ્ય બોજન હું નહિ કરું એમ તેમણે કહ્યું. ઝુંબાઇ દવા કરાવવા માટે તેમણે રજા માગી; પરંતુ તે ગોરા દાકતરે સર્ટીફિકેટ આપવા ના પાડી. કરસનદાસ રાજનામું આપી ઝુંબાઇ ચાલી ગયા, અને ત્યાં જઈ પોતાને પ્રિય ઉદ્યોગો આદર્યા. કરસનદાસ સુધારાના હિમાયતી હતા; પરંતુ ધણા જ ધર્મિષ્ઠ હતા તે આ ઉપરથી જણાઇ આવે છે. એઓ ધર્મમાં નહોતા, પણ ધર્મવિહિન તો નહોતા જ.

એક નાનો બનાવ આ વખતે બન્યો તેથી પણ કરસનદાસ સિદ્ધાંતને વળગી રહેનારા હતા તે જોઈ શકાય છે. ૧૮૫૭ની સાલમાં કરસનદાસે ત્રીજીવારનાં લક્ષ કર્યાં. એમની પ્રથમ બને પત્નીઓ ગુજરી ગઈ હતી. આ વખતે તેમણે જરીનો જામો પહેરી ઘોડે બેસવાની ના પાડી. સાસરીયાંએ ધમકી આપી કે ચાલુ રીવાજ નહિ પાળો તો વેવિજાળ તોડીશું. પરંતુ કરસનદાસ તો પોતાના વિચારમાં મક્કમ જ રહ્યા અને સાદ્ય પહેરવેશમાં પગે ચાલતા જ ગયા. જો કે આથી ભાંજ-ગડ થઈ; પરંતુ મિત્રો વચ્ચે પડવાથી અંતમાં સલાહ થઈ. આ વાતથી કરસનદાસની જાહેર હિંમત તથા મક્કમતા જણાઈ આવે છે.

વૈશ્વ મહારાજો સામે લખાણ.

“ સત્યપ્રકાશ ” સમાજ સુધારાની ચર્ચા તો કરતું જ હતું. તેવામાં વળી એક નવી બાબત ઉપર લખવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ગોસાંધજી મહારાજો તથા આદ્યો વચ્ચે ઝગડા થયા. વૈશ્વ મંદિરોમાં હપ્તન-બોમ થતા હતા તેમાં મહારાજોને સારો તડાકો પડતો હતો. આદ્યો

પણુ તેથી લોભાયા અને તેમણે પણ ભૂલેશ્વર શિવમંદિરમાં છપ્પન-
 ભોગ કર્યો. મહારાજનેએ જાણ્યું કે બ્રાહ્મણો આમ કરશે તો આપણું
 આકર્ષણ ઓછું થઇ જશે. તેથી તેમણે બ્રાહ્મણો ઉપર હુમલો કર્યો,
 અને કહ્યું કે જે બ્રાહ્મણોએ શિવપ્રસાદ લીધો તે તો ભરડા થઇ ગયા.
 આ સાથે વૈશ્નવોને આગ્રા કરી કે એ બ્રાહ્મણો હવે ગોરપદે રહી શકે નહિ.
 ગોરપદું જાય તો બ્રાહ્મણની આવક જાય. આમ હોવાથી બંને પક્ષે
 જાહેરમાં લખાણ કરવા માંડ્યું. આ તકનો લાભ સુધારક વૈશ્નવોએ
 લીધો. અને શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી વગેરે વૈશ્નવોએ મંદિરોમાં અમુક
 સુધારા થાય તો જ મહારાજને આ ઝગડામાં મદદ કરવાનું વચન
 આપ્યું. મહારાજને આ વાત ગમી તો નહિ, પણ તેમની મદદની
 જરૂર હોવાથી કબૂલ કરી. આમ છતાં એક શરત એવી કરાવી કે
 બધા સુધારા એક વર્ષ પછી અમલમાં આવે, અને ત્યાં સુધી બધી
 વાત ગુપ્ત રાખવી. સુધારકો પુરતા જોરમાં નહિ હોવાથી તેમણે આ
 શરત કબૂલ રાખી, પરંતુ બ્રાહ્મણોનો બહિષ્કાર કરાવવાની વાતમાં
 મહારાજને ફાવ્યા નહિ. એટલે તેમણે એક ગરીબ બિખારી બ્રાહ્મણને
 ઉભો કરી તેની પાસે સમસ્ત બ્રાહ્મણ કોમ તરફથી માફી મંગાવી,
 અને પોતે માફી બક્ષી.

આ સમયમાં મહારાજને ઉપર 'સત્યપ્રકાશ' નિહરતાથી ધણું જ
 સખ્ત લખાણ લખવા માંડ્યું. "સત્યપ્રકાશ" નાં લખાણો શુદ્ધ
 બુદ્ધિથી, ધર્મ સુધારણા માટે લખાતાં હતાં. પરંતુ મહારાજને તો
 પોતાની રીતો સુધારવા જરાયે તૈયાર નહોતા. તેથી તેમણે સુધારા-
 વાળા સામે સખ્ત લખાણ લખવાની ઝાઝવણ કરી. "આત્મક" નામે
 પારસી અઠવાડિક પત્ર હતું, તેના માલિકને પૈસા આપી સુધારા-

વાળાઓ સામે ઝુંબેસ ચલાવી. તેમની તરફેણમાં દલીલો તો હતી નહિ, એટલે તેમણે ગાળોનો આશ્રય લીધો, અને લખતાં લખતાં હઠપાર ગાળો લખી. પરિણામે “ ચાલુક ” સામે બદનક્ષીની ફરિયાદ મંડાઇ. મહારાજોએ તેના માલિકને કળયે લઢવાના પૈસા આપ્યા નહિ, અને આ બિચારો બાકુતી લેખક મહાસંકટમાં આવ્યો. અંતે તે વિદ્યર્થે અને બચાવમાં તેણે મહારાજો સામે સાક્ષી સમન કાઢ્યા. મહારાજો કોર્ટમાં જવા રાજી નહોતા. કોર્ટમાં જવું પોતાના પદને શોભે નહિ એમ તેમનું માનવું હતું. વળી કોર્ટમાં ગમે તેવા પ્રશ્ન પુછાય તો પોતાનું પોકળ ખુલ્લું પડી જાય એવો પણ તેમને ડર હતો. તેથી તેમણે મંદિરોનાં દાર બંધ કરી દીધાં અને બેલીકને પેસતાં અટકાવ્યો.

દાર બંધ થયાં એટલે આસ્તિક વૈશ્ણવોનાં દર્શન પણ બંધ થયાં, અને દર્શન વિના અમ જળ ન લેવાનો નિયમ ધણું સ્ત્રી પુરુષોને હતો. તેથી સર્વત્ર હોહાકાર થઇ ગયો અને સુધારાવાળાને પુષ્કળ ગાળો પડવા માંડી. બધાં ભક્તજનોએ મહારાજને કાંઇક તોડ આણવા આજીજી કરવા માંડી. એટલે મહારાજોએ ભક્તો પાસે એક “ ગુલામી ખત ” કરાવી લીધું. આમાં વૈશ્ણવોએ નીચેનાં કામ માથે લીધાં:

મહારાજો કોર્ટમાં જવાથી મુક્ત થાય તેવાં પગલાં તાબડતોબ લેવાં. આ માટે રૂ. ૬૦૦૦૦) નું ફંડ કરી વિલાયત ખારિસ્ટર મોકલવાનો વિચાર તેમણે કર્યો હતો.

મહારાજો સામે કોઇ પણ માણસ ફરીયાદ માંડે ત્યારે વૈશ્ણવોએ સાક્ષી પૂરવા જવું નહિ.

કોઈપણ હિંદુ મહારાજે સામે લખાણ કરે તો તેને તાબડોતોડે તેની નાતની બહાર મૂકી દેવો.

કોઈ પણ ખીજા ધર્મનો માણસ મહારાજ ઉપર સમન્સ કાઢે તો તેની કોઈ પણ ઉપાયે પતાવટ કરાવી દેવી.

આ ખત ઉપર મરજી કે કમરજીથી ધણીજ સહીયો થઈ. દરેક કુટુંબમાં કોઈને કોઈ માણસ ચુસ્ત વૈશ્વ હોય એટલે જેઓ પોતે સહી કરવા નહોતા માગતા તેઓ ઉપર મા, સ્ત્રી, કે બહેનનાં દયાળુ આવ્યાં અને બલબલા સુધારક કહેવાતા વૈશ્વોની સહીયો પણ થઈ ગઈ.

કરસનદાસની હોંમતની કસોટીનો આ સમય હતો. ગુલામી-ખતમાં નાતબહાર મૂકવાની જે કલમ હતી તે કરસનદાસને માટે જ હતી એમ સૌ જાણતા હતા. કરસનદાસના મદદ કરનારા અને મિત્રોએ પણ તેને તે સંબંધી ચેતવણી આપી અને થોડો સમય મહારાજે સામે ન લખવા સલાહ આપી. તે ભોંકો નાત બહાર રહેવા જરાયે તૈયાર નહોતા. મહારાજ પક્ષે તો ધણીજ ઉત્સાહમાં આવી ગયો હતો. તેમને ખાતરી હતી કે હવે ‘સત્યપ્રકાશ’ તેમની વિરુદ્ધ લખી શકશે નહિ જ. આની ખાતરીની સાથે દરેક જણે રવિવારના ‘સત્યપ્રકાશ’ ની વાટ આતુરતાથી જોવા માંડી.

કરસનદાસે બધી વાતનો વિચાર કર્યો. મિત્રોની ચેતવણી, પોતાના માથા ઉપરનો ભય તેમજ પોતાની ખરી ફરજ : આ સર્વ બાબતોનો વિચાર તેમણે પૂર્ણ મંભિરાષ્ટી કર્યો. અંતે તેઓ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે આ પ્રસંગે નબળાઈ બતાવવાથી સુધારાના પક્ષને અતિશય નુકશાન થશે, માટે ગમે તે જોખમે પણ જે કાર્ય હાથમાં લીધું છે તે વિશે નમતું તો ના જ મૂકવું એમ તેમણે ઠરાવ્યું. ખીજા રવિવારના

“ સત્યપ્રકાશ ” માં આ ખતને તેમણે “ ગુલામી ખત ” નું નામ આપ્યું અને તેની દરેકે દરેક કલમ ઉપર બહુ જ સખ્ત ટીકા કરી. રૂ. ૬૦૦૦૦) ફેંકીને કોર્ટમાં ના જવાનો હક્ક મેળવવાને બદલે તેમણે કોર્ટમાં ના જવું પડે તેવા રસ્તા ભેવાનું મહારાજોને સૂચવ્યું. અને કહ્યું કે એ રૂપિયા વિક્ટોરીયા મ્યુઝીયમમાં આપો તો ભોકોને સારો લાભ થાય. વળી લખ્યું કે જેઓ નીતિને માર્ગે ચાલે અને પારકી પંચાત કરે નહિ, કોઈના દેવાદાર બને નહિ, તેમને કોર્ટમાં જવા વારો આવે જ નહિ. ત્યાર પછી જેમણે સહીઓ કરી હતી તેમની ગુલામી દશાની તેમણે પુષ્કળ મજકરી કરી, અને છેવટે પ્રભુપ્રાર્થના કરી કે આ ભાઈઓ મહારાજની ગુલામી કરવા કરતાં ભોકસેવા તરફ દિલ લગાડી તે માટે ધનવ્યય કરે.

આ રીતે કરસનદાસે બહુ નિડરતાથી પોતાની ફરજ બજાવી. તેમનું જોષને ખીજાઓએ પણ નનામી પત્રિકાઓ કાઢી મહારાજો વિરુદ્ધ અને આ ગુલામીખતની વિરુદ્ધ પુષ્કળ લખાણ કર્યું; પરંતુ નામ સાથે બહાર આવી નાત બહારનો બચ વહોરવા કોઈ જ તૈયાર થયું નહિ. માત્ર કરસનદાસજી નામ સાથે બહાર આવ્યા અને તેમને નાત બહાર મૂકવાની હીંમત કોઈની આવી નહિ. કારણ કે તેમને ડર લાગ્યો કે કદાચ મામલો કોર્ટ જશે. આ રીતે ગુલામી ખતની એક કલમ તુટી. અને એક કલમ તુટી એટલે પછી બીજી કલમ અનુસાર જે પૈસાની ટીપ કરવાની હતી તે પણ ના થયું. કદાચ કરસનદાસના લખાણની અસર પણ ભોકના મન ઉપર થયું હશે. આ રીતે કરસનદાસ સિદ્ધાંતને વળગી રહ્યા, અને તે સાથે મહારાજો ઉપર તેમણે વિજય પણ મેળવ્યો.

જડુનાથજી મહારાજ.

મુંબાઈના મહારાજે કરસનદાસના હુમલા ખાળી શક્યા નહિ તેથી તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘટી અને પેદાશ ઘટવાનો સંભવ પણ ઉભો થયો. મુંબાઈની આ ચળવળનો ચેપ કદાચ બહારગામને પણ લાગે એવા ભયથી સુરતના મોટા મંદિરના મહારાજ જડુનાથજી ઇ. સ. ૧૮૬૦ ની અધવચમાં મુંબાઈ આવ્યા. તેમના પિતા શ્રિજરતનજીને સુરતના દુર્ગારામ મહેતાજીનો સહવાસ હતો, અને કેલવણી વગેરે કેટલીક બાબતો તરફ તેમના સહાનુભૂતિ થઈ હતી, તેથી મુંબાઈમાં એવે ખ્યાલ પ્રસર્યો કે જડુનાથજી મહારાજ સુધારા પક્ષના છે. ખરૂં જોતાં તો એ પણ ભરત અને અનીતિમાન હતા; પણ મુંબઈમાં તેની માહિતી નહોતી. આથી સુધારાવાળા તથા જુના મતના બધાજ તેમને મંદિરે જવા લાગ્યા. તેવામાં મંગળદાસ કન્યાશાળામાં ધનામ આપવાનો મેલાવડો થવાનો હતો, તેનું પ્રમુખ પદ તેમને લેવા વિનંતિ થઈ તે તેમણે સ્વીકારી, અને ભરસભામાં ધનામો વહેંચી આપ્યાં. આ ઉપરથી સુધારાવાળા કુલાયા અને “સત્યપ્રકાશ” માં કરસનદાસે પણ તેમનાં વખાણુ કર્યાં.

આ દરમિયાન દુર્ગારામ મહેતાજીને લીધે સુરતમાં વિધવા પુનર્લક્ષ્મીની ચર્ચા ધણી સખ્ત ચાલતી હતી. તેઓ એમ કહેતા હતા કે સ્મૃતિશાસ્ત્રમાં વિધવાઓને ફરી લગ્ન કરવાની છુટ આપેલી છે. મુંબાઈમાં એમ વાત ચાલી કે જડુનાથજીમહારાજ અંદરખાનેથી વિધવા પુનર્લક્ષ્મીમાં સંમત છે. મુંબાઈમાં આ બાબતની ચર્ચા કવિ નર્મદાશંકરે ઉપાડી. જડુનાથજી મહારાજે પણ કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં રજા હોય તો વિધવા પુનર્લગ્ન ભલે કરે; પણ રજા છે કે નહિ, એ બાબત પોતાના મત દર્શાવ્યો નહિ. મુંબાઈમાં જુના મતવાળાની સંખ્યા વધારે

ઐટલે તેમને નાખુશ કરવાની ઇચ્છા જડુનાથજીની થાય નહિ. પરંતુ કવિ નર્મદ તેા ખાધપીને તેમની પાછળ લાગ્યા, અને આ વિષયમાં શાસ્ત્રાર્થ કરવા માટે સભા ભરવાની માગણી કરી, અને કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં પુનર્લક્ષ કરવાની રજા છે તે હું સાબીત કરી આપીશ.

જડુનાથજી મહારાજે આ નોતડું કબૂલ રાખ્યું અને સભા ખોલાવી. કવિ નર્મદાશંકર પોતાના સોળતીઓ, કરસનદાસ મૂળજી, કરસનદાસ માધવદાસ, દાકતર ધીરજીરામ દલપરામ, મથુરાદાસ લવજી વગેરેને લઈને તેમજ શાસ્ત્રનાં પુસ્તકો સાથે રાખીને સભામાં ગયા. જડુનાથજી મહારાજ તેા પાકા હતા. શાસ્ત્રાર્થનું જોખમ ખેડવા તેઓ નહોતા માગતા ઐટલે તેમણે એક તરકટ રચ્યું. કવિ નર્મદાશંકરને તેમણે પહેલોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તમે વેદશાસ્ત્રોને ઇશ્વરકૃત માનો છો કે નહિ? આ પ્રશ્નનો હેતુ સુધારવાળાઓને સામાન્ય લોકોની નજરમાં હલકા પાડી નાંખવાનો હતો. પણ બોળા કવિ તથા ઉત્સાહી સુધારક યુવકો તે કાંઈ સમજ્યા નહિ. તેઓએ પોતાનો ખરો મત જણાવ્યો. તેના સામાન્ય લોકોએ એવો અર્થ કર્યો કે આ લોકોને તેા હિંદુધર્મમાં જ શ્રદ્ધા નથી. અને આ ઉપરથી આખી સભા જ આ બાબતસર વિખરાઇ ગઇ. આ રીતે આ મહારાજે પોતાની ચાલાકી બતાવવી શરૂ કરી.

પરંતુ કરસનદાસે જડુનાથજીમહારાજને ઝંપવા ના દીધા. સભામાં ઉભા થયેલા મુદ્દા તેમણે “સત્યપ્રકાશ”માં ચર્ચવા માંડયા અને તેના ઉત્તર જડુનાથજી મહારાજે જુદા જુદા પત્રો મારફતે આપવા માંડયા. મૂળ ચર્ચાનું સ્વરૂપ બદલાઇ ગયું અને “મૂળ હિંદુધર્મ અને હાલના પંથો” એ વિષે ચર્ચા ચાલી. સુધારાવાળા નાસ્તિક, પાખંડી અને ધુતારા છે, એવો જડુનાથજીમહારાજે હુમલો કર્યો. તેના ઉત્તરમાં સુધારાપક્ષે એમ ચર્ચા કરવા માંડી કે હિંદુધર્મ પ્રમાણે કળિયુગમાં ઉત્પન્ન થયેલા પંથો

પાખંડી છે, તે પંથોના ગ્રંથો ખોટા છે, અને તેના આચાર્યો ધૂતારા છે. વળી જે પંથના આચાર્યો અનીતિમાન હોય તે પંથો અનુસરવા યોગ્ય હોય જ નહિ.

“સત્યપ્રકાશ”માં વૈશ્નવ ધર્મ ઉપર સખ્ત ઝપાટા આવતા હતા, અને તેના જવાબો જહુનાથજી “સ્વધર્મવર્ધક”માં આપતા હતા. ૧૮૬૦ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૬ મી તથા ૨૬ મી તારીખના “સ્વધર્મવર્ધક”માં જહુનાથજીમહારાજે સુધારાપક્ષ ઉપર ઘણો જ સખ્ત હુમલો કર્યો. આનો ઉત્તર કરસનદાસે ૨૧ મી ઓક્ટોબરના “સત્યપ્રકાશ”માં તેટલી જ કડક રીતે આપ્યો. “પ્રાચીન હિંદુ ધર્મ” એ મથાળા નીચે તેમણે એવો લેખ લખ્યો કે વલ્લભસંપ્રદાય જડમૂળથી જ ઉપડી જાય. તેમાં એમ જણાવ્યું હતું કે આખો સંપ્રદાય અનીતિમય છે અને તે અનીતિને ગોઠુળનાથજીના મૂળ ગ્રંથનો ટેકો છે. આ વાત એ ગ્રંથ-માંથી ઉતારા આપીને સાબિત કરી આપી હતી. ગુરૂ અને સેવકી આનો સંબંધ અનીતિને ઉત્તેજક છે માટે તે નાપુદ કરવાની તેમણે સલાહ આપી, અને છેવટે જહુનાથજી મહારાજને તેમણે વિનંતિ કરી કે ગોઠુળનાથજીનો ગ્રંથ રદખાતલ કરવો. આ આખું લખાણ ઝાળ લાગે તેવું હતું પણ સત્ય હતું, અને સદ્બુદ્ધિથી લખાયેલું હતું.

મહારાજની બદનક્ષીનો કેસ.

“સત્યપ્રકાશ”માં લખાયેલ સખ્ત લેખનું વેર ભેવાનો નિશ્ચય જહુનાથજી મહારાજે કર્યો. સને ૧૮૬૧ના મે માસની ૧૪મી તારીખે તેમણે હાઇકોર્ટમાં કરસનદાસ મૂળજી સામે પોતાની આખરને, તે ભેખથી નુકશાન કરવાનો દાવો માંડ્યો અને નુકશાની માટે રૂ. ૫૦૦૦૦) માગ્યા. આ દાવો “મહારાજ લાયબલ કેસ” નામે મશહૂર થયો, તે જ

છે. મહારાજના મનમાં તો એમજ હતું કે આ મોટી રકમના દાવા માત્રથી જ કરસનદાસ નરમ થઇ જઇ પડે તો આવશે. કારણ કે તેમની પાસે ધન નહોતું. વળી આ સમયે તેમની ઉંમર માત્ર ૨૮ વર્ષની જ હતી. આથી ઉલટું મહારાજ પાસે પુષ્કળ ધન હતું, અને અનુયાયીઓની સંખ્યા પણ બહુ મોટી હતી. આમ છતાં કરસનદાસે તો જાહેર કર્યું કે મેં જે લખાણ લખ્યું છે તે સત્ય જ છે, અને આ દાવાનો ખચાવ હું કરીશ.

આ ઉપરથી જડુનાથજી ખીજી તજવીજમાં પડ્યા. કરસનદાસને કોઇ સાક્ષી મળે નહિ તેની તજવીજ તેમણે કરવા માંડી. તેમની સૂચનાથી કેટલાએક બાટીયાના આગેવાનોએ તેમનું મહાજન એકઠું કર્યું અને તેમાં એવો ઠરાવ પસાર કરાવ્યો કે મહારાજની સામે કોઇ બાટીયાએ સાક્ષી પૂરવી નહિ, અને જે પૂરે તેને ધારા મુજબ નાત બહાર મૂકવો. આ ઠરાવ ઉપર સહીયો લેવાનું શરૂ થયું. બહુ બહુ દબાણથી ધણા માણસની સહીઓ તે ઉપર લેવાઇ. આ ઠરાવ અને તે ઉપર લેવાયેલી સહીઓનો એક જ અર્થ થાય કે કરસનદાસને સત્ય ન્યાય મળવા દેવો નહિ. આ પ્રમાણે ન્યાયના કાર્યમાં અડચણ નાંખવી તે કાયદા પ્રમાણે એક અપરાધ છે. તેથી કરસનદાસે બાટીયાના બે શેઠીયા અને ખીજા સાત આગેવાનો એમ કરીને નવ જણા ઉપર ન્યાયમાં વિદ્ધ કરવાના ગુન્હા સાર ફોજદારી મુકદ્દમે માંડ્યો. આ મુકદ્દમે “ બાટીયા કોન્સપીરસી કેસ ” ને નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ ઉપરથી બધા બાટીયાઓ કરસનદાસ ઉપર બહુ જ છેડાઇ પડ્યા, પરંતુ તે કાંઇ ડર્યા નહિ. એક બે વખત તો તેમના ઉપર હુમલા પણ થયા હતા; પરંતુ પોલીસની મદદથી કરસનદાસ બચી શક્યા હતા. આ કેસમાં બધા જ ગુન્હેમારો તકસીરવાર ડર્યા અને બે શેઠી-

ચાઓનો હબર હબર રૂપિયા દંડ થયો તથા બીજાઓનો તેથી ઓછો દંડ થયો. દંડની રકમમાંથી એક હબર રૂપિયા કરસનદાસને ખર્ચ પેટે મળ્યા. આ કેસમાં કરસનદાસને કુલ ખર્ચ ચાર હબર રૂપિયાનું થયું હતું. આ રીતે આ ખાખતનો તો અંત આવ્યો; પણ મૂળ કળયે તો હજી ઉભો જ હતો.

મૂળ કળયે આપણે જોઈ ગયા તેમ જડુનાથજીમહારાજે કરસનદાસ ઉપર બદનક્ષીની ફરીયાદ માંડીને પચાસ હબર રૂપિયાની નુકશાની માગી હતી તે હતો. કરસનદાસે જણાવ્યું કે પોતે ગુન્હેગાર નથી અને બચાવમાં પોતાનું બચાવનામું રજુ કર્યું. આ રીતે મામલો રસ ઉપર ચલ્યો. જડુનાથજી બીજા મહારાજે કરતાં હીમતવાન હતા અને કોર્ટમાં હાજર રહેવાને પણ તે ડર્યા નહિ. ધામધુમથી પોતે સાક્ષી આપવા ગયા હતા. હબરો વૈશ્ણવો કોર્ટમાં તેમનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. મહારાજ કચેરીમાં આવતાં સધળા વૈશ્ણવો ઉભા થઈ ગયા. આવા લાગવગવાળા અને પૈસે ભરપૂર માણસ સામે બાથ બીડવા માટે કાંઈ જેનીતેવી હીમતની જરૂર નહોતી. પણ ઉત્સાહી કરસનદાસમાં સલ સિદ્ધાંત ખાતર લડવાની હીમત જોઈએ તેટલી હતી, અને તે આ ખાલી ભપકાથી ડરી જાય તેમ નહતા. કોર્ટમાં મહારાજની આગળ બે ચોખ્ખો ચાલતા હતા. બાજુમાં શેઠ વરજીવનદાસ માધવદાસ વગેરે મોટા વૈશ્ણવ, તેની પાછળ નાના વૈશ્ણવ અને તેમની પાછળ નોકરો; એમ સ્વારી કોર્ટમાં પધારી હતી.

જેને આ કેસની હકીકત વિગતવાર વાંચવી હોય તેણે ‘મહારાજ લાઇબલ કેસ’ વાંચવો. કરસનદાસે પોતાના બચાવમાં આઠ વાતો જણાવી હતી. તેમાંની મુખ્ય એ હતી કે વલ્લભાચાર્યનો

પંથ આધુનિક છે અને પ્રાચીન વેદધર્મની વિરુદ્ધ છે. વળી ‘સત્યપ્રકાશ’ માં મહારાજનેની અનીતિ સંબંધી જે લખ્યું છે તે ખરૂં છે, અને કાયદા પ્રમાણે તે પ્રકટ થઈ શકે તેવું છે. બધા મળીને આ કેસ પાંછળ ૨૪ દિવસ થયા. પુષ્કળ સાક્ષીઓ તપાસાયા અને કાયદાની પણ પુષ્કળ દલીલો થઈ. અનીતિ વૈષ્ણવ ધર્મમાં છે, અને જદુનાથજીમહારાજ પોતે અનીતિ કરે છે, એ બે બાબતો તો મહારાજની પોતાની ઉલટ તપાસ ઉપરથી જ સાબિત કરી શકાય. વળી દાકતર ભાઉ દાજીની જીજ્ઞાસી ઉપરથી પણ મહારાજ અનીતિમાન છે, તે વાતને ટેકા મળ્યો. વલ્લભાચાર્યના ‘સિદ્ધાંત રહસ્ય’ નામે ગ્રંથ ઉપર ગોકુળનાથજીએ ટીકા કરી છે તે ઉપરથી તથા વૈષ્ણવ ભજનોમાંથી એમ સાબિત થઈ શક્યું કે તે ધર્મમાં અનીતિને પોષક વસ્તુ છે.

આ કેસમાં બે ન્યાયાધિશ હતા, અને બન્ને જણે જુદા ચુકાદા આપ્યા છે. ચુકાદા લખાણ અને દલીલોથી ભરપૂર છે. બે ન્યાયાધિશો-માં એક બાબતમાં મતભેદ થયો. મુખ્ય ન્યાયાધિશે એમ ઠરાવ્યું કે પ્રસિદ્ધ કરેલા લેખમાં મહારાજને હાનિ પહોંચે તેવી તેની નિંદા છે. બીજા ન્યાયાધિશે એમ કહ્યું કે મહારાજને હાનિ પહોંચે તેવું લખાણ હોય પણ તે લખાણ સત્ય હોય, અને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો કરસનદાસને હક્ક હોય તો પછી તે ગુનેહગાર ના કહેવાય. આ ન્યાયાધિશના મત પ્રમાણે કરસનદાસે આ બાબતની પૂરી તપાસ કરીને, એ વાત સાચી છે તેની ખાત્રી કરીને, તેમજ અનીતિ અટકાવવાની પોતાની ફરજ માનીને, આ સંસારમાં થતા મોટા પાપ ઉપર હુમલા કર્યા; ગુરુઓ પંથના લોકોની વહુબેટીઓની લાજ ધર્મને નામે હુટતા હતા તે અધાર કર્મનો તેમણે જાહેર તિરસ્કાર

કર્યો; એ તિરસ્કાર રોષથી, જુસ્સાથી, અને કડવાં વચનથી કરસનદાસે કર્યો, પણ તે કરવામાં તેણે કાયદાની મર્યાદા ઓળંગી નથી; માત્ર જાહેર બેખંડ તરિકેની પોતાની ફરજ બજાવી છે. વળી વાદી જાદુનાથજી મહારાજ પોતે કરસનદાસની સાથે બીજા પત્રોદ્વારા વિવાદમાં ઉતર્યા એટલે તેમનું નામ આગળ આવ્યું, અને અનીતિમાન ગુરુ તરિકે તેઓ જાહેર થયા તેમાં કરસનદાસની કસુર નથી. વાદીને વિષે કરસનદાસે જે લખ્યું છે તે હ્રમલો નથી પણ માત્ર અંતઃકરણથી દીધેલી સાચી શિષ્યામણુ છે; એટલે તે બદનક્ષી ગણાવી જોઈએ નહિ.

અંતે ચુકાદામાં એમ ઠર્યું કે કરસનદાસે મહારાજની આબરૂને હાનિ કરી નુકશાન પહોંચાડ્યું માટે પાંચ રૂપિયા નુકશાનીના આપવા. બાકીના બધા સુદાઓમાં કરસનદાસની જીત થઈ અને કજ્યાનું આખું ખર્ચ રૂ. ૧૧૫૦૦) તેમને મળ્યા છતાંયે બીજા રૂ. ૧૫૦૦) તેને વધારે થયા હતા. તેમજ 'ભારીયા કૉનસ્પીરસી કેસ'માં પણ રૂ. ૧૦૦૦) તેમને થયા હતા; એમ રૂ. ૨૫૦૦)નું ખર્ચ તેમને શીર પડ્યું. જાદુનાથજી મહારાજને તો બધા મળીને રૂ. ૫૦૦૦૦) નું ખર્ચ થયું કહેવાય છે. પરંતુ તેઓ ધનવાન હતા અને ધનવાન શિષ્યોના ગુરૂ હતા, એટલે એ ખર્ચ તેમને સાહે નહિ. આથી ઉલટું કરસનદાસને તો રૂ. ૨૫૦૦) નું ખર્ચ પણ ધણું ભારે હતું. આ સમયે સર મંગળદાસ નથુભાઈ તથા શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળ વગેરે સુધારક ગૃહસ્થોની તેમને મદદ ના હોત તો તેઓની સ્થિતિ કફેડી થઈ જાત.

આ કેસથી તથા તે સંબંધીના “સત્ય પ્રકાશ”ના લખાણથી ધર્મમાં ચાલતા ઢોંગ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થયા અને અંતે તેમાં ધણા ધણા સુધારા થયા. હજી સુધીએ લોક બુદ્ધિને ઉપયોગ ધર્મની બાબતમાં

કરતા નથી તથા રૂઢિ અને ધર્મને સેળભેળ રાખે છે, તેમ ધણા ઢોંગમાં માને છે, એ વાત ખરી છે; છતાંયે ‘મહારાજ લાઘવ કેસ’ પછી કાંઈક જીદોજ યુગ શરૂ થયો. કરસનદાસ પોતે કાંઈ ધર્મસુધારક કે ધર્મતત્ત્વવેત્તા નહોતા. એ તો ફક્ત સમાજસુધારક અને નીતિ પ્રેમી ગૃહસ્થ હતા. પણ જો આ સમયે મુંબાઈના ગુજરાતીઓમાં કોઈ ધર્મસુધારક કે તત્ત્વજ્ઞાની હોત, તો આ ચળવળથી વધારે લાભ થઈ, લોકદષ્ટિ કાયમને માટે કાંઈક જીદી દિશાએ દોરાત.

કરસનદાસે આ કેસનો પુરો હેવાલ અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કરી દરેકે દરેક વર્તમાન પત્ર ઉપર મોકલ્યો. વળી વર્તમાન પત્રોએ પોતે પણ આ કેસ ઉપર સખ્ત ટીકાઓ કરી. કરસનદાસે ૨૧ પત્રોમાંની ટીકાઓ હેવાલને અંતે ઉતારી પણ છે. આ રીતે આથી લોકજનગૃતિ બહુ સારી થઈ. આ રીતે ૨૮ વર્ષના યુવકે આ મહાભારત કાર્ય કર્યું.

પરદેશગમન તથા સાહિત્યસેવા.

કરસનદાસની જીવાઈ કાંઈ “સત્ય પ્રકાશ” માંથી નીકળે તેમ હતું નહિ. પેટને માટે તો તેઓ હજી કોટની ખાંચ રકુલમાં નોકર જ હતા. આ ખાંચ રકુલ એલફીનસ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુટની શાખા હતી. ૧૮૫૯ માં તેમણે “નીતિવચન” નામે પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. તેમાં તેમણે જીદા જીદા પત્રોમાં લેખો લખ્યા હતા તેનો સંગ્રહ કર્યો હતો. તેની બાષાસરણ અને સચોટ હતી. તેમજ તેમાંના લેખો ધર્મ તથા નીતિને પોષક હતા. આ ઉપરાંત તેમણે ગુજરાતી અંગ્રેજી કોષ પણ રચવા માંડ્યો. મહારાજ સાયેના ઝગડા સમયે તે કામ અધૂરું રહ્યું હતું. પણ ત્યાર પછી તરત જ તે કામ પૂરું કરીને તે કોષ તેમણે પ્રસિદ્ધ

કર્ચો (ઇ. સ. ૧૮૬૦). આ સમય પછી કરસનદાસની વૃત્તિ પરદેશ ગમન કરવાની થઇ. પરદેશ જનારને હજી નાત તરફનો ત્રાસ હતો. વળી રા. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ વિલાયત જઇ આવ્યા હતા તેમને તેમની નાતે નાત બહાર મૂક્યા હતા. તેમને તો નાત જોડે ટંટે પશુ નહોતો; પરંતુ મહારાજ સાથેના કળ્યાને લીધે કરસનદાસ ના તો ધણાથે વેરી બન્યા હતા. આમ છતાં કરસનદાસ તેથી ડરે તેમ ન હતું. શેઠ કરસનદાસ માધવદાસ તરફથી પોતે નોકરી લખને ઇંગ્લેન્ડ જવા નીકળ્યા (૧૩ મી માર્ચ, ૧૮૬૩). આ પ્રસંગે સેંકડો કહેવાતા સુધારકો તેમને વળાવવા બંદર ઉપર ગયા અને મોટા આનંદના ઘોષોથી વિલાયત જનારને શાખાશી આપી.

કરસનદાસ વિલાયત ગયા તો ખરા પશુ તેમને ફેફસાંનું દરદ હતું. સહત માસમાં ત્યાં તેમની તબિયત સુધરી, પશુ દાક્તરોએ એમ જણાવ્યું કે શિયાળામાં વિલાયતમાં રહેવાથી તેમની તબિયત બગડશે, તેથી તેઓ પાછા ફર્યા. તેઓ પાછા ફર્યા તે વખતે એમને હીંમત આપનાર વીર સુધારકોમાંના કોઈની હીંમત તેમની સાથે જોડીને બોજન લેવાની હતી નહીં. પ્રથમ તો તેમની નાતે તેમને નાતબહાર મૂક્યા. ફક્ત એક બહાદુર મિત્ર-કરસનદાસ માધવદાસ-વચનનો સાચો રહ્યો. તે અતિ ધનવાન હોવાથી તેને નાત કંઈ કરી શકી નહિ. તેથી મુંબાઇના મોટા વણિક મહાજનમાં હોહાટ થઇ રહ્યો. અને અંતે વીસા નાગરની આખી કોમને મહાજન બહાર મુકી. વણિક જેવી વહેપારી કામ-જોને પરદેશ ગમનથી ચોક્કસ લાભ જ હતા-તે પશુ આ લાભ ન સમજતાં પરદેશ ગમન કરનારને તથા તેના મિત્રોને પીડે, તે બતાવી આપે છે કે લોકોનાં મન ફિટિથી કેવાં બંધ થઇ જાય છે.

૧૮૬૪ માં મુંબાઈમાં શેરાનું ઘેલપણુ આઠ્યું. આમાં કરસનદાસ મૂળજી અને કરસનદાસ માધવદાસ બન્ને સપડાયા. કરસનદાસ મૂળજી મહા મહેનતે પોતાની આંટ આખરે જળવી શક્યા. કરસનદાસ માધવદાસ પાયમાલ થયા એટલે એમની નાતવાળા જાગ્રત થયા. નાતે મહાજનમાં દાખલ થવા યાચના કરી, અને કડક શરતે મહાજને તે સ્વીકારી. આખી નાત વાલકેશ્વર ખાણુગંગા ઉપર જાય, સ્ત્રી પુરુષ બાળક સૌ, પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, અને પુરુષો મુછ ખોડાવે તો, નાત મહાજનમાં દાખલ થઈ શકે. આ સર્વ શરતો કબુલાઈ, તે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત થયાં, અને નાત મહાજનમાં આવી. આ સર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત શેને માટે હતું ? પરદેશગમન કરનાર સાથે બોજન લેનારને નાત બહાર ના મૂકવાના બચકર ગુન્હા માટે !! કરસનદાસ માધવદાસ પંડે પણ પાછળથી લાચારીયે તેમ કરી નાતની જોડે પાછા મહાજનમાં દાખલ થયા.

વિલાયતથી પાછા ફર્યા પછી કરસનદાસ મૂળજી તો નાત બહાર જ હતા. તેમણે હવે જાતભેદ સંબંધી પણ ચર્ચા કરવા માંડી હતી. ૧૮૬૫ માં તેમણે પુષ્ટિમાર્ગનો ઇતિહાસ અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. તેના અંત ભાગમાં લાયબલ કેસની અગત્યની સાક્ષીઓ, તથા કેટલાંએક વર્તમાન પત્રોની ટીકાઓ દાખલ કરી. આ પુસ્તક તેના પ્રકટ કરનારનું અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન, તેની બુદ્ધિ અને તેની મહેનત બતાવી આપે છે. વળી આ વર્ષમાં ‘ નીતિ વચન ’ ની બીજી આવૃત્તિ પણ સુધારી વધારીને બહાર પાડી. ૧૮૬૬ માં “ વેદ ધર્મ અને વેદધર્મ પછીનાં ધર્મ પુસ્તકો ” એ નામે નાની ૩૧ પાનાંની ચોપડી કરસનદાસે પ્રસિદ્ધ કરી. આ પુસ્તકમાં હિંદુધર્મને આર્ય-ધર્મ એમ નામ આપવાની ભલામણ કરીને તેઓ લખે છે કે તેનું

ખડે સ્વરૂપ વેદમાં છે. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણોએ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર જ અન્ય વણેને વેદનાં પુસ્તકોથી અજ્ઞાન રાખ્યા છે એ વગેરે ચર્ચા કરી છે. આ ગ્રંથની ભાષા પ્રૌઢ છે.

પરંતુ જે મોટા ગ્રંથથી કરસનદાસ મૂળજીની કીર્તિ વધી તે તેમનો “ ઇગ્લંડમાં પ્રવાસ ” છે. આ પુસ્તક ૧૮૬૬માં પ્રકટ થયું. તે પુસ્તકમાં ચિત્રો મુકેલાં હોવાથી તે ઘણું આકર્ષક બન્યું હતું. આ ગ્રંથ કરસનદાસની અવલોકન શક્તિ અને લખવાની છટાના નમુના રૂપ છે. આ પુસ્તકને આશ્રય પણ સારો મળ્યો હતો. તેનું મરાઠીમાં ભાષાંતર પણ થયું છે. આ પુસ્તકમાં પરદેશગમનની જરૂરિયાત વિષે-રાજકીય, સંસારી અને વેપાર ધંધાની સ્વાધીનતા વિષે- ચર્ચા કરી છે. તેમજ જે શુણેથી અંગ્રેજ પ્રજા આગળ વધી છે, તે શુણેનું વિવેચન પણ તેમાં સાડે કર્યું છે. પુસ્તક એવી ખુખીથી લખ્યું છે કે વાંચનારને વિલાયત જવાનું મન થઈ જાય.

૧૮૬૭ની સાલમાં “ કુર્કુબ મિત્ર ” નામનું પુસ્તક તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું. આનંદ સાથે જ્ઞાન મળે તે હેતુથી નાની નાની વાર્તાઓ રૂપે, જુદા જુદા વિષયો ઉપર તેમણે અવારનવાર, “ સત્ય પ્રકાશ ” આદિ પત્રોમાં લેખો લખેલા તેનો આ સંગ્રહ છે. એમાં કુશળિઓની ધણી મશ્કરી કરી છે તથા આદર્શ ગૃહજીવનનાં ચિત્ર પણ આપ્યાં છે.

આ સમયમાં પાલીતાણાનાં જૈન મંદિરો સંબંધી ત્યાંના રાજા તથા જૈનો વચ્ચે કાંઈક મતભેદ પડ્યા અને કજીયો થયો. જૈનોએ તે સંબંધી દાદ મેળવવા વિલાયત અરજી કરવા નિશ્ચય કર્યો, અને તે કામ સાડે અમદાવાદના નગરશેઠ ત્રેમાભાઈ હીમાભાઈ મારફતે

કરસનદાસ મૂળજીને વિલાયત મોકલવાનું કયું. શેઠ પ્રેમાભાઈએ જૈનો તરફથી વચન આપ્યું કે તેઓ તેમની સાથે જમણુ વ્યવહાર તોડશે નહિ. ૧૮૬૭ ના માર્ચ માસમાં કરસનદાસ બીજી વાર વિલાયત ગયા અને શિયાળો બેસતાં તો પાછા પણ ફર્યા. શેઠ પ્રેમાભાઈએ પોતાનું વચન પાળ્યું હતું અને પોતે તેમની જોડે બોજન લેવામાં વાંધો લેતા ન હતા.

કાઠિયાવાડમાં નોકરી.

બીજી વાર વિલાયતથી પાછા ફર્યા બાદ કરસનદાસે કાઠિયાવાડમાં નોકરી લીધી. તેનું એક કારણ એમ કહેવાય છે કે તેઓ નાતબહાર હતા તેનું દુઃખ તેમને પોતાને તો નહોતું પણ તેમનાં સ્ત્રીને તે બહુ સાલતું હતું. તેથી જો બધાં કાઠિયાવાડ હોય તો આ દુઃખ ઓછું લાગે. પાલીતાણાના કામસર તેઓ વિલાયત જતા પહેલાં પોલીટીકલ એજન્ટને મળવા રાજકોટ ગયા હતા, અને ત્યાં એક માસ રહ્યા હતા. આ સમય દરમિયાન ત્યાંના લોકોને તેમનો સારો પરિચય થયો હતો. તે વખતે રાજકોટની “ વિદ્યા ગુણ પ્રકાશક સભા ” માં “ કાઠિયાવાડને સુધારવાને શા શા ઉપાય કરવાની જરૂર છે ” એ વિષય ઉપર તેમણે ભાષણ પણ આપ્યું હતું. આ રીતે તેમને ત્યાં થોડી ધણી ઝાળખાણ થઈ હતી. રાજકોટનો રાજ બાળવધમાં હોવાથી બધો કારભાર પોલીટીકલ એજન્ટના હાથમાં મૂકાયો હતો. કરસનદાસ મૂળજી ત્યાં આગળ આસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ નિમાયા. (ડિસેમ્બર, ૧૮૬૭).

રાજકોટનો કારભાર તેમણે બહુ સારી રીતે ચલાવ્યો હતો. પ્રથમ લાંચીયા માણસોને દૂર કર્યા. પછી ઉપજની અંદર જ ખર્ચ

આમ તેવી વ્યવસ્થા કરી. પોલિસનો બંદોબસ્ત કર્યો. રાજકોટ આમને તથા પરામાં માર્કીટ બંધાવ્યાં. પુસ્તકાલય અને વાચનગૃહ સ્થાપ્યાં. નિશાળો માટે મકાનો બંધાવ્યાં. આ સાથે ગામની વિદ્યાવૃત્તિને પણ પોષ. વળી 'વિદ્યાગુણ પ્રકાશક સભા' માં ભાષણો અને ચર્ચાઓ કરવા ઉપરાંત એક ચોપાનીયું કાઢવાની વ્યવસ્થા પણ કરી. ૧૮૬૯ માં "પાખંડ ધર્મખંડન નાટક" તથા "સંસાર સુખ" એ બે પુસ્તકો એમણે મુબાઈમાં છપાવી પ્રકટ કર્યાં. "પાખંડ ધર્મખંડન નાટક" રેવાકાંઠે રહેનાર કોઈ હામોદર ભટ્ટે મૂળ ૧૬૯૩ માં સંસ્કૃતમાં લખ્યું હતું. એમાં વલ્લભાચાર્યના પંચની અનીતિનો ચિતાર છે. "સંસાર સુખ" માં 'શ્રીભોધ' માસિકમાં કરસનદાસે જે લેખો લખ્યા હતા તે સુધારી વધારીને છપાવ્યા હતા. તે ૧૮૬૦ માં પ્રથમ છપાવેલું તે ખપી જવાથી આ તેની બીજી આવૃત્તિ કાઢી. એમને ધરુ ગુપ્ત વાતોથી સંસારના રિવાજોનો તાદૃશ ચિતાર આપી તેમાં સુધારા કરવા તરફ લોકોનું ધ્યાન દોરવા ચત્ન કર્યો હતો.

૧૮૭૦ માં કરસનદાસ હીમડીની વધારે પમારની જગ્યા ઉપર ગયા. હોહો તો ત્યાં પણ તે જ હતો. અહીં પણ તેમણે રાજ્યનો બંદોબસ્ત સારો કર્યો અને ધણા લોકપ્રિય થયા. વળી કેલવણીને ઉત્તેજનનાં કાર્યો કર્યા, નિશાળોને મદદ કરી તથા પુસ્તકાલયોને પણ મદદ આપી. હીમડીમાં આવ્યા પછી તેમણે ફક્ત એક જ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનીયામાં તેમણે જે નિબંધો લખેલા તેનો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં છે. ૧૮૬૦ ની સાલ સુધીનાં તેમનાં લખાણોનો આમાં સમાવેશ થયેલો છે.

વિધવા પુનર્લગ્નમાં મદદ.

તેઓ લીમ્ડીમ હતો તે દરમિયાન સંસારસુધારાના એક મોટા કાર્યમાં તેઓએ બહુ સારી મદદ કરી. કરસનદાસને મળથી અભિપ્રાય એવો હતો કે બ્રાહ્મણ, વાણીયા વગેરે જ્ઞાતિઓમાં વિધવાને ફરી પરણવાની મના છે તે ગેરવાજબી છે. એથી અનીતિ, મર્મપાત, અને બાળહત્યા થાય છે. વળી હિંદુશાસ્ત્રોમાં વિધવાપુનર્લગ્નની છુટ છે. માટે આત્મારની વિધવાલક્ષ્મીની બંધા ન્યાય, વિવેક, અને શક્તિ વિરુદ્ધ છે. પ્રથમ તેમણે તથા તેમના મિત્રોએ એક બ્રાહ્મણ વિધવાનું પુનર્લગ્ન કરાવ્યું હતું. તેમાં પુનર્લગ્ન કરનાર મૂર્ખ નીકળવાથી તેમની હાંસી થઈ હતી; છતાં તેઓ કાંઈ નિરાશ થયા નહોતા. ક્યોળ વાણીયાના શેઠ અને મુંબાઈના નગરશેઠના ધરની કન્યા બાઈ ધનકોર પરણ્યા પછી થોડા વખતમાં વિધવા થઈ. મોટા વૈભવમાં છઠ્ઠેલી આ બાળાને, તેથી ધણું જ દુઃખ પડ્યું અને ફરજિયાત વૈરાગ્ય પાળવાથી તેની માનસિક અને સારીરિક સ્થિતિ બહુ જ ખરાબ થઈ ગઈ. તેમનાં બધાં જોળખીતાંઓ આ બાઈની દયા ખાતાં હતાં; પણ દુષ્ટ રૂઢિના ત્રાસમાંથી તેને છોડવવાની કોઈની હિંમત નહોતી. તેમની આ સ્થિતિ જોઈને શેઠ માધવદાસ રૂઝનાથદાસના મનમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. તેમની સ્ત્રી ગુજરી ગઈ હતી. એટલે તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેટલું દુઃખ પડે તે સહીને પણ ધનકોર સાથે પુનર્લગ્ન કરવું. કરસનદાસની તેને પુરી હુંફ હતી. તેને મદદ કરવા કરસનદાસ ખાસ લીમ્ડીથી મુંબાઈ આવ્યા હતા. પ્રથમ માધવદાસે ધનકોરને સાબીત કરી આપ્યું કે પુનર્લગ્ન શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ નથી. મહામહેનતે આ વાત તે દુઃખી બાઈના લક્ષમાં ઉતરી. ભાર પછી તેઓએ લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું. કરસનદાસે તે માટે બધી જોડવણી કરી. થોડાં તોડાં

ના કરે તેટલો બંદોબસ્ત કરી લગ્ન જાહેરમાં જ કર્યાં. આ બનાવથી મુંબાઈના વાણીયામાં હાહાકાર થઈ ગયો, અને કરસનદાસને મારવાની તબીબી પણ થઈ. પરંતુ સદ્બાબે કરસનદાસને કંઈ જ નડતર થયું નહીં.

આ જોડાને કરસનદાસે બહુ જ હિંમત અને સલાહ આપવા માટે લીમડીથી કાગળો લખ્યા હતા. તેઓ મરણ પ્ર્યંત તેમના સાચા મિત્ર રહ્યા હતા. તેમની ન્યાતે આ જોડાને નાત બહાર કર્યું હતું; પણ કરસનદાસની તેમને જખરી ઝોથ હતી. પુનર્વિવાહના સખખથી આધવદાસને વેપારમાં નાણાં સંબંધી હરકત પડવાનો સંભવ જણાયાથી કરસનદાસે તેમને રૂપિયા ચાર હજાર ધીર્યાં હતા. આ રીતે આ બોકોને તેમણે તન, મન અને ધનથી પૂર્ણ મદદ કરી હતી. સંસ્કાર સુધારાની બાબતમાં કરસનદાસનું આ છેલ્લું કાર્ય હતું.

ઉવર.

કરસનદાસને હરસનું દરદ હતું. આ દરદ ૧૮૭૧ ના ઓગસ્ટમાં ઉપડ્યું. લીમડીના વેદદાક્તરોનાં ઓસડ તેમણે કર્યાં; પણ કાઠિયાણી કાયદો થયો નહિ. તેથી તેમણે શેમની હકીકત મુંબાઈના દાકતર આમતારામ પાંડુરંગ ઉપર મોકલી અને પોતાના મિત્ર સેઠ સોસાજી શામરજી બંગાળી ઉપર કાગળ લખ્યો. આ કામગીરી લખ્યું છે કે: " પરમેશ્વરની પ્રીતી મને તેના હજુરમાં બોલાવી લેવાની હશે તો મને નક્કી છે કે તમે મારા કુટુંબને સંભાળશો. તેમની ગાંતિ સંબંધી અડચણો દૂર કરવાનું કાર્ય પણ હું તમને સોંપું; પરમેશ્વર તમને એમાં સાહે કરશે. મારી શરીરની નબળાઈ ઉપર નજર કરીને આમ લખવું પડે છે. " આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે કરસનદાસ ચેતી ગયા હતા કે મંદવાડ બંધાઈ છે. દાકતર આમતારામ

રામ લીંબડી જમ શક્યા નહિ તેથી શેઠ સોરાખજીએ બીજા દાગેલ દાકતર પાંડુરંગ ગોપાળને મોકલ્યા. તેઓ લીંબડી પહોંચ્યા ત્યારે રામ જ વધી ગયો હતો અને કાંધ ઉપાય થઇ શકે તેમ હતું નહીં. કરસનદાસને તાત્કાલિક જરા હીંમત આવી; પણ પોતાનો અંતકાળ નજદીક છે એમ તો જાણી ગયા. તેમણે લીંબડીના પારસી દાકતર તથા કેટલાએક મિત્રોને નજદીક બોલાવી કહ્યું કે, “ભાઇ, મારા મરણની ક્રિયા મારાં સગાં જે પ્રમાણે કરવા માગે તે પ્રમાણે કરવામાં તમે વાંધો લેશો માં. મારે ગુસાંધ મહારાજને તથા વૈષ્ણવો સાથે કાંધ પણ વેર નથી. મેં તેમના બલા સાર તથા સુધારા સાર મહેનત કરી. મારા સામાવળીઆને હું માફ કરૂં છું, મારા મરણ પછવાડે આ તમે જાહેર કરજો.”

ત્યારબાદ બીજે દિવસે વળી તખીયત વધારે બગડી. આ ઉપરથી દાકતર પાંડુરંગને પાસે બોલાવી કહ્યું કે, “મેં માફ વસિયતનામું કર્યું છે, અને મારી મીલકત સળંધી દરાવ કર્યા છે. હવે હું એટલું જ ધન્ય છું કે મારા મિત્રોને મારી છેલ્લી સલામ કહેજો. હું ધાઈ છું કે મેં મારા ઓછા જ્ઞાનવાળા દેશીભાઇઓ પ્રતિ મારી ફરજ બજાવી છે. એમ કરવામાં મેં કાંઈને મારા દુસ્મન કર્યા હોય તો તેમ કરવાનો મારો હેતુ નહોતો. સાઈ અને પરોપકારી કામ કરતાં તેમ થયું એ માટે પરમેશ્વર પાસે હું જ્ઞાન અને દયા માગું છું. મારા મિત્ર અને શત્રુ બેઠને માટે હું પ્રાર્થના કરૂં છું કે તેમના ઉપર કૃપા કરે.” આ પછી બીજે દિવસે એટલે તા. ૨૮ મી ઓગસ્ટ ૧૮૭૧ ને દિવસે સવારે તેમનો પ્રાણ ગયો. આ સમયે તેમની ઉંમર ફક્ત ૩૮ વર્ષની હતી. એમના મરણની બખર થતાં જ આખું લીંબડી ગામ શોક

કરવા લાગ્યું અને જાણે કોઈ પોલીકું જ માણસ મરી ગયું હોય એવી લામણી દરેક જણને થઈ. કાઠીયાવાડના પોલીટીકલ એજન્ટે તથા સરકારે ખેદ જણાવી એમને છેલ્લું માન આપ્યું.

એમના મૃત્યુબાદ બલા શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બંજાળાએ એમના કુટુંબની સંભાળ લીધી અને એમનાં પત્નીની ધણીજ મરજી હોવાથી એમના કુટુંબને તેમની નાતમાં લેવાની પણ યોગ્યતા કરી આપી. કરસનદાસ તો જીવતાં સુધી નાત બહાર જ હતા. જોકે રાજકોટ અને લોંબડીમાં વણિકો અને શ્રાવકો ઉઘાડી રીતે તેમની સાથે જમતા હતા, અને વરામાં પણ તેમને નોતરતા હતા. કરસનદાસના સ્મારક માટે મુંબાઈમાં ટીપ પણ થઈ હતી. તેનાં નાણાં મુંબાઈ યુનિવર્સિટીને સોંપાયાં છે, અને તેમાંથી દરવર્ષે ગ્રેજ્યુએટો પાસે સુધારાને લગતા વિષય ઉપર નિબંધ લખાવી ઉત્તમ નિબંધ લખનારને “કરસનદાસ મૂળજી સ્મારક ધનામ” આપવામાં આવે છે. પરંતુ એમનું ખર્ચ સ્મારક તો એમણે કરેલાં કામ તથા લખેલાં પુસ્તકો છે. સુધારા માટે એમણે મહેનત કરી આત્મભોગ આપ્યા હતા, તેની કદર કરી તેમણે શરૂ કરેલા સુધારાઓ આપણે પુરા કરવા જોઈએ તથા તેમનાં લખેલાં પુસ્તકો ફરી પ્રસિદ્ધ કરી લોકોમાં ફેલાવવાં જોઈએ.

ઉપસંહાર.

૧૮૪૨ થી ૧૮૭૧ સુધી કરસનદાસનો જીવન સમય હતો તેમાં ૧૮૫૧ થી ૧૮૭૧ એટલે ફક્ત વીસ વર્ષ તેમણે કર્તવ્ય જીવન ગાળ્યું, છતાંયે તેઓ ખંત, ઉદ્યોગ, આત્મભોગ અને સાચા દિલ્લે લીધે કેટલું બધું કાર્ય કરી શક્યા!! વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી જ તેઓ

બહાર પ્રત્યે વિચારતા થયા હતા. સામાજિક દુષ્ટ રૂઢિચો પ્રત્યે તે સમયથી જ તેમને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હતો, અને તેની સામે તેમણે લડત આરંભી હતી. દેશાટન વખતેના તેમના તે સમયના નિબંધથી તે પ્રત્યે લોકરૂચી ઉત્પન્ન થઈ હતી. વળી બોલવા પ્રમાણે કરવા માટે તેઓ હંમેશાં તૈયાર હતા, તે તેમનો એક ખાસ અનુકરણીય ગુણ હતો. દેશાટનના ગુણ આપા અને પોતે દેશાટન કર્યું. વિધવા પુનર્લગ્નનો અપ્રસિદ્ધ લેખ લખવા માટે તેઓ કુટુંબમાંથી બહિષ્કાર થયા. છતાંયે વખત આવ્યે તેઓ પુનર્લગ્ન કરનાર યુગલ સાથે ઉભા રહ્યા, અને છેવટ સુધી તે યુગલને મદદ કરી. આમ કહેવા પ્રમાણે કરવાની તૈયારી સર્વ સુધારકોમાં હોય તો જ સુધારાનું કામ સુંદર રીતે આગળ વધે. કેલવણી, વર્તમાનપત્રો, પુસ્તકો, બાષણો, અને વ્યવહાર દાખલા; આ એમની કાર્ય સાધવાની ઉત્તમ રીતો હતી. અદ્યાપિ પર્યંત એથી બીજી જીતો આપણે જાણતાં નથી. શરૂઆતના સુધારકોના પ્રમાણમાં અત્યારે સુધારાના વિષયમાં ખંત તથા આ હ ઉલટાં કમતી જોવામાં આવે છે, તે બહુ જ શોચનીય છે. જાતે દુઃખ વેઠ્યા વિના સમાજને આગળ લઈ જવો મુશ્કેલ છે. 'મહારાજ લાયબલ કેસ'માં ફક્ત ૨૮ વર્ષની ઉંમરે આખા સમાજ સામે કરસનદાસે ખંડ કરી, બહુ બહુ શત્રુઓ કર્યા; તો પણ તે હાર્યા નહિ. આવો આગ્રહ, અને સાચું દિલ હોય તો જ સફળ કાર્ય કરી શકાય. આ ઉપરાંત નીતિ અને ચારિત્ર્ય ઉત્તમ હતાં તેથી જ કરસનદાસ વિજયી નિવડ્યા. આપણા આગેવાનો ચારિત્ર્યવાન હોવા જ જોઈએ.

સાહિત્ય સેવા.

સુધારાનાં ઉત્તમ કાર્યો કરવા ઉપરાંત, તે સમયમાં ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા પણ કરસનદાસે જેવી તેવી કરી નથી. તેમણે રચેલાં પુસ્તકોની નીચેની યાદી ઉપરથી તેમનું તે વિષયનું કાર્ય જોઈ શકાશે.

૧. ઇંગ્લેંડમાં પ્રવાસ, ૨. પ્રવાસપ્રવેશક, ૩. નીતિવચન, ૪. સંસાર સુખ, ૫. કુટુંબમિત્ર, ૬. ગુજરાતી અંગ્રેજી કોષ, ૭. મહારાજ દાયબલ કેસનો હેવાલ, ૮. વેદ ધર્મ, ૯. દેશાટન વિશે નિબંધ, ૧૦. નીતિ સંગ્રહ, ૧૧. નીતિ બોધક (પત્રિકા), ૧૨. રામમોહનરાય (પત્રિકા), ૧૩. સુધારો અને મહારાજ (પત્રિકા), ૧૪. અમૂલ્ય વાણી. સર ભાવ બદલનું ભાષણ, ૧૫. નિબંધ માળા. આ ઉપરાંત “સત્ય પ્રકાશ” ના અધિપતિ ૧૮૫૫ થી ૧૮૬૦; રાસ્તગોશ્તારના અધિપતિ ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૨; “ઝીબોધ” ના અધિપતિ ૧૮૫૯ થી ૧૮૬૧. વળી મહારાજ દાયબલ કેસ અંગ્રેજીમાં પણ તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. આવી દીર્ઘ સેવા સાહિત્યની તેમની હતી.

આ ચારિત્ર્યશાળી અને ઉદ્યમી પુરૂષ અત્યારે આપણી વચ્ચે નથી; પરંતુ તેમનો સુધારક જીવસો આપણી વચ્ચે હમેશાં રહે તેવા પ્રયત્ન કરીને આપણે તેમનું કાયમ સ્મારક રાખવું જોઈએ. જો તે જીવસો આપણે વિસરીએ તો આપણે ગુજરાતીઓ કેવળ કૂતકી રહેવાઈએ. તે નરે પંડે દુઃખ વેઠી સમાજના ગ્રેય માટે જો ઉદ્યોગ કર્યો હો તે માટે સમાજ સદાએ તેમનું ઋણી જ રહેશે.

ગુલામી વહેપાર

દાસત્વ પ્રથા-દુષ્ટદર્શન.

આફ્રિકામાંથી કાફી-સીદી લોકોને લાલચ આપીને અથવા બળાત્કારે અમેરિકા લઈ આવી, તેઓને બકરાં અને મેઢાંની માફક વેચી દેવામાં આવતાં હતા. ત્યાં ગુલામો ઉપર કેવા કેવા બયાનક અત્યાચાર કરવામાં આવતા હતા. તે સાંભળતાં પણ પથ્થર જેવું હૃદય પિગળી જાય. ગુલામોના માલિકો પ્રાણુ લેતા તો પણ કાયદાની રૂઢીએ તેઓને શિક્ષા કરવામાં આવતી નહોતી. ગુલામો ઉપર ગુજરતા આવા બચંકર અત્યાચાર જોઈને મિસીસ એચ. બી. સ્ટો નામની એક અમેરિકન વિદુષીએ લેકિંગ ગુલામગીરીનું ખૂંડ સ્વરૂપ જાણી શકે તે માટે 'અન્કલ ટોમ્સ કુંબીન' નામનો એક સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથ નોવેલ રૂપે લખ્યો. એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી થોડા વખતમાં જ ઉત્તર તથા દક્ષિણ પ્રદેશનાં રહેવાસીઓ વચ્ચે ગુલામોને સ્વતંત્રતા આપવા માટે એક બચંકર ચુદ્ધ થઈ થયું અને તે લગભગ ચાર પાંચ વર્ષ ચાલ્યું. અન્તે ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં ત્યાં ગુલામગીરીનો અંત આવ્યો. આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલી સર્વ બાબતો સાચી છે. કેટલીક તો એ વિદુષીબાઈએ પોતાની આંખોથી જોયેલી છે. આવી જગપ્રસિદ્ધ, લોકપ્રિય તથા ઐતિહાસિક સત્ય બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. બન્ને ભાગની કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

લખો—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

પીરમશા રોડ, અમદાવાદ.

નીતિ વચન.

ભાગ ૧ લો.

ઈશ્વર.

આ જગતનો બનાવનાર, ઉત્પન્ન કરનાર અને ચલાવનાર સર્વ શક્તિમાન, સર્વજ્ઞ અને સર્વસમર્થ ઈશ્વર એકજ છે. સૂર્ય તેનો ઉત્પન્ન કરેલો સહુથી તેજસ્વી પદાર્થ છે, તોપણ તે બલે ઈશ્વર નથી. સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી દુનિયાને પ્રકાશ આપે છે અને દુનિયા ઉપરનાં સર્વ પ્રાણીઓને જીવતાં રાખે છે, તેટલા માટે તું તેની બાણી અચરતીથી જો, પણ તેને ઈશ્વર માનીને તેની પૂજા અથવા ભક્તિ કરીશ મા.

તું માત્ર તેનીજ પૂજા કર, તેનીજ સ્તુતિ કર અને તેનીજ ભક્તિ કર કે જે સહુથી ડાહ્યો અને સહુથી કૃપાળુ છે. તું માત્ર તેનીજ સ્તુતિ અને ભક્તિ કર કે જેણે પોતાને

હાથે આપું જગત બનાવ્યું છે તથા જે પોતાની એક ન્હાની આંગળીના ભેરથી આકાશના મોટા મોટા ગોળાઓ અને તારાઓ ચલાવી શકે છે. તું તેનીજ ભક્તિ અને પ્રાર્થના કર કે જે મોટા સાગરને અને પવનના મોટા ઝપાટાને પોતાના કબજામાં રાખી શકે છે, દુનિયા ઉપર વિજળીના ચમકારા મોકલે છે અને આખા જગતને એક પળમાં ઉત્પન્ન અને એક પળમાં પ્રલય કરી શકે છે. તું ભક્તિ અથવા બંદગી, પ્રાર્થના અથવા આરાધના કરે તો તે જ ઈશ્વરની કરજે; કેમકે સૌનો ખરેખરો તારણદાર તે જ છે.

ઈશ્વરનું રાજ્ય આખા જગત ઉપર ચાલે છે. તેનું હુકમણ તેનાં સર્વ કામોમાં માલમ પડે છે. તેણે આ જગત ચલાવવાને ચોક્કસ નિયમ અને મુકરર કાયદા બાંધ્યા છે. તેનું મન જ્ઞાનનો ભંડોળ છે. ભવિષ્ય સઘળું તેની નજર આગળ ખુલ્લું છે. તારા ફિલના સર્વ વિચાર તેની આગળ ઉઘાડા પડ્યા છે. તું મનમાં જે જે ઠરાવ કરે છે તેની અગાઉ તેને માલમ પડે છે. તેટલા માટે તું તેની ચતુરાઈની અને તેની પવિત્રાઈની, તેની મોટાઈની અને તેની કીર્તિની સ્તુતિ કર, અને નીચો વળીને પગે લાગ અને હાથ જોડીને તેની દરેક આજ્ઞાને તાબે થા.

ઈશ્વર માયાળુ અને કૃપાળુ છે. આ જગતને તે હયાથી ચલાવે છે. તેના દરેક કામમાં તેની અત્યંત માયા અને

કૃપા માલમ પડે છે. ઈશ્વર સંપૂર્ણતાનું મૂળ છે. જ્યારે આપણી નજર આકાશ બાણી ઉંચકીયે છીએ ત્યારે તેની કીર્તિ પોતાની મેળે માલમ પડી આવે છે. જ્યારે આપણી નજર આપણા પગ તળેની જમીન તરફ નાખીએ છીએ ત્યારે તેનો માયાળુ અને કૃપાળુ સ્વભાવ પોતાની મેળે જણાઈ આવે છે. જે લોકો તેના નિયમને તોડે છે તે તેના અપરાધી થાય છે.

તેની નજરમાં મોટા અને ન્હાના, ગરીબ અને તવંગર સરખાં છે. તેની દરબારમાં જ્યારે ન્યાય થશે ત્યારે તે પૈસાવાળાઓનો પક્ષ અથવા મુરવત રાખશે નહીં, પણ જરૂર સર્વ કોઈનો વ્યાજબી ન્યાય કરશે.

ઈશ્વર શક્તિ.

પૃથ્વી ઉપરના માનવી ! તું તારું મસ્તક જમીન ઉપર નમાવ અને મુંગો મુંગો આકાશ તરફથી મોટા માન સાથે નીતિનો ઉપદેશ મેળવ. જે જે ઠંકાણે સૂર્ય પ્રકાશે છે, જે જે ઠંકાણે પવન ફુંકે છે તે દરેક ઠંકાણે વિચરવાને મન અને સાંભળવાને કાન ઈશ્વરે તને આપ્યાં છે. વાસ્તે આ પૃથ્વી ઉપર તારો શો ધર્મ છે તે તું બાણ અને સત્યના નિયમને માન આપીને ચાલ.

સર્વ વસ્તુઓ ઈશ્વરથી ઉત્પન્ન થઈ છે. ઈશ્વરની શક્તિ અપાર છે; ઈશ્વરનું હડાપણુ અચળ છે અને ઈશ્વરની કૃપા અત્યંત છે. તે સ્વર્ગમાં પોતાના તપ્ત ઉપર બિરાજે છે. તેના મ્હોડાનો શ્વાસ દુનિયાને જીવતી રાખે છે. આકાશના મોટા મોટા ગોળાઓને તે પોતાની ટચલી આંગળીથી ચલાવી શકે છે. પવનની પાંખ ઉપર સ્વાર થઈને તે ફરવા નીકળે છે, અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આખું જગત ચલાવે છે.

અનુક્રમ, રચના અને શોભા દરેક ઠેકાણે અને દરેક જગાએ જોવામાં આવે છે. તેનાં સર્વ કામોમાં હડાપણુ અને ગોઠવણુ માલમ પડે છે. પણ માણસની શક્તિ તે વિષે કલ્પના કરવાને કેવળ અશક્ત છે. જ્ઞાનની છાયા માણસના મન ઉપરથી સ્વપ્નાની પેઠે જતી રહે છે. માણસ માત્ર અધારમાં ગલોટિયાં ખાયા કરે છે. તે પોતાની અછલ દોડાવે છે પણ તેમાં તે ઠગાઈ જાય છે. ઈશ્વરનું હડાપણુ આકાશના પ્રકાશ જેવું છે. તેને અછલ દોડાવવાની જરૂર પડતી નથી. તેનું મન સત્યનો ભંડોળ છે. તેનાં તપ્ત આગળ ન્યાય અને હયા ઉભાં રહેલાં છે. તેના મ્હોડા ઉપર પરોપકાર ભુદ્ધિ ને પ્રીતિનો પ્રકાશ માલમ પડે છે.

ઈશ્વરના જેવી શક્તિ કોની છે? ઈશ્વરના જેવું હડાપણુ કોનામાં છે? ઈશ્વરની બરોબરી કોણુ કરી શકનાર છે? ઈશ્વરના જેવી કૃપા કોણુ કરનાર છે? રે માનવી ! તને પેદા

કરનાર એજ સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ છે. તેની ઇચ્છાથી તુ આ પૃથ્વી ઉપર પેદા થયો છે. તેણે કૃપા કરીને તને વિચાર-શક્તિ આપી છે. તારા શરીરના સર્વ ચમત્કાર તેના હાથની કૃપાથી બનેલા છે. તું તેનો સાદ સાંભળ, કારણ તે કૃપાથી બરેલો છે. તું નિરંતર તેનું સ્મરણ કર, કારણ જે પુરૂષ તેનું નિરંતર સ્મરણ કરે છે તે પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે.

સત્ય.

માનવી ! જે તું સત્યનો સાથી થયો હોય, જે સત્યને તારા અંતઃકરણથી ચાહતો હોય તો, તું તારું દિલ સાચું રાખ. સત્યને કદી તું છોડતે ના. સત્યને વળગી રહ્યાથી તને કીર્તિનું તાજ મળશે. જે માણસનું દિલ સાચું અને ચોખ્ખું છે તે માણસના દિલમાં સત્યનું મૂળ માલમ પડે છે. તેના બોલવામાં ઠગાઈ અને હુઆઈ માલમ પડતી નથી. જુઠાઈથી માણસ શર્મીંદો થઈ પડે છે તથા ગભરાઈ ભય છે, પણ સાચું બોલવામાં તેને કંઈ પણ ડર રહેતો નથી. સાચા દિલવાળો માણસ પોતાની આબરૂનો મરતબો સાચવી રાખે છે. ઠગાઈ અને હુઆઈને તે પોતાના ખરા દિલથી

ધિકારે છે. તે પોતાના સર્વ ઠરાવમાં નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે અને ગુચવણથી મોકળો રહે છે.

સાચું બોલવાને તેનામાં હિંમત અને સૂર છુટે છે, પણ જુદું બોલવાને તે બહુ ડર અને આંચકો ખાય છે. તેના મ્હોડામાંથી જે વચન નિકળે છે તે તેના દિલના નિર્મળ વિચારને પ્રસિદ્ધ કરે છે. તે સર્વદા ડહાપણ અને સાવધ-પણે બોલે છે. સાચી વાતને તે પોતાના દિલમાં ગોખી રાખે છે અને હરેક બાબત વિષે જોઈ વિચારીને બોલે છે. ગમે તેવા માણસને પોતાના એક સાચા મિત્ર પ્રમાણે સલાહ અથવા મસલત આપે છે. ગમે તેવા ભારે કામમાં તે ખરી હિંમત રાખે છે અને ગમે તેવી બાબત વિષે સ્વતંત્રતાથી બોલે છે.

પણ એક કપટી અને મેલા માણસનું દિલ તેની છાતીમાં ઢંકાયલું રહે છે. તે સચાઈનું ડાળ ઘાલીને બોલવા ભય છે, પણ તેના બોલવામાં સર્વદા ભેદ ને લુચ્ચાઈ હોય છે. તે પોતાની દિલગીરી છુપાવવાને હસતું મ્હો રાખે છે અને પોતાની ખુશી છુપાવવાને દિલગીરી ભરેલું મ્હોં દેખાડે છે. તેના બોલવાનો એકજ અર્થ થાય છે. એક ઉઠરની પેઠે તે પોતાનું કામ અંધારામાં સારી રીતે કરી શકે છે; પણ અજવાળામાં તેની સઘળી દગલબાજી અને ઠગાઈ માલમ પડી આવે છે; તથા તેના મ્હો ઉપરનો બધો કચરો અને

મહવ ઉઘાડો પડે છે. તે પોતાના દિવસ ઠગાઈ અને લુચ્ચાઈમાં ગુબારે છે. તેના જીવનું કંઈ પણ ઠેકાણું રહેતું નથી. પણ અરે મૂખાં ! તું જેવો છે તેવો દેખાઈ આવે તો તે છુપાવવાને પ્રયત્ન કરતો ના, કારણ તેથી તું છે તેના કરતાં વધારે લુચ્ચો અને વધારે ઠગાખોર માલમ પડીશ. તારા જીવનના થોડાએક સુખના દિવસ ગયા કે તરત તારી આસપાસ ભયંકર વાહળ ઘેરાઈ જશે અને તું મોટી પડામાં આવી પડીશ.

દયા.

જે પ્રમાણે સુકાઈ ગયેલાં ઝાડપાન અને ફળ ઉપર વસંતરતુના દેખાવથી લીલાશ અને ખુબસુરતી આવે છે, જે પ્રમાણે વેરાન ખેતરમાં ઉનાળાની બક્ષિસથી પુષ્કળ અનાજ પાકે છે, તે પ્રમાણે અભાગીયા લોકોની ઉપર દયા મોટી બક્ષિસ થઈ પડે છે. જે પુરૂષ બીજાની દયા કરે છે તે પુરૂષ બધાઓની દયા મેળવવાને લાયકનો થઈ પડે છે; પણ જે પુરૂષ દયા વગરનો છે તે દયા મેળવવાને મુશ્કેલ લાયક નથી.

જે પ્રમાણે એક કસાઈને બકરાંની ચિચિયારીથી દયા ઉપજતી નથી, તે પ્રમાણે કુર કે ઘાતકી માણસના હિલમાં કોઈનું દુઃખ જોઈને દયા ઉપજતી નથી. તેટલા માટે, હે માનવી ! તું તારા કાન ગરીબ લોકોનો સાદ સાંભળીને બંધ કરતો ના; અને નિરપરાધીઓનાં દુઃખ જોઈને તારું હિલ કઠણ અને નિર્દય રાખતો ના.

જ્યારે બાપ વગરનાં બચ્ચાંઓ તારા પાસે મહદ્ ભાગવા આવે, જ્યારે દુઃખ અને સંકટમાં પડેલી વિધવા દિલ-ગીરીનાં આંસુ લાવીને તારી સાદ્યતા લેવા આવે, ત્યારે તું તેના દુઃખની વાત ચિત્ત દઇને સાંભળ, અને તારાથી બને તેટલી મદદ કર. જ્યારે કોઈ રસ્તાનો ગરીબ ભટકનાર ઘર-બાર વગરનો ટહાડથી ઘુજતો તારી નજરે પડે, ત્યારે તું તારો હાથ લાંબો કર, અને તેને જીવથી બચાવ. જ્યારે કોઈ ગરીબ કંગાલ માણસ મંદવાડના ખાટલા ઉપર પડીને, દુઃખ અને દર્દથી પિડાતું હોય, જ્યારે કોઈ અભાગીયો બંધીવાન કેદખાનાના દુઃખથી હાય મારતો કે રડતો હોય, જ્યારે કોઈ નબળો અને જીદા પુરુષ પોતાની નબળી આંખ તારી તરફ દયાને વાસ્તે ઉંચકતો હોય, ત્યારે અરે માનવીના પુત્ર ! તું તેની ઉપર દયા કર્યા વગર ખુશી, મજા અને ચેનમાં ફરતો ના. તું ચાહ તાબ કે દુઃખમાં પડેલા અભાગીયા અને દર્દમાં પિલાતા લાચાર, એકજ પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલા તારા ભાઈઓ છે; તેઓને દુઃખમાંથી છોડવવા એ આ પૃથ્વી ઉપર તારો મોટો ધર્મ છે એમ સમજ.

નમ્રતા.

હે મનુષ્ય ! એવો તું કોણ છે કે તું તારા હાપણનું અભિમાન કરે છે ? તું તારી કાબેલિયત ઉપર, તું

તારી વિદ્યા ઉપર, એટલો બધો શા માટે કુલાચ છે ? તું
 પોતે અજ્ઞાન છે એવું સમજ; કારણ, પોતાને અજ્ઞાન
 સમજવું એ ડહાપણનું મંડાણ છે. બીજાઓના વિચારમાં
 તું મૂર્ખ માલમ ન પડે વાસ્તે તું તારા પોતાના વિચારમાં
 ડહા થવાની મૂર્ખાઈ કહાડી નાખ.

એક સ્વરૂપવાન સ્ત્રીને સાદો પોશાક જેમ ઝલકાટ
 અને શોભા આપે છે, તેમ નમ્રતાભરેલી આલ ડહાપણનો
 એક મોટો શણગાર થઈ પડે છે. નમ્રતાવાળા માણસનું બોલવું
 સત્યને પ્રકાશ આપે છે અને તેના બોલવાની ખાત્રી તેની
 ભૂલને ઢાંકી નાખે છે. નમ્રતાવાળું માણસ પોતાના ડહાપણ
 ઉપર વિશ્વાસ રાખતું નથી; તે પોતાના મિત્રની શિખામણ
 ઉપર લક્ષ આપે છે અને તે પોતાની સંપૂર્ણતા સહુથી છેલ્લી
 બુઝે છે. જે પ્રમાણે હરેક વસ્તુ પડઢામાં રાખ્યાથી
 વધારે શોભાયમાન દીસે છે, તે પ્રમાણે જેના સદ્ગુણ ઉપર
 નમ્રતાની છાયા પડે છે તેના સદ્ગુણ વધારે શોભા આપે છે.

પણ ગર્વીષ્ટ અને પતરાળખોર માણસને તું જો. તે
 ઉંચો ભભકાદાર પોશાક પહેરે છે, તે ખુલ્લા રસ્તામાં લેહે-
 કાતો ચાલે છે અને પોતાની નજર ચારે તરફ ઊંચી રાખે
 છે. તે પોતાનું માથું મિબસ ભરેલા ડોળમાં રાખે છે. તે
 ગરીબ અને લાચાર લોકોની તરફ નજર કરતો નથી; કારણ
 તેમને તે ધિક્કારે છે. તેની આવી મગફરી અને મૂર્ખાઈ

જોઈ સારા માણસો હસે છે. તે બીજાઓના વિચારને ધિક્કારે છે. તે પોતાનાજ વિચાર ઉપર આધાર રાખે છે અને તેથી અન્યવશ્યમાં આવી પડે છે. તે પોતાની સ્તુતિ સાંભળવાને ખુશામતખોર તથા હાજીહા કરનારને પોતાની પાસે રાખે છે; પણ તેઓ તેનું સર્વ આકાંક્ષીને તેને બિખ માગતો કરે છે.

સંતોષ.

માનવી ! જે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર તારા અંતઃકરણની સઘળી વાત જાણે છે, જે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર તારી ઇચ્છાઓ સર્વ જુઓ છે, અને જે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર તારા પોતાનાજ લાભને વાસ્તે તારી અરજ કબુલ રાખતો નથી, તે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરે આ પૃથ્વી ઉપર તારું વતન ઠેરવ્યું છે તે તું બૂલી જતો ના. તથાપિ હાપણ ભરેલી સર્વ ઇચ્છાને માટે તથા પ્રમાણિક મહેનતને માટે હરેક કામમાં ઘણું કરીને ફતેહ મળે એવું તેણે પોતાની પરાયકાર બુદ્ધિથી ઠેરવ્યું છે તે તું યાદ રાખ. જે એચેન-પણ તને માલમ પડે છે, જે અવદશા કે માઠી હાલત તું ભોગવે છે, તે કયા અને કેવા ઝરામાંથી નિકળે છે તેનું મૂળ તું તપાસ; એટલે તને માલમ પડશે કે તારી મૂખીઇથી, તારી પોતાનીજ મગફરીથી અને તારા પોતાનાજ ભમતા વિચારથી તે સઘળું ઉત્પન્ન થયું છે.

તેટલા વાસ્તે તું ઈશ્વરના ઠરાવ વિષે ટકટક કે ગડબડ કરતો ના. કદાપિ એવું બોલતો ના કે, “ મારી પાસે જે દોલત, અમલ અને અવકાશ હોય તો હું સુખી થાઉં.” કારણ તું જાણતો નથી કે દોલતવાનને, અમલદારને અને અવકાશવાળાને કેવી તરેહની અડચણ તથા આપદા લોગવવી પડે છે. ગરીબ માણસ તવંગર થવા ઇચ્છે છે, પણ તવંગરને કેટલી ફિકર ચિંતા અને કેટલી જાનજીવ હોય છે તે જોઈ શકતો નથી. ગરીબ માણસ અમલદાર થવાની આતુરતા રાખે છે, પણ અમલવાળા માણસોની ગુંચવણ તથા મુશ્કેલી તે વિચારી શકતો નથી. ગરીબ માણસ અવકાશનો કંટાળો સમજતો નથી તેથી તે પોતાની ગરીબ સ્થિતિ જોઈ બળીને રાખ થઈ જાય છે.

પણ હરકોઈ માણસના બહારથી દોખતા સુખથી બુદ્ધાવે બાંધને તું તેની અહેબાઈ કરતો ના, કારણ તેના અંતઃકરણની દિલગીરી તું જાણતો નથી. થોડાથી સંતોષ પામવો એ મોટું ડહાપણ છે. જે માણસ દોલતમાં વધારો કરે છે તે માણસ ફિકર ચિંતા પણ વધારે છે. પણ એક સંતોષતાનું મન એ ખરો અને છુપો ખજાનો છે, અને તે ખજાનો અસંતોષી માણસ જોઈ શકતો નથી.

નમ્રતા, પરોપકારબુદ્ધિ, પહરેજગારી અને નીતિ એ ગુણો જે તું હાંસલ કરીશ અને દોલતની દરકાર કરીશ

નહીં, તો દોલતની તાકાત નથી કે તને દુઃખીઓ કરે. આ વાત તો તારે ખાતરીથી અને ચોકસ જાણવાની જરૂર છે કે સુખનું ખર્ચ અને નિર્મળ ખ્યાલું ઈશ્વરે આ જગતમાં કોઈ પણ મનુષ્યને આપ્યું નથી. સદ્ગુણ એ સરતના ઘોડાની પેઠે છે. એ ઘોડા ઉપર બેસીને સરત હોડાવવાને આ દુનિયામાં ઈશ્વરે સર્વ મનુષ્યને ઉત્પન્ન કર્યા છે. એ સરતનો ઘોડો જઈ પહોંચવાની જગા “ સુખ ” છે અને તે જગા ઉપર આખો રસ્તો ફરી વળ્યા શિવાય તથા બીજી દુનિયાનું અવિચળપણું હાંસલ કીધા શિવાય કદી જઈ પહોંચાતું નથી.

ઉદ્યાગ.

જે દિવસ ગયા તે તો સર્વંદા ગયા અને જે દિવસ આવવાના છે તે ઉપર મુદ્દલ બરોસો નથી; વાસ્તે હે માનવી ! જે વખત તારો વ્યર્થ ગયો હોય તેની ચિંતા કે ફિલગીરી કર્યા વગર અને જે વખત આવવાનો છે તે ઉપર ઘણો આધાર રાખ્યા વગર, તું તારા ચાલતા વખતનો ફોડો ઉપ-યોગ કર. ચાલતો વખત એ તારો વખત છે; હવે પછીનો વખત અવિધ્યના ગર્ભમાં છે. તું જાણતો નથી કે તે ગર્ભ-માંથી શું નિકળશે. વાસ્તે જે કાંઈ કરવાનો તું વિચાર કરતો હોય તે જલદીથી કર, અને જે કાંઈ સવારે થઈ શકતું હોય તે સાંજ ઉપર ન રાખ.

આળસ એ દુઃખ અને તંગીનો પિતા છે. પ્રમાણિક ઉદ્યોગથી સુખ અને વૈભવ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉદ્યોગનો હાથ તંગીને નસાડે છે. ઉદ્યોગી માણસના સાથી સુખ અને વભવ છે. જે પુરૂષ દોલત મેળવે છે, જે પુરૂષ મોટી પદ્ધતિએ ચડે છે, જે પુરૂષ આખરૂ અને માનથી ભરપુર છે, જે પુરૂષની સ્તુતિ સર્વ લોક કરે છે, જે પુરૂષ રાજદરબામાં બેસે છે, તે પુરૂષ કેવો ઉદ્યોગી અને ચપલ છે તે તું તપાસ. તે પુરૂષ આળસને પોતાના ઘરમાંથી વેગળું રાખે છે અને આળસુને પોતાનો કટ્ટો શત્રુ કરી લેખે છે.

ઉદ્યોગી પુરૂષ સવારના જલદીથી ઉઠે છે અને મોડો સુવે છે. તે વિચારથી પોતાના મનને, અને મહેનતથી પોતાના તનને, કસરત આપીને સુખાકારી સ્થિતિમાં રાખે છે. પણ આળસુ માણસ પોતાની ઉપર પોતે જ ભારરૂપ થઈ પડે છે. દરેક ઘડી અને દરેક પળ તેને મોટી માલમ પડે છે. તે અહીંથી તહીં તરફીયાં મારે છે અને બાણતો નથી કે “હું શું કરું.” તેના દિવસ વાદળના ઝોળાની પેઠે જતા રહે છે અને તેની યાદગીરીની કંઈ પણ એધાણી પાછળથી માલમ પડતી નથી. તેનું શરીર મહેનત વગર, રોગ અને દરદથી ભરેલું રહે છે. તે કામ કરવાને કોઈ કોઈ વેળાએ ઇચ્છા રાખે છે પણ તેનામાં આલવાની શક્તિ રહેતી નથી. તેનું મન આંધળું બની જાય છે. તેના વિચાર ગુંચવણમાં આવી પડે છે. તે જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા હેખાડે છે, પણ

મહેનત કરતો નથી. તે બદામનો આવો ખાવાને ઘણો જ આતુર રહે છે, પણ તેનાં છોડાં ભાંગતાં તેને આળસ થાય છે.

તેના ઘરમાં સર્વ ઠેકાણે અંધાર અને અવ્યવસ્થા માલમ પડે છે. તેના ચાકરો ઉડાઉ અને મસ્તીખોર હોય છે. તે નિત્ય ખરાબીના પંજામાં વધારે અને વધારે આવતો જાય છે. તે પોતાની આંખે જુઓ છે અને કાને સાંભળે છે; તે પોતાનું માથું હલાવે છે અને મોટી મોટી ઉમેદો ખાંધે છે; પણ તેનામાં નિયમ અને નિશ્ચય હોતાં નથી. વંટોળીઆ પવનની જેમ ખરાબીનું વાદળ તેની આદેશમ આવીને વીંટાઈ જાય છે અને આખર તે શરમ તથા દિલગીરીમાં પડી આ દુનિયા છોડી ચાલતો થાય છે.

વિચાર.

માનવી! તું તારા મનને પુછ અને વિચાર કર કે આ પૃથ્વી ઉપર તું શામાટે પેદા થયો છે? તારી શક્તિ વિષે વિચાર કર, તારી જરૂરીયાતો વિષે વિચાર કર, અને અન્ય મનુષ્યની સાથે તારા સંબંધ વિષે વિચાર કર. એથી તને તારી હયાતીનો ધર્મ માલમ પડશે અને તે પ્રમાણે ચાલવાને બની આવશે. તું જે કાંઈ કરે અથવા બોલે તેની અગાઉ સારી રીતે વિચાર કરજે, અને જે દરેક પગલું ભરવાને તું તૈયાર થયો હોય તેની દરેક ગતિ અને તેનું દરેક વલણ

તપાસજે. એમ કીધાથી તને કદી ખોટું લાગશે નહીં, કદી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહીં તથા કદી દિલગીરી ઉત્પન્ન થશે નહીં.

વિચાર વગરનો માણસ પોતાની જીભની લગામ પોતાના હાથમાં રાખી શકતો નથી. તે જેમ મનમાં આવે છે તેમ બકે છે અને પોતાના બાલવાની મૂખાંધમાં પોતેજ ફસી પડે છે. જે પ્રમાણે એક માણસ ઉતાવળમાં મોટો ઠેકડો મારે છે અને બીજી ગમ મોટો ખાડો જોયા વિના તેમાં એકદમ પછડાઇ મરે છે, તેજ પ્રમાણે હરેક માણસ હરેક વાતનું સાઠું નઠાણું પરિણામ તપાસ્યા વગર કામ કરે છે તો તેમાં તે ફસી પડે છે. માટે હે માનવી ! તું વિચારનો સાદ લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ. વિચારનું બોલવું એ ડહાપણનું બોલવું છે. વિચારનો રસ્તો સદા સત્યના રસ્તા ઉપર પહોંચાડે છે. વાસ્તે હરકાંઈ બોલવા અગાઉ અથવા હરેક કામ કરતા પહેલાં તું સારી રીતે વિચાર કર.

ઉમેદ.

માનવી ! જો કીર્તિ મેળવવા માટે તારા જીવને ઉમેદ થતી હોય અને સ્તુતિ સાંભળવાથી તારા કાનને આનંદ થતો હોય, તો જે માટીમાંથી તું ઉત્પન્ન થયો છે તેમાંથી ઉભો થા અને જે કાંઈ કામ સ્તુતિપાત્ર હોય તે કરવાને તજવીજ

કર. જે વડના મોટા ઝાડની ડાળો રસ્તામાં ચોમેર પથરાઈ ગયેલી માલમ પડે છે તે વડનું ઝાડ એક વેળાએ જમીન ઉપર એક નાના રોપા જેવડું હતું. તારો ધધો ગમે તેવો હોય પણ તેમાં નિત્ય સાવધ રહેવાની તું તજવીજ કર. કાંઈપણ ફડું કામ કરવામાં તું ખીજા કોઈને તારાથી આગળ જવા દેતો નહીં. ખીજાઓના સારા શુભ જોઈને તું અંદેખાઈ કરતો નહીં; પણ તારા પોતાના શુભમાં સુધારો કર.

તારા હરીફ અથવા ખરોબરિયાને તોડી પાડવાના સર્વ અપ્રમાણિક અને ગેરવાજબી ઉપાયોનો તું ત્યાગ કર. તેનાથી ચઢીયાતો થવને તું સદા યોગ્ય અને ફડા ઉપાય કામે લગાડ. કદાચ તેમાં તું ફતેહ નહીં મેળવે તો પણ મોટાઈ મેળવવાની તારી યોગ્ય અને ફડી મહેનતને માન મળ્યા વિના રહેશે નહીં. પ્રમાણિક ઉમેદથી માણસનો આત્મા ઘણો જ પ્રકુલ અને આનંદી રહે છે. સ્તુતિ મેળવવાની હોંશમાં તે દોડે છે અને સરતના સ્વારની પેઠે તે ઘણો ખુશી થાય છે. મોટી મોટી અઠચણો તથા હરકતો છતાં નારિયેળના ઝાડની પેઠે મોટી પહવી ઉપર તે વધતો જાય છે, અને આકાશના મફડ પક્ષીની પેઠે જાયે ચડતો માલમ પડે છે. નામીયા ખુશના ઉત્તમ શુભ તેની આંખ આગળ સદા રહે છે અને તેવા શુભ મેળવવાની તે પોતે મહેનત કરે છે.

ઉમેદવાળું માણસ, મહાન આશાઓવાળું માણસ મોટી મોટી યુક્તિઓ કામે લગાડે છે. તે યુક્તિઓ પાર પડે છે ત્યારે તેને આત આનંદ ઉપજે છે. તેનું નામ આ દુનિયામાં લાંબી મુદ્દત સુધી કાયમ રહે છે, પણ અદેખા માણસનું દિલ એક ઝેરી સાપના જેવું છે. તેના મોંમાંથી ઝેરી શ્વાસ નિકળે છે અને પોતાના પાડોશીની ચડતી દશા જોઈને તે ઘણા જ ભયેન અને નાપુશ થઈ પડે છે. તે પોતાના ઘરમાં બેસીને છાતી કુટે છે અને બીજાનું કંઈ પણ સાફ થાય છે તો તેનું દિલ બળીને ખાખ થઈ જાય છે. તેનું દિલ અદેખાઈ અને ધર્ષિથી ભરેલું છે; તેને કોઈ દિવસે અને કોઈ વખતે ચેન પડતું નથી. સદ્ગુણ ઉપર તેની પ્રીતિ મુદ્દલ લાગતી નથી. તે એવું જ ધન્ય છે કે “મારો પાડોસી મારા જ જેવો અભાગ્યો રહે તો સાફ.” જેઓ તેનાથી સરસાઈ કરે છે, તેઓને તોડી પાડવાને તે અતિશય મહેનત લે છે અને તેઓની ચાલચલણ વિષે લોકોમાં ખોટા વિચારો ઉત્પન્ન કરે છે. પોતાના હરીફોને નુકસાન કરવાની સર્વ યુક્તિઓ ગોઠવી સજ્જનોના ધિક્કારને પાત્ર થઈ પડે છે, અને એક કરોળીયાની પેઠે પોતાની બળમાં પોતે જ ફરે છે.

ડહાપણુ.

માનવી ! તું ડહાપણુની વાત સાંભળ. તું ડહાપણુના ઉપદેશ ઉપર લક્ષ પહોંચાડ. ડહાપણુનો સંગ્રહ તારા મનમાં કર. ડહાપણુનાં વચનથી કોઈ અભણ્યો નથી. ડહાપણુ ઉપર સર્વ સદ્ગુણ આધાર રાખે છે. ડહાપણુ માણસના જીવતરનો રખેવાળ અને સંભાળ લેનાર છે. હે મનુષ્ય ! તું તારી જીભ ઉપર લગામ રાખ, તું તારા હોઠ ઉપર ચોકી પહેરો રાખ, નહીં તો તારા બોલવાથી તારી પોતાની ખરાબી થશે.

જે માણસ લંગડાને ધિક્કારે છે તેણે તપાસવું જોઈએ છે કે “હું” પોતે લંગડો નથી.” જે પુરૂષ બીજાની અવદશા જોઈને ખુશી થાય છે તે પુરૂષને પોતાની અવદશા કોઈ દિવસે ઘણી દિલગીરીથી જોવી પડશે. ઘણુંજ બોલવાથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે, પણ મુંગા રહ્યાથી સલામત રહેવાય છે. ટકટક અને ખડખડ કરનારો માણસ મંડળીને ઉપદ્રવ કરનારો થઈ પડે છે. તેની ટકટક અને ખડખડથી કાનને કંટાળો ઉપજે છે અને હરેક મિઠી વાતચીત સ્વાદ વિનાની થઈ પડે છે.

તું તારી મેળે ગર્વ કરતો નહીં કારણ કે તેથી તને ધિક્કાર હાંસલ થશે. તેમજ તું બીજા કોઈની મજાક અને મશ્કરી કરતો ના, કારણ તે જોખમ ભરેલું છે. ઘણી મશ્કરી

મિત્રાચારીને ઝેર જેવી કરી નાખે છે. જે પુરૂષ પોતાની જીભ વશ રાખી શકતો નથી તે ભારે દુઃખમાં આવી પડે છે.

તારી સ્થિતિ પ્રમાણે તું સુખ અને આરામમાં રહેવાની તજવીજ કર; પણ તારી શક્તિ ઉપરાંત થઈને ખર્ચ કરતો ના. તારી જીવાનીનું ડહાપણ તારી ઘરડી અવસ્થામાં તને ઘણું ઉપયોગી તથા અગત્યનું માલમ પડશે. તું તારાં પોતાનાં કામ ઉપર વધારે લક્ષ રાખ; અને દરબાર વિષેની ફિકર તું દરબારીઓનેજ સોંપ. તારી ગમત તને ભારે અને મોંઘી થઈ ન પડે એની તું સંભાળ રાખ, નહીં તો એ ગમતથી તું જેટલું સુખ ભોગવીશ તેટલું અથવા તેથી વધારે દુઃખ પાછળથી તારે સહન કરવું પડશે.

તારી ચડતી કળા હોય તો તું સંભાળ વગર અને ગાફલ રહેતો નહીં, અથવા ઘણી દોલત મળવાથી કરકસરનો હાથ કાપી નાખતો નહીં. જે ઘણી જીવતરમાં પરિપૂર્ણ હોય ત્યારે ગમત કરે છે તેને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કયાં વગર છુટકો થતો નથી. જીજ્ઞાસોના અનુભવથી તું ડહાપણ શીખ અને તેઓની પડતી દશાથી તું તારી પોતાની આલ સુધાર. તપાસ કયાં વગર કોઈ પણ માણસ ઉપર તું પુરો વિશ્વાસ રાખતો નહીં, તેમ છતાં વગર કારણે તેની ઉપર અવિશ્વાસ પણ રાખીશ માં; સખખ તે અપરાધ ભરેલું છે. પણ જ્યારે તને કોઈ માણસ પ્રમાણિક માલમ પડે ત્યારે તને એક મોટો

ખબનો મળ્યો એમ સમજ, અને તેને તારા દિલમાં કોતરી રાખ તથા તેને એક અમૂલ્ય રત્ન કરી સમજ.

સ્વાર્થી માણસનો આભાર તું કદી લઈશ માં; એથી તું ફસી પડીશ, અને તેના ઉપકારમાંથી તું કદી છુટો થઈ શકીશ નહીં. જે વસ્તુની તને કાલે જરૂર પડે તે વસ્તુ આજે વાપરીશ નહીં, તથાપિ સાવચેતીથી અથવા સંભાળથી કંઈ પણ નુકસાનનો અટકાવ થઈ શકે તો તેમ કરવાને તું ચુકતો નહીં. ડહાપણથી ચોકસ અને જરૂર ફત્તેહ મળશે એવી આશા રાખતો નહીં, કારણ રાતમાં શું બીના બનશે તે વિષે દિવસે માલમ પડતું નથી. મૂખ માણસ સદા કમનસીબ રહેતો નથી અને ડાહ્યો માણસ સદા ફત્તેહ મેળવતો નથી. તથાપિ આટલી વાત ખરી છે કે કોઈ પણ મૂખ માણસે પુરેપુરે વૈભવ ભોગવ્યો નથી અને કોઈ પણ ડાહ્યા માણસ બિલકુલ વૈભવ વગરનો રહ્યો નથી.

—:૦:—

હિંમત.

આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર લેનાર દરેક માણસને કપાળે થોડું ઘણું દુઃખ દરદ અને કમનસીબી તો ચોંટેલી હોય છે તથા થોડી ઘણી આપદા, પિડા અને વિપત્તિ વળગેલી છે. તેટલા માટે રે દુઃખ અને સંકટના સહાધ્યાયી માનવી ! વગર ઢિઢે તારા મનને હિંમતથી અને ધીરજથી જોરાવર કર; જેથી કરીને

માણસ જાતને કપાળે થોડું ઘણું દુઃખ વળગેલું છે તે સહન કરવાનું ધીરજથી બની શકે. જે પ્રમાણે ઉજ્જડ રેતીના મેદાનમાં એક ઊંટ મહેનત, તાપ, ભુખ અને તરસ સહન કરે છે, તે પ્રમાણે માણસ જાતની હિંમત સર્વ સંકટોમાંથી તેનું રક્ષણ કરે છે.

મોટા કુળનું બાળક દોહતની અઢેબાઈ કરતું નથી અને તેના આત્માની મોટાઈ જતી રહેતી નથી. મુખના હસતાં મોં ઉપર તેણે પોતાનો આધાર રાખ્યો હોતો નથી, તેથી તે દુઃખની વેળાએ ઢબાઈ જતો નથી. સમુદ્રના ખડકની પેઠે તે મજબુત ઉભો રહે છે અને મોજના મારથી તે કંટાળો ખાતો નથી. એક ટેકરી ઉપર તે પોતાનું માથું ઉંચું રાખે છે અને દોહતનાં તીર તેના પગ આગળ આવી પડે છે. સંકટની વેળાએ તેના દિલની હિંમત તેનું રક્ષણ કરે છે અને તેના મનનું સાવધપણું હરેક દુઃખમાંથી તેને મોકળો રાખે છે. લડાઈમાં જનાર માણસની પેઠે તે આ સંસારના દુઃખની સામે લડાઈ કરી જાણે છે અને પોતાના હાથમાં કત્તેહ મેળવીને પાછો ફરે છે. વિપત્તિના દબાણમાં તેની ધીરજ દુઃખનો બોલો બોલો કરી નાખે છે અને તેની હિંમત તે બોજને એકદમ તોડી પાડે છે.

પણ એક હિંચકારા માણસનો બિંકણુ સ્વભાવ તેને માઠી હાલતમાં નાખે છે. ગરીબાઈ તમે દબાઈ ગયાથી તે

એકદમ નાહિંમત થઈ પડે છે અને અપમાન મળ્યાથી તેને બેહક દુઃખ હાંસલ થાય છે. જે પ્રમાણે એક હલકું પીંછું પવનની ઝીણી કુંકથી ઉડે છે તે પ્રમાણે દુઃખનો ઝાળો તેની નજરે પડ્યાથી તેના હોસકોસ ઉડી જાય છે. સંકટના વખતમાં તે આકળો વાકળો થઈ ગભરાઈ જાય છે. વિપત્તિના દિવસમાં તે નાહિંમત થાય છે અને નાઉમેદીમાં તેનું દિલ છેક જ લાંગી પડે છે.

ક્રોધ.

જેમ વંટોળિયો મોટાં ઝાડોને ઉખેડી નાખે છે, જગતના રમણીય દેખાવને બહસુરત અને બેડોળ કરી નાખે છે; જેમ ધરતીકંપ પોતાના જોરમાં આવીને આખા શહેરોના શહેરોના પ્રલય કરી નાખે છે; તે જ પ્રમાણે એક ક્રોધી માણસનો ક્રોધ તેની આસપાસ બધે તુકસાની અને ખરાબી ઉપજાવે છે. ક્રોધવાળા માણસને હાથે કંઈ પણ ખરાબી અને તુકસાની થવાનો ભય રહે છે. અરે માનવી ! તું વિચાર કર અને તારી પોતાની નબળાઈ ભૂલી ન જા. ખીજાઓના અપરાધ ક્ષમા કર, ને ક્રોધના વિકારને તું તાળે થતો ના. ક્રોધને તાબે થઈશ તો સમજ કે તું તારૂં પોતાનું ગળું કાપવાને તૈયાર થયો છે અથવા તું તારા પોતાના મિત્રનું ખૂન કરવા ઉભો થયો છે.

કંઈ પણ નજીવાં અને તુરંત કારણથી તને ક્રોધ

ઉપજ્યો હોય તે જો તું સહન કરીશ, તો તેં મોટું કહા-
પણ કીધું એમ કહેવાશે. તું તારા દિલમાંથી ક્રોધ કહાડી
નાખીશ તો તારું દિલ તને કદી ઠંપકો દેશે નહીં. તું
જાણતો હઈશ કે ગુસ્સાવાળો આદમી પોતાની સઘળી અછલ
ખુએ છે. જ્યારે તું સાવધપણામાં હોય ત્યારે બીજાઓના
ક્રોધ ઉપરથી ઉપદેશ મેળવ.

ક્રોધના આવેશમાં આવીને તું કંઈજ કરતો ના. હાથે કરીને
તું તોફાનના મોટા સાગરમાં શા વાસ્તે પડવા જાય છે? તું
તારા ક્રોધને તારા કબજામાં રાખી શકતો હોય તો બહેતર
છે કે તું ગુસ્સે જ થતો નહીં. સર્વ પ્રસંગે ક્રોધમાં પડવા-
થી તું દૂર રહે, અથવા ગુસ્સે થવાનો વખત આવે ત્યારે
સાવધ રહેવાની તજવીજ કર. મૂર્ખ માણસ એકાદું ખરાબ
વચન સાંભળીને ગુસ્સે થાય છે, પણ કાઢ્યો માણસ તેની
મુઠલ ફરકાર કરતો નથી.

તું તારા મનમાં પણ ક્રોધ વસાવતો નહીં; કારણ તેથી
તારા દિલમાં કાંટા લોકાશે અને તારી સઘળી ધારણા ધળ
મળશે. હરેક દુઃખનું વેર લેવાને બદલે ક્ષમા કરવા તું સદા
તૈયાર રહેજે. જે પુરૂષ વેર લેવાની તક જોયા કરે છે તે
પોતાની મેળે પોતાની ગરદન કાપવાનું હથિયાર શોધે છે.
જે પ્રમાણે પાણી છાંટ્યાથી આગની ભુલક હોલવાઈ જાય
છે તે પ્રમાણે નરમ સ્વભાવ અને નરમ શબ્દથી ક્રોધવાળા

માણસની આગ નરમ પડે છે અને શત્રુ હોય છે તે મિત્ર થઈ જાય છે. તું વિચાર કર કે ગુસ્સે થવાનેગ કેટલી થોડી વસ્તુ છે? તું ખાતરીથી જાણ કે જેઓ હરેક વાતમાં અને હરેક પ્રસંગે ગુસ્સે થાય છે તેઓ કાંઈજ નહીં પણ ખરા મૂર્ખ હોય છે. ક્રોધ સર્વદા માણસની મૂર્ખાઈ અને નબળાઈથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. તું ખાતરીથી યાદ રાખ કે ગુસ્સે થનારને આખર પશ્ચાત્તાપ થયા વિના રહેતો જ નથી.

વેર.

વેરનું મૂળ માણસની નબળાઈ છે. વધારે નબળા અથવા બીજા માણસો વધારે વેર રાખે છે. પણ અરે માનવી! તું વેર શા વાસ્તે શોધે છે? તું શા કારણથી વેરભાવ રાખે છે? તું શું એમ સમજે છે કે વેર રાખવાથી તારું પોતાનું હુઃખ ઓછું થશે? ના, નહીં. કારણ તું ખાતરીથી જાણ કે તારું પોતાનું હુઃખ તેથી ઘટવાને બદલે વેર અત્યંત વધી પડે છે. જે માણસના દિલમાં વેર છે તે માણસનું દિલ હમેશાં બેચેન અને હુઃખી માલમ પડે છે. અને જે માણસની ઉપર વેર રાખ્યું હોય છે તે માણસ આરામ અને વગર ફિકરથી ફરે છે.

જે પુરૂષ વેર લેવા ધારે છે તે પુરૂષ પોતાની ઉપર પડેલાં હુઃખથી ધરાયો હોય એમ દેખાતું નથી; વેરભાવ

રાખ્યાથી જે દુઃખ બીજાને ઉપજવું બેઠ્યો છે તે દુઃખ તને પોતાનેજ ઉપજે છે. જે પુરૂષને તું દુઃખ દેવાને ઇચ્છે છે તે પુરૂષ મુંગો મુંગો અને હસ્તો હસ્તો પોતાનું કામ કયો બચે. તે તારા દુઃખમાં ઉમેરા થયલો બેઠને વધારે ખુશી થાય છે.

વેર જ્યાં સુધી મનમાં રહે છે ત્યાં સુધી દુઃખ ઉપજ્યા કરે છે, અને વેર જ્યારે પુરૂં પડે છે ત્યારે મોટું સંકટ પેદા થાય છે. જે જગા ઉપર તું કુવાડી મારવા બચે છે તે જગા ઉપરજ કુવાડી વાગતી નથી પણ તે તારા પોતાના પગ ઉપર વાગે છે. વેરી માણસ પોતાના શત્રુને નુકસાન કરવાનું શોધે છે પણ તેથી દુઃખ તથા સંકટનું વાહન તેની પોતાની ઉપર આવી પડે છે તે વાત એ મૂખ પોતે સમજતો નથી. વેરી માણસની મતલબ જ્યાં સુધી હાંસલ થતી નથી ત્યાં સુધી તે ઘણો જ ઉદાસી રહે છે. જ્યારે તેની મતલબ હાંસલ થાય છે ત્યારે તેને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે.

તારા શત્રુનું મોત લાગ્યાથી તું શું એમ સમજે છે કે તારૂં દિલ સતોષ પામશે? તારા શત્રુને મારી નાખ્યાથી તું શું એમ ધારે છે કે તને નિરાંત થશે? ના, નહીં. તેના અપરાધને માટે તું તેને દિલગીર કરવા માંગતો હોય તો તેની ઉપર નમ્રતાથી ક્ષત્તેહ મેળવ અને તેને છુવથી બચાવ. મરણ

પામ્યા પછી તે તારી મોટાઈ અને તાફાં બળ જોઈ શકનાર નથી; અથવા તારા વેર અને ક્રોધની અસર તેને મુઠલ માલમ પડનાર નથી. કંઈ પણ ભૂલ વાસ્તે વેર લેવું એના જેવું સહેલું બીજું એકે નથી. પણ તે ભૂલ માટે ક્ષમા કરવી તેના જેવું કીર્તિ ભરેલું બીજું એકે નથી. માણસ ! તું મોટામાં મોટી ક્ષતેહ મેળવવા ઇચ્છતો હોય તો તે ક્ષતેહ તારી પોતાની જ ઉપર પ્રથમ મેળવ. તારી પોતાની ચાલ પાંસરી અને રૂઢી હશે તો તો હરકોઈ માણસ તારો શત્રુ થવાને શરમાશે; અને તારા આત્માની મોટાઈ જોઈને તને દુઃખ દેવાના વિચારથી એની મેળેજ દૂર રહેશે.

મોત.

મોત એ માણસના જીવનની પરીક્ષા છે. મોતથી માણસના સારા નરસા કામની ખુબી એકદમ જણાઈ આવે છે. જે માણસ સમજે છે કે સારી હાલતમાં મરવું એટલે શું તે માણસ પોતાનું જીવન ખરાબ રીતે ગુજારતો નથી. જે માણસે પોતાની હયાતીનો છેલ્લો ભાગ પણ સારી રીતે ગુજાર્યો હોય તેનો જન્મ વ્યર્થ ગયો એમ કહેવાશે નહીં. જે સ્થિતિમાં મરવું જોઈએ તે સ્થિતિમાં મરવાને તૈયાર રહેનાર માણસ પોતાની હયાતીના વખતનો માઠો ઉપયોગ કરતો નથી.

જે માણસ એવું સમજે છે કે “મારે મરવું છે” તે માણસ જીવે છે ત્યાં સુધી સંતોષથી રહે છે, અને જે માણસ મોતને બૂલી જાય છે તે કોઈ પણ રીતે ખુશી થતો નથી. માણસ! જે તું ખુશીથી અને હિંમતથી મોતની ભેટ લેવા ઇચ્છતો હોય તો તારાં સર્વ માઠાં કૃત્યને તારી અગાઉ મરવા દે. જે માણસ મરવાની અગાઉ પોતાની હયાતીનું બધું કામ કરી શકે છે અને કાંઈ પણ મુખ્ય કામ બાકી રાખતો નથી તે માણસને ખરેખર સુખી સમજવો.

તું મોતથી ડરીને નાસવા ભાગવાની તજવીજ કરીશ માં; કારણ તેથી તારી પોતાની નબળાઈ માલમ પડી આવશે. તું મોતની ધાસ્તી રાખતો ના; કારણ તું જાણતો નથી કે મોત એ શું છે. તું ખાતરીથી એટલું તો જાણજે કે મોતથી તારી સઘળી દિલગીરી અને તારી બધી ફિકરનો છેડો આવશે. આટલી વાત ખાતરીથી જાણવી ને યાદ રાખવી જરૂરની છે કે વધારે લાંબા આયુષ્યથી માણસ વધારે સુખી થતું નથી; પણ દુનિયાની મહોબતમાં અને સંસારની જાળમાં તે વધારે લપટાય છે.

સ્રી.

અરે પ્રીતિ ભરેલી છેકરી ! તું હઠાપણની વાત લક્ષ્ય દઈને સાંભળ અને સત્યના નિયમને તારા હૈયામાં રાખ; એથી

કરીને તારા મનનું સૌંદર્ય તારા ખુબસુરત અને સુંદર ચહેરાને વધારે શોભાં આપશે, અને એક ગુલાબના કુલની પેઠે તારી બહારની ખુબસુરતી કરમાઇ જશે તોપણ મનની મિઠી સુગંધ કદી જતી રહેશે નહીં.

તારી જીવાનીના બહારમાં અને તારા ખિલતા વખત-માં, જ્યારે માણસ તની જનજર તારી સામે ખુશીથી દોરાય ત્યારે હે અખળ નારી ! તું સાવધપણેથી તેનાં વચન સાંભળ, તારૂં દિલ મજબુત રાખ, અને તેમના નરમ અને મિઠા બોલવા ઉપર ભુલાવો ન ખાતી. તું યાદ રાખજે કે ઈશ્વરે તને પુરૂષનાં સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવાને ઉત્પન્ન કરી છે અને માત્ર તેના કામરૂપી વિકારને વશ થવાને ઉત્પન્ન કરી નથી. તું માત્ર તેની કામરૂપી ઇચ્છા પુરી પાડવાને પેદા થઇ નથી, પણ સંસારના જંજળ ભરેલા ખટલામાં તેને મદદ કરવાને, તારા નરમ સ્વભાવથી તેને વિશ્રાંતી આપવાને તથા તેની આપદા અને ક્ષિકર ઝોછી કરવાને ઈશ્વરે તને પેદા કીધી છે.

જે સ્ત્રી માણસનું દિલ રીઝવે છે, જે સ્ત્રી પોતાના ખ્યારમાં માણસને લપેટે છે, તે સ્ત્રી કેવી છે તે જો. તે સ્ત્રી કેવી નરમાસથી ચાલે છે, કેવી મીઠી અને મધુર વાણી બોલે છે; કેવી બક્ષા અને કપટ વગરની છે ! તે આળસુ બેસી રહેતી નથી અને બહાર અહીંથી તહીં ભટકીને ખુશી

થતી નથી. તે પોતાનાં વસ્ત્ર સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખે છે. ખાવા પીવામાં તે મિતાહાર અને પરેશ પાળે છે. નમ્ર ને ફૂડા સ્વભાવથી તે પોતાનું મ્હોડું હસતું અને ખ્યાર ભરેલું રાખે છે. તેના જીભ મિઠા વચનથી અને મધુર વાણીથી ભરેલી હોય છે, અને તેના હોઠ ઉપરથી મિઠાં ફળ અને સુગંધી ફુલો ખરે છે. તે પોતાના સ્વામીની સર્વ યોગ્ય આજ્ઞાને તાબે થાય છે અને પોતાનો સઘળો વખત સુખભોગમાં અને સલાહસંપમાં કહાડે છે. હરેક કામમાં તે પોતાનાં ડહાપણનો ઉપયોગ કરે છે અને પોતાના સર્વ કામકાજમાં પ્રમાણિક અને સદ્ગુણી રહેવાની તજવીજ કરે છે તેનું દિલ સદ્ગુણથી ભરેલું છે અને તેનાં અંતઃકરણમાંથી પ્રીતિનો ઝરો સદા વહે છે.

જે માણસને ઝેવી શ્રી મળે છે તે માણસનું જીવતર સુખી જીવનું; જે પુત્રને ઝેવી માતા મળે છે તે પુત્રને મોટો ભાગ્યવાન સમજવો. તે શ્રી હમેશાં પરોઢીઆમાં ઉઠે છે, પોતાના ઘરનાં સર્વ કામકાજ વિષે વિચાર કરે છે અને હરેક કામ સાફ અને પુરું કરવાની જણતરી રાખે છે. પોતાના કુટુંબની સંભાળ લેવામાં તેને ભારે ખુશી ઉપજે છે. પોતાના કુટુંબનું સુખ વધારવાને તેને સહુથી વધારે કાળજી રહે છે. થોડા ખર્ચે તેનું ઘર મુંઠર અને રાચરચીલાથી ભરેલું દેખાય છે. તે પોતાનાં જીવ્યાંઓને વારેઘડીએ ફૂડા ખોધ

અથવા ઉપદેશ કરે છે. તે પોતાની રૂડી ચાલથી પોતાનાં છાકરાંઓની ચાલ સુધારે છે. સુખના વખતમાં તે કુલાઈ જતી નથી, તેમજ દુઃખના વખતમાં પોતાના કુટુંબીના જખમી થયેલા દિલને સંતોષ અને ધિરજ આપે છે. તેની રૂડી સમજથી અને મધુરી વાણીથી તેના સ્વામીની આપદા અને ફિકર ઓછી થાય છે. જે પુરૂશે પોતાને વાસ્તે એવી સ્ત્રી પસંદ કરી હોય તે પુરૂશને ખચીત સુખી સમજવો, અને જે પુત્રે એવી માતાને પેટે અવતાર લીધો હોય તે પુત્રને ખચીત ભાગ્યવાન ગણવો.

ભરથાર.

સૃષ્ટીના નિયમને માન આપવાને હે માનવી ! તું સુખે તારૂં લક્ષ કર. મનુષ્ય જાતની મંડળીમાં એક યોગ્ય ગૃહસ્થ માફક વર્તવાને તું સુખે કોઈ સ્ત્રી સાથે પરણ; પણ તપાસ રાખજે અને આંખ મિંચીને લક્ષ કરતો નહીં. કારણ, તું જેમ ધિરજથી શુભવાન સ્ત્રીને પસંદ કરીશ તેમ તારા સુખનો વધારો થશે. જે સ્ત્રી પોતાનો ઘણો વખત આભૂષણ તથા વસ્ત્ર પહેરવામાં કા'ડતી હોય, જે સ્ત્રી પોતાના સુંદર ચહેરા ઉપર મોહિત થઈ જઈને પોતાનાં વખાણથી ખુશી થતી હોય, જે સ્ત્રી મોટેથી હસતી હોય અને મોટેથી ખૂમ ખરાડા પાડીને બોલતી હોય, જે સ્ત્રીનો યગ પોતાના બાપના

ઘરમાં રહી શકતો નહીં હોય, જે સ્ત્રીની નજર પરાયા લોકોનાં મોહાડાં તરફ દોડતી હોય, તે સ્ત્રી ચંદ્રના જેવી રૂપાળી હોય તે છતાં પણ તું તેની સાથે લગ્ન કરતો નહીં, અને તેના રૂપથી તથા તેના લહેકાથી મોહિત થઈ જતો નહીં.

પણ જ્યારે નમ્ર સ્વભાવની, રૂડી ચાલની, કેળવણી પછી લી અને તારા વિચારને મળતી સ્ત્રી તું જુએ અને તેની મરજી તારી સાથે લગ્ન કરવાની હોય તો તેની સાથે લગ્ન કરવાને તું ચુકતો નહીં. તેવી સ્ત્રી તારી મિત્રાચારી કરવાને, તારા ઘરનો કારભાર ચલાવવાને અને તારી બહાલી સ્ત્રી થવાને પુરી રીતે લાયક છે એમ તું જાણુજે. એવી સ્ત્રી જો મળે તો એવું સમજ કે ઈશ્વરે તને એક સહુથી મોટી ભેટ કરી છે. વાસ્તે તેને સુખી રાખવાને તું તજવીજ કર. તું તેની ઉપર એવી પ્રીતિ રાખ કે તારું અને તેનું દિલ એકજ થઈ જાય. તે તારા ઘરની ધણિયાણી છે વાસ્તે તું તેને માન આપ કે તારા આકર તેના હુકમમાં રહે. કંઈપણ કારણ વગર તેની ઇચ્છાની સામે તું થતો નહીં. તે તારા દુઃખની ભાગિયણ છે વાસ્તે તારા સુખની પણ તેને ભાગિયણ કર.

તે કંઈપણ ભૂલ કરે તો તેને તું નરમ સ્વભાવથી ઠપકો આપ. જોર જુલમથી તું તેને તારા હુકમને તાબે કરીશ માં. સ્ત્રી લેખે તે તેનો હાથ પકડ્યો છે વાસ્તે તેની

સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવામાં તું પવિત્ર રહેજે; કારણ તે તારા છોકરાની માતા છે. જ્યારે મંદવાડથી અથવા હરેક દુઃખથી તે કષ્ટાતી હોય ત્યારે નરમ અને મિઠી વાણીથી તું તેને વિશ્રાંતિ આપ. તેના દુઃખથી દિલગીર થઈને તેની સામે ખ્યાર ભરેલી નજરથી તું જોઈશ તો તેના દુઃખમાં અને તેની દિલગીરીમાં ઘટાડો થશે.

પિતા.

તું તારાં છોકરાંઓનો પિતા છે વાસ્તે વિચાર કર કે પિતા લેખે તારો શો ધર્મ છે. જે બાળકને તેં જન્મ આપ્યો છે તે બાળકનું પાલન પોષણ કરવાની તારી પહેલી અને મુખ્ય ફરજ છે. તારૂં બચ્ચું તને સુખ અથવા દુઃખ આપશે, તારા કુટુંબનું નામ વધારશે અથવા ઘટાડશે તેનો બધો આધાર તારા ઉપર છે. તેટલા માટે તું તેને નાનપણથી ફૂલી કેળવણી આપ અને તેના મનને સત્યના ભંડારથી ભર. તેના મનની વલણ કઈ તરફ દોડે છે તે તું તપાસ, ને બચ-પણના વખતમાં જ તેને તું સીધા રસ્તા ઉપર મુક. તે જેમ જેમ મોટો થતો જાય, તેમ તેમ માઠી ચાલ કે માઠું વ્યસન તેને લાગુ ન પડે એ વિષે ખૂબ સંભાળ રાખ.

તારે પોતાને પેટે સંતાન પેદા થયું તે તારી પોતાની જમીન છે. અને તે જમીન ખેડવાને તું કાંઈ પણ કસર

કરતો નહીં. તે જમીનમાં તું જેવું બી વાવીશ તેવું ફળ નિકળશે. તું તેને તારી આજ્ઞામાં રહેવાને શીખવ અને તે કદી શરમમાં પડશે નહીં. તું તેને દુનિયાના વહેવારમાં પ્રમાણિકપણું રાખવાને શીખવ અને તેને લાભ થયા વગર રહેશે નહીં. તું તેને પરોપકાર કરવાને શીખવ અને તે દોષકોનો ખ્યારો થયા વગર રહેશે નહીં. તું તેને મિતાહાર અથવા પરેશ રાખવાને શીખવ અને તે આરોગ્યવાન થયા વગર રહેશે નહીં.

તું તેને ડહાપણની વાત શીખવ અને તે મોટો ભાગ્યવાન થયા વગર રહેશે નહીં. તું તેને ન્યાય કરવાને તથા પ્રમાણિક રહેવાને શીખવ અને દુનિયા તેને મોટું માન આપ્યા વગર રહેશે નહીં. તું તેને ચોખું દિલ રાખવાને શીખવ અને તેને કદી પશ્ચાતાપ કરવો પડશે નહીં. તું તેને ઉદ્યોગી થવાને શીખવ કે જેથી તેને ઢોલત મળ્યા વગર રહેશે નહીં તું તેને બીજાઓનું લાભ કરવાને શીખવ અને તેનું મન મોટું થયા વગર રહેશે નહીં. તું તેને વિદ્યા શીખવ કે જેથી તેનો જન્મારો ઉપયોગી થયા વિના રહેશે નહીં. તું તેને ધર્મશાસ્ત્ર અને નીતિ શીખવ કે જેથી બીજી દુનિયામાં તેને સુખ મળ્યા વગર રહેશે નહીં.

પુત્ર.

રે પુત્ર! ઈશ્વરે પેદા કીધેલા જનાવરો પાસેથી પણ તું ડહાપણુ શીખ અને તેઓથી તને જે બાધ મળે છે તેનો ઉપયોગ કર. મારા પુત્ર! તું એક વગડામાં જા, ખેતરમાંના પક્ષીને જો અને તે શું કરે છે તે તપાસ. તે પોતાની પાંખ ઉપર પોતાના ઘરડા પિતાને ઉચકીને સલામત ઉતારે છે અને તેને વાસ્તે ખોરાક શોધીને તેનું પોષણ કરે છે.

જે પુત્ર પોતાનાં માતા પિતાની સેવા કરે છે તે ગુલામના અત્તર કરતાં વધારે સુવાસિક છે. તું તારા પિતાની સેવા કર, કારણ તેણે તને જન્મ આપ્યો છે. તું તારી માતાની પણ સેવા કર, કારણ તેણે તને ઉછેરીને માટે કયું છે. તું તારા પિતાના સુખનાં વચન સાંભળ, કારણ તે તારા પોતાના ભલાને વાસ્તે છે. તું તારા પિતાની શિખામણુ ઉપર લક્ષ આપ, કારણ તે શિખામણુ તે પોતાના ખ્યાર ભરેલા દિલથી આપે છે.

તારા કદયાણુને વાસ્તે તેણે ફિકર કરી છે અને તારા સુખને વાસ્તે તેણે મહેનત લીધી છે, માટે તું તેના ઘડપણુના વખતને માન આપીને ચાલ અને તેના ધોળા વાળને માઠું ન લાગે તેવું કર. તારાં માતાપિતાનાં આખર થતાં વરસોમાં તેઓને સાદ્ય થા, કે જેથી કરીને તેઓ સંતોષથી મરણુ પામે અને તારા પોતાના છોકરાઓ પણ તને તેવુંજ માન આપીને તારી સેવા કરે.

ભાઈ બહેન.

અરે ભાઈ બહેનો ! તમે એક પિતાનાં છોકરાંઓ છો, અને એકજ માતાની છાતીએ ધાવીને મોટાં થયાં છો. તેટલા માટે તમારી પરસ્પરની પ્રીતિની ગાંઠ એક બીજા સાથે નરમ પડવાને બદલે મજબૂત થવા દો કે જેથી કરીને તમારાં માળાપના ઘરમાં કલેશ કંકાસ ઉત્પન્ન ન થાય અને સલાહસંપ તથા ખ્યાર ભરેલો દેખાવ નિત્ય જોવામાં આવે.

અને જ્યારે તમારાં માતપિતા તમારાથી છુટાં પડીને મરણ પામે ત્યારે પણ તમે ભાઈ બહેન વચ્ચેનો આ સંબંધ ભૂલી જશો. માં. એક બીજા ઉપરથી ખ્યાર ઉતારી નાખશો માં, અને એક લોહીથી અને એક તનથી પેદા થયેલાં ભાઈ ભાંડુઓને છોડી દઈને બહારનાં માણસોને વધારે ચાહશો માં. જો તમારા ભાઈઓ દુઃખમાં કે સંકટમાં પડ્યા હોય તો તેઓને તમે મદદ કરો, અને જો તમારી બહેનો વિપત્તિમાં પડેલી હોય તો તેઓને તમે તેમાંથી જરૂર છોડાવો.

હાહ્યો અને મૂર્ખ.

માણસ ! જો ઈશ્વરે હાપણ આપ્યું હોય, જો ઈશ્વરે તારા મનને સત્યના પ્રકાશથી પ્રકાશિત કર્યું હોય, તો અજ્ઞાન માણસોને તેનો લાભ આપ, તથા હાહ્યા અને અક્ષલવાળા માણસોને તારા વિચારથી બચીતા કર, કે જેથી તારા

પોતાના વિચારમાં સુધારો થાય, જે માણસમાં ખરું ડકાપણ છે તે પોતાના વિચારને વળગી રહેતો નથી. ડાહ્યો માણસ વારંવાર વિચાર કરે છે અને પોતાની ભૂલ માલમ પડે છે તો તે કબૂલ કરવાને તથા સુધારવાને વિલંબ લગાડતો નથી. મૂખ માણસ પોતાના વિચારમાં મદ્દમ રહે છે અને “હું કદી ભૂલ કરતો નથી” એવી મગરૂરી રાખે છે.

મૂખ માણસ પોતાનું બોલવું સર્વ વાતમાં ખરું જ માને છે. બીજાઓનું બોલવું તે કબૂલ રાખતો નથી. તે ઘણાજ જાણી હોય છે અને પોતાનું બોલેલું રદ કરતો નથી. તે બધી વસ્તુઓ જાણે છે પણ પોતાનું અજ્ઞાન અને પોતાની મૂખાઈ જાણી શકતો નથી. ડાહ્યા માણસને યોગ્ય છે કે મૂખાની હડીલાઈ ધીરજથી સહન કરવી અને તેની મૂખાઈને વાસ્તે મનમાં દિલગીરી ધરવી નહીં.

અરે માણસ ! તું તારા પોતાના વિચારમાં કુલાઈ જતો નહીં, અને તારી રૂડી સમજ વિષે ગર્વ કરતો નહીં. માણસ પોતાનાં સઘળાં જ્ઞાન છતાં આંધળો અને અજ્ઞાન છે. ડાહ્યા માણસને પોતાની નબળાઈ જલદીથી માલમ પડી આવે છે અને સીધો રસ્તો પકડવાને તે ખુશીથી તૈયાર થાય છે. પણ મૂખ માણસ તો પોતાના મનમાં છાલકાં પાણીમાં કુબકિયો મારે છે. નીચેથી પથ્થર લાવીને મોતી લાંબો એમ જણાવે છે અને બીજાની કીર્તિ ચોરીને કુલાઈ જાય છે.

જે વસ્તુની કંઈજ કિંમત નથી તે વસ્તુ બાણવામાં પણ્ય તે મોટી ખડાઈ માને છે. પણ જે ઠેકાણે અજ્ઞાન થવું બેઈએ તે ઠેકાણે પોતાનાં જ્ઞાનનો સઘળો ખબરો એકઠમ દેખાડવા મંડી જાય છે. હરેક હાપણના કામમાં પણ તે પોતાની મૂર્ખાઈજ દેખાડે છે; અને તેની મહેનતના બદલામાં તેને શરમ અને નાઉમેદી શિવાય બીજું કંઈપણ પ્રાપ્ત થતું નથી. હાથો માણસ જ્ઞાનથી પોતાના મનને ખેડે છે; વિદ્યા હુજારમાં સુધારો કરવાથી તે ખુશી થાય છે. તે સુધારો દુનિયાના ઉપયોગમાં લાવ્યાથી તેને મોટી આખર અને શાખાસી મળે છે. સદ્ગુણ ભર્યાં કામ કરવાને તે સર્વદા ઉલટ રાખે છે અને પોતાની હૈયાતીમાંજ સુખનો ખબરો એકઠો કરે છે.

તવંગર અને ગરીબ.

જે માણસને ઈશ્વરે પૈસાની બક્ષિસ કરી છે, અને જે માણસ પૈસાનો રૂડો ઉપયોગ કરી બાણ છે તે માણસને ખચિત મોટો સમજવો અને તેની પ્રતિષ્ઠા મોટી બાણવી. તે પોતાની દોલત તરફ મોટી ખુશીથી નજર કરે છે; કારણ તે દોલતથી તેના બાઈ બાન્ડુઓનું રૂડું કરવાને તેને બેગ-બાઈ મળે છે. ગરીબ હાલતમાં આવી પડેલાં માણસોને તે શોધી કાઢાડે છે, તેઓની તંગી અને જરૂરિયાત વિષે

પુછપરછ કરે છે, અને દુનિયાને જણાવ્યા વગર તેઓને દુઃખમાંથી છુટાં કરે છે. યોગ્ય કામોને તે મદદ કરે છે અને યોગ્ય મહેનતનો ખદલો વાળે છે.

દરેક સુધારાના અને હેશહિતકારી કામને તે ઉલટ અને ઉત્તેજન આપે છે. મોટાં મોટાં કામ તે ઉપાડે છે અને તેથી દેશ તબંગર અને આબાદ થાય છે. સેંકડો અને હજારો માણસોને તે રોજગારે અથવા કામધંધે લગાડે છે. નવી નવી યોજના અથવા ગોઠવણો તે કરે છે અને તેની મદદથી હુન્નરમાં સુધારો તથા વધારો થતો જાય છે. પોતાના લોજન-માં વધારે વસ્તુ હોય છે તે પોતાની પડખેના ગરીબને આપે છે અને પોતાની દોલતથી પોતાના મનની પરાપકાર બુદ્ધિને અટકાવતો નથી.

પણ જે માણસ દોલતનો ગંજ એકઠો કરે છે અને તેનો વેલવ પોતે એકલોજ લોગવે છે તે માણસની દોલત ઉપર ધિછંદ પડજો. ગરીબોનાં દુઃખ વિષે અને ઉદ્યોગીની મહેનત વિષે તેના મનમાં કંઈપણ ખ્યાલ આવતો નથી. લોકોની ઉપર જીલમ અને જખરદસ્તી શુભરીને તે આબાદ થતો જાય છે અને તે વિષે તેને કંઈ પણ લાગતું નથી. પોતાના સગા ભાઈની ખરાબી થાય છે તોપણ તેનામાં બેચેનપણું મુદ્દલ માલમ પણ પડતું નથી. માખાપ વગરનાં છેકરાંઓનાં આંસુ સાકરના મીઠા પાણીની પેઠે તે પી જાય

છે, અને ગરીબ વિધવાઓના હાથ ભરેલા પોકાર અને વિલાપ તેના કાનને ખુશી ઉપજાવે છે. દોલત ઉપરની પ્રીતિ અને દોલતની લાલચથી તેનું દીલ પથ્થર જેવું કઠણ થઈ ગયું હોય છે. કોઈપણ દિલગીરી તથા દુઃખ ભરેલો દેખાવ તેના મન ઉપર અસર કરતો નથી.

પણ એવો માણસ સર્વદા ફિકર અને ધાસ્તીમાં રહે છે. તેનું મન ફિકર ચિંતા અને આપદાથી સદા ભરેલું રહે છે. ખીજાઓને દુઃખમાં નાખીને, અને વિધવા તથા માળાપ વગરનાં છોકરાંઓને ખૂમો પડાવીને અને રડાવીને તેણે જે પૈસા એકઠા કર્યા હોય છે તે પૈસા જાળવવાની અને તેમાં વધારો કરવાની ફિકરમાં તેનો સમયો વખત ગુજરે છે. ગરીબ લોકોના હાથ ભરેલા વિલાપથી તેનું અંતઃકરણ તેને હંમેશા દુઃખ આપે છે. આ માણસના દુઃખની સાથે ગરીબનાં દુઃખનો સુકાળલો કરીએ છીએ તો ગરીબનું દુઃખ કેટલું ઓછું માલમ પડે છે? ગરીબ માણસોને પોતાની બધી તંગી છતાં કેટલો બધો સંતોષ મળે છે? તે પોતાની નાની ઝુંપડીમાં સલાહસંપથી રહે છે. પોતાની મહેનતથી અને પોતાના પરશેવાથી પેદા કરેલો રાટલો તેને ઘણો જ મીઠો લાગે છે. મહેનતના થાક પછી તે જે પાણી પીએ છે તે મીઠું સાકર જેવું લાગે છે. મહેનત અને રંજ ખેંચ્યા પછી તેને જેવી મીઠી જિંદગી આવે છે તેવી જિંદગી તવંગર માણસને તેના

મખમલના ખીછાના ઉપર આવતી નથી. લોભ લાલચને તે હૃદની માંહે રાખે છે. તેનાં કુટુંબમાં કલેશ કંકાસ ન હોવાથી તેને જે સંતોષ અને સુખ ઉપજે છે તે તવંગરને પોતાની હોલતથી ઉપજતાં નથી. મહેનત અને કસરતથી તેની તાંદુરસ્તી જેવી સારી હાલતમાં રહે છે તેવી તવંગરની રહેતી નથી. વાસ્તે તવંગરે પોતાની હોલત ઉપર કુલાઈ જવું યોગ્ય નથી અને ગરીબે પોતાની ગરીબાઈને વાસ્તે છાતી કુટવી ઘટતી નથી. ઈશ્વરે પોતાના-અત્યંત પ્યારથી હાપણથી અને જે પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષ માની લોગવી શકે તો-ગરીબ અને તવંગર બન્નેને સુખ આપ્યું છે.

શેઠ અને ચાકર.

રે માણસ ! ચાકરની હાલતમાં આન્યાથી તું એકદમ દિલ્લગીર થતો ના. એવી હાલત ઈશ્વરે તને આપી છે અને તેથી દુનિયાની ફિકર ચિંતાથી તું ઘણાખરો છુટો અને મોકળો છે. ચાકરની આખરૂ પ્રમાણિકપણામાં છે અને તેની મોટાઈ તેના શેઠના હુકમને તાબે થવામાં છે. તેટલા વાસ્તે તારે શેઠ તને ઠપકો આપે તે ધીરજથી સાંભળ અને સામે ઉત્તર આપતો નહીં. તારા શેઠને લાભ થાય તેવી વાતમાં તું તનમનથી મહેનત કર. તારી ઉપર તેણે જે વિશ્વાસ મુક્યો છે તે વિશ્વાસને તું લાયક થા. તારી મહેનત અને

તારો વખત તારા શેઠે ખરીદ કીધો છે; વાસ્તે તું વખત અને મહેનતની ચોરી કરતો નહીં, કારણ તેના અવેજમાં તને તારા શેઠ તરફથી પૈસા મળે છે.

અગર જો તું પોતે શેઠ હોય અને તારા હાથ નીચે આકર હોય તો તું તેઓની ઉપર નજર રાખ. તું તેઓને પ્રમાણિક રાખવા ઇચ્છતો હોય તો તેની સાથે પ્રમાણિકપણે ચાલ. તું જો તારા સઘળા હુકમમાં તેને તાળે રાખવા ઇચ્છતો હોય તો તે હુકમ તું બ્યાજબી અને જરૂરના કર. કારણ માણસ જાતનો સ્વાભાવિક ગુણ ઇશ્વરે તેનામાં પણ મૂક્યો છે. જોરજુલમ અને ધમકીથી તે તારી બીક રાખશે, પણ તેથી ત્હારા ઉપર પોતાનો ખરો ખ્યાર રાખશે નહીં. તું તેને ઠપકો આપે તે ઘણા નરમ શબ્દોમાં આપ અને તેની ઉપર તું હુકમ કરે તેમાં ઘટતું કારણ દેખાડ. એવું કીધાથી તારી હરેક શિખામણ તેના દિલમાં ઉતરશે અને ત્હારું સઘળું કામ ઘણી ખુશીથી તે બજાવશે. માત્ર નિમકહલાલીના જ વિચારથી તે ત્હારી આકરી પ્રમાણિકપણે કરશે અને માત્ર ખ્યારના હેતુથી ત્હારો હુકમ સારી રીતે બજાવશે. તું તેનાં ઉદ્યોગ અને પ્રમાણિકપણાને વાસ્તે ઘટતો ખર્ચો વાળવાને ચુકીશ માં.

ભાગ ૨ જો.

સુખ અને દુઃખ.

માણસ જાતનાં સર્વ કામકાજ ઉપર લાંબો અને ખારિક વિચાર કરતાં માલુમ પડે છે કે માણસ ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, અને ગમે તેવી પદ્ધતિ લોગવતો હોય તે છતાં તેનું સુખ સમધારણ છે. મહોટા અને ન્હાના, માતખર અને ગરીબ, ઘણું કરીને એકજ સરખું સુખ લોગવે છે. આપણા મનમાં વિચાર આવે છે કે જેઓ મહોટા અને ‘બડેજી’ છે, જેઓ બે ઘોડાની “ખણખણ” કરતી ફાંકડી ગાડીમાં બેસીને ફરવા નિકળે છે તેઓ ઘણા સુખી હશે. પણ આપણે એ વિચારમાં નિશ્ચય ઠગાઈએ છીએ. માણસને કયાળે સુખ અને દુઃખ સાથેજ અને પરસ્પર ચોંટેલા છે. ઈશ્વરે એવું કદી નિર્માણ કીધું નથી અથવા એવું કદી ધાર્યું નથી કે આ દુનિયામાં હરેક સ્થિતિ એકદમ સુખી અથવા એકદમ દુઃખી થઈ પડે.

જે લોકો પાસે દ્રવ્ય અથવા પૈસા છે, અને જેઓ બાગ બગિચામાં મોજમઝા મારતા દેખાય છે તેઓ જેમ ઘણા સુખી છે તેમ ઘણા દુઃખી પણ છે. મોટાઈથી માણસની મગરૂરી

અને ખડાઈ વધે છે તેમ તેની ફિકર ચિંતામાં અને ધાસ્તીમાં પણ વધારો થાય છે. દોલતથી માણસને આનંદ અને મોજમઝા પેદા થાય છે તેમજ ફિકર, ચિંતા અને લોભ લાલચ ઉત્પન્ન થતાં જાય છે. ગરીબ લોકો સાંકડી જગામાં અને તંગ સ્થિતિમાં રહે છે, તો પણ તેઓને ઈશ્વરની કૃપાથી સંતોષ મળે છે. માતબરપણાથી માણસને એકદમ સુખ મળતું નથી; તેમજ ગરીબાઈથી તેઓની ઉપર એકદમ દુઃખ ટૂટી પડતું નથી. તેટલા માટે ઈશ્વરે જે સ્થિતિમાં આપણને મૂક્યા હોય તે સ્થિતિમાં સંતોષ માનવો એ હકાપણનું કામ છે. આપણે આપણી ઈચ્છા અને લાલચમાં મધ્યમ રહેવું ઘટે છે. આ દુનિયામાં નાશવંત, અચોક્કસ અને વગર ભરોસાનું સુખ મેળવવા કરતાં આપણું મન સુધારવું, સફળતાનાં કામો કરવાં, ઈશ્વર ઉપર પૂરો ભરોસો રાખવો, અને ઈશ્વરનો ભક્તિ કરવી તેના જેવું ખીજું સુખ કોઈ નથી.

જીવાનીનો વખત.

તમારી જીવાનીનો વખત જે તમામ સુખ અને લાભને માટે ઘણો અગત્યનો છે તેને સુધારાનાં ફોજોથી ઉજડ રહેવા દેશો ના. તમારી પ્રતિષ્ઠા અથવા આળસ તમે કરશો તેવી થશે. તમારું નશીબ કેટલીએક વાતે તમારા પોતાના હાથમાં છે. તમે હજી જીવાન છો તેથી તમારો સ્વભાવ અને તમારું

અંતઃકરણ નરમ અને કૌમળ છે. કેટલાએક ખરાબ વિચારો-થી અને માઠી ચાલચલણથી તે પથ્થર જેવું થઈ ગયું નથી. તમારી સમજ ઉપર હજી ખોટા વિચારો અને ખોટા વહેમોએ સરદારી મેળવી નથી. તમારા ખરા પ્યારને ઉતારી પાડવાનો તથા હલકો કરી નાખવાનો, દુનિયાને હજી વખત મળ્યો નથી. તમે મોટી ઉંમરે ખોંચશો તેના કરતાં હમણાં તમારી સઘળી શક્તિઓ વધારે કૌવતવાળી, સ્વતંત્ર અને વધારે નિખાલસ છે. તમારાં કામકોધને હાલ જે વલણ તમે આપશો તે વલણ જરૂર પકડશે, તથા તે વલણ તરફ તમારો જીંદગી પોતાનો રસ્તો પકડશે.

વિચાર કરો કે ત્યારે આ અગત્યની ઉમ્મર કેમ કામે લગાડવી, અને કેમ વાપરવી તેના વિચાર ઉપર તમારાં હવે પછીનાં સુખ અને દુઃખ ઘણો આધાર રાખે છે; અને ખીજી દુનીયાનાં સુખનો નિશ્ચય એ વિચાર કરે છે. જે પ્રમાણે વરસની એક ઋતુ ખીજી ઋતુ ઉપર આધાર રાખે છે તે પ્રમાણે આપણી સારી કે માઠી રીતે વાપરેલી ઉમ્મરની અસર હવે પછીની ઉંમર ઉપર થાય છે. સદ્ગુણ અને નીતિમાં યુજરેલી ઉમ્મરથી બરબુવાની પૂરી આબાહ અને ફળવંત નિપજે છે. એવી બરબુવાની સુખ ચેનથી અને વગર હરકતથી યુજારી શકે છે. વસંત ઋતુમાં ઝાડપાનને મ્હેર નથી આવતા તેા ઉનાળામાં યુખસુરતી માલમ પડતી

નથી, અને ચોમાસામાં ફળ થતાં નથી. તે જ પ્રમાણે જે ઉગતી જીવાનીનો વખત સુધાર્યા વગર જવા દીધો તો ભર જીવાની ધિક્કાર ભરેલી થઈ પડે છે અને ઘડપણ દુઃખ અને વિપત્તિ ભરેલું શુન્નરે છે.

પડતી દશા.

એવા ઘણા માણસો છે કે જેઓએ જીવાની અને ખુબ-સુરતીના હિવસો ગાળી નાખ્યા છે. જેઓએ આ દુનિયાની મોજમઝા છોડી દીધી છે, જેઓએ ઘડપણમાં પડવા માંડ્યું છે, જેઓએ પોતાનું આરોગ્ય, પોતાની હેલ્થ, પોતાનાં ખચ્ચાંકચ્ચાં, પોતાનાં સગાંબહેલાં અને પોતાના મિત્ર ખોયાં છે, એવા એવા હું કહું છું કે ઘણા પુરૂષો છે. તેવા પુરૂષોને આ દુનિયા શું સુખ તથા શું સંતોષ આપશે વાર ? તેવા પુરૂષોને આ દુનિયા ઉજ્જડ ને બધે અધાર્ વ્યથા ભાલમ પડે છે, જેમાં સુખના પ્રકાશનું એકે કિરણ પણ તેઓની નજરે પડતું નથી. લોભની ઠગાઈ ભરેલી બધી આશાનો છેડો હવે આવી રહ્યો. માણસ જાતના અનુભવે તેને શીખવ્યું કે નવી મિત્રાચારી થાય એવું હવે રહ્યું નથી. એ અનુભવ તેને ખરો મળ્યો છે.

જીવાનીના વખતમાં જે અનુભવ માલમ પડ્યો હતો તે અનુભવ આગળના અનુભવથી ઘણોજ જુદો હતો. ઉદાત્ત

કરવાનાં મૂળ કારણો એ અનુભવથી જતાં રહ્યાં. તેઓને હવે માલમ પડ્યું કે જેઓને માટે અમે મહેનત કીધી, જેઓને અમે ઉત્તેજન આપ્યું અને જેઓને તેમની સંસારની પિડામાં સુખનું ખ્યાલું પાડ્યું તેઓ સઘળાં એક પળવારમાં આ દુનિયા છોડીને ચાલતાં થયાં.

આવા વિચારથી માણસનો જીવ નિરાશ થઈ જ્યારે દિલગીરીમાં પડે છે ત્યારે તે દિલગીરીમાંથી છુટો થવાને કેની છાતીમાં જઈને ભરાય અને કેની પાસેથી સંતોષ મેળવે? તેનો વિચાર કરવો ઘણો મુશ્કેલ નથી. આ વેળાએ સુખ અને સંતોષ મેળવવાને માણસને પોતાનો પેદા કરનાર ચાહ આવે છે. તેની સેવામાં તન મન લગાડ્યાથી તેને ખીજી દુનિયામાં સુખ અને આરામ મળવાની ઉમેદ અને આશા બંધાય છે. જેઓમાં દયાની વૃત્તિ છે, અને જેઓ ઠોકર ખાઈ સમજ ઉપર આવ્યા છે તેઓને વિષે હું આ કહું છું, જેઓમાં મૂખાઈ ભરેલું અજ્ઞાન છે તેઓ વિષે નહીં.

માણસની ભલાઈ.

સદ્ગુણ અને નીતિથી જે ઉમદા વિચાર માણસના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી માણસની ભલાઈ ખરેખર વધે છે. અમરપણાની અને નિરંતર સુખની પૂર્ણ આશાથી તમારું મન ભરો. આ દુનિયાની સ્થિતિ અસ્થિર ગણો, તમે કેાઈ

મોટા અને મહાભારત કામમાં રોકાયેલા છે, એવું વિચારો. વધારે સારી સ્થિતિએ પહોંચવા ઈશ્વરની આંખ આગળ કામ કરો છે એવું જાણો.

આવા ઉમદા વિચારોથી તમારું મન નરમ અને શિતળ થશે. ઊંચી જગા ઉપરથી પછી તમે થડે પેટે દુનિયાની મારફાડ ઉપર નજર કરશો. જેઓ કામકોષમાં લપટાઈ ગયા છે તેઓ કોણ છે ? કોઈજ નહીં પણ સ્વાદમાં, મોજમજામાં અને આનંદમાં ગરક થઈ ગયેલા મનુષ્યો છે. તેઓ દુનિયા સાથે ઘણા રાગથી વળગી રહેલા છે. તેઓ એવી સ્થિતિમાં આવ્યા છે કે પોતાને અને પોતાના પાડોસીઓને દુઃખ ઉપજ્યા વગર રહેતું નથી. ઈશ્વર સંબંધી વિચારો દુનિયાની મારફાડથી આપણને વેગળા રાખે છે. આવા વિચારો આપણા દિલમાં ખરી મોટાઈ તથા બલાઈ વધારે છે.

પ્રમાણિકપણું.

પ્રમાણિકપણું ઈશ્વરને પસંદ છે તેમજ સર્વ મનુષ્યને પસંદ છે. પ્રમાણિકપણાની સર્વ ઠેકાણે અને સર્વ જગાએ સ્તુતિ થાય છે. કોઈ ગમે તેવો દુરચો અને અપ્રમાણિક માણસ હશે તોપણ તે પોતાના મનમાં પ્રમાણિક માણસની લાયકી તથા યોગ્યતા સમજે છે, અને જ્યારે તેને જુએ છે ત્યારે શરમાઈને પોતાના મનમાં હલકો પડે છે. હે

મનુષ્ય ! તું સર્વ કામમાં અને સર્વ ધંધામાં પ્રમાણિકપણું રાખજે. તું પ્રમાણિકપણાની પડખેથી જરા પણ ખરીશ માં આ દુનિયામાં તને આડે રસ્તે લઈ જવાને બહુ લાલચો અને લોભ માલમ પડશે. પૈસાની ભૂખ અને લોભનો સાદ જ્યારે તારા કાનમાં આવીને કહેશે કે “ કામ ધંધામાં પ્રમાણિકપણું રાખીશ તો ભૂખે મરીશ; લોકો લાખો રૂપિયા મેળવે છે તે ઉથલ પાથલ અને કાળાં ઘોળાં કીધા વગર મેળવતા નથી.”

આ પ્રમાણે તને આવીને તારા કાનમાં તેઓ કહેશે, પણ એવા તકલીફી અને દુર્ગુણી વિચાર ઉપર તું લક્ષ આપતો નહીં. લાલચના કાંદામાં નાંખવાને તને એના જેવો ખારીક વખત બીજો મળવાનો નથી. તને માલમ પડે કે પ્રમાણિક રહ્યાથી પૈસાની નુકસાની થશે તોપણ નખ જેટલો પણ તું તેનાથી દૂર જતો નહીં. પૈસાની રીતે અથવા હરેક રીતે તું અમે તેટલું ખમીશ તોપણ જો તું પ્રમાણિકપણાને વળગી રહીશ તો આગળ ચાલતાં તારો સિકકો પડી જશે અને અંતે તને ખરો લાભ જ થશે. દુનિયામાં તું જો કે શું થાય છે. લોકો પોતાનું કામ અને પોતાનું દ્રવ્ય કોને સોંપે છે ? અને કોની સાથે લાખો રૂપિયાની લેવડ દેવડ અને ધિરધાર ચલાવે છે ? બીજા કોઈજ સાથે નહીં પણ જેઓ પ્રમાણિક માલમ પડયાં છે તેઓ સાથે. પ્રમાણિક માણસ સર્વને વહાલો અને સવને પ્યારો લાગે છે. એવો કોઈ પણ પ્રમાણિક માણસ આ પૃથ્વી ઉપર નહીં હશે કે જે ઈશ્વરને ગમતો નહીં હોય.

દુઃખ અને દરદ.

દુઃખ અને દરદ એ બે પિતરાઈ ભાઈઓ છે. તેની સંગત કરવાથી આપણે જેમ અને તેમ વેગળા રહીએ છીએ; પરંતુ તે આપણી સંગત કરવાને ઘણીજ આતુરતા રાખે છે. જરા દાવ કે લાગ આવ્યો તો તે સહેજે આપણા સોબતી થઈ પડે છે. તેઓથી પછી વેગળા જવાની આપણે ઘણીજ મહેનત અને તજવીજ કરીએ પણ તે વ્યર્થ જાય છે. તેઓ થોડી વાર બીધને નાસે છે, પણ પાછા લાગુ પડવા મુદ્દલ આંચકો ખાતા નથી. દુનિયામાં કેઈ એવું માણસ પેદા થયું નથી અને હશે પણ નહીં કે જેની સંગત એ બે ભાઈઓએ કીધી નહીં હોય.

એવું જ્યારે ઉઘાડું છે ત્યારે આપણે શા માટે તે ભાઈઓની ભેટ લેવાને એટલા બધા બીવું જોઈએ? જેઓ બીએ છે તેઓ બમણા ફસી પડે છે. તેઓની સંગતથી આપણને ઘણી વેળા નુકસાન થવાને બદલે લાભ થાય છે. તેઓની સંગતથી માણસને ઈશ્વરની શક્તિ વિશે ઘણું જ્ઞાન પેદા થાય છે. તેઓની સંગતથી માણસ નીતિ અને સફળ-ને રસ્તે ચાલવાને શિખે છે. તેઓની સંગતથી માણસ સાવચેત થઈને ડહાપણનો રસ્તો પકડે છે. એ બે ભાઈની ભેટ લેવાને આપણામાં ખરી હિંમત હોવી જોઈએ. ખરી

હિંમત આપણા શરીરના બળથી અને ઘણા મીઠસથી પેદા થતી નથી, ખરી હિંમત આપણાં સદ્ગુણ અને સારાં આચરણથી પેદા થાય છે. જેઓમાં એ ખરી હિંમત છે તેઓ એ બે ભાઈઓની ભેટ લેવાને મુદ્દલ બિંતા નથી. દરેક માણસ ઉપર દુઃખ કે દરદ આવી પડે ત્યારે ધિરજથી તે સહન કરવું એમાંજ ખરી હિંમત છે.

“ જોઈ તપાસીને ચાલ. ”

આ શિખામણ ઘરડા માણસોની છે, તે ઉપર વાંચનારે ધ્યાન પડેાચાડવું જોઈએ. વાંચનાર ! તું મધ્યરાત્રે ખાડા ખાઓચિયાવાળા અને ધાસ્તી ભરેલા અબળણ્યા રસ્તા ઉપર થઈને જતો હઈશ તો તું પોતે તારા જીવને કહીશ કે “ જોઈ તપાસીને ચાલ; ” “ જ્યાં પગ મુકે ત્યાં જોઈ તપાસીને મૂક. ” વાંચનાર ! દુનિયાનો રસ્તો તને કેવો લાગે છે ? હું ધારું છું કે તે પણ તને ખાડા ખાઓચિયાવાળો, ભય ભરેલો અને અબળણ્યો લાગતો હશે. ખચિત દુનિયાનો રસ્તો એવોજ છે. તેની ચારે બાજુએ ભય શિવાય બીજું કંઈજ નથી; વાસ્તે તારે સાવધ રહેવું ઘટે છે. ઘણા પુરૂષોએ દુનિયાના રસ્તા ઉપર ઠોકર ખાધી છે અને તેમણે પોતાના પ્રાણ ખોયા છે. હજારો લોકોનાં ડાચાં ભાંગી ગયાં છે ને ઘણાંઓનાં મ્હોં રંગાઈ ગયાં છે. હજારો લોકો એ

રસ્તા ઉપર ચાલતાં લોભ લાલચની જાળમાં લપટાઈ મુવાં છે. તે વાસ્તે તું વિચાર ને આ શિખામણ તારા હૈયામાં ગોખી રાખ, કે “જોષ તપાસીને ચાલ.” કારણ દુનિયાનો રસ્તો ઘણો વિકટ અને સંકટ ભરેલો છે.

અપરાધી માણસનું અંતઃકરણ.

માણસ ! જો તું માઠાં કામો કરીને તારા બાઈબિંધોને ઠગતો હઈશ, જો તું મધ્ય રાત્રે લોકોનાં ઘર ફાડવાને જતો હઈશ, જો તું માલની અંદર ફગો ફટકો અને ભેળ કરતો હઈશ, તો તારૂં અંતઃકરણ તને કેટલું દુઃખ આપે છે તેનો વિચાર કર. તારાં માઠાં કામ લોકોને કદાચ માલમ નહીં હોય અતે દુનિયાની શિક્ષાથી તું બચી જતો હઈશ, તોપણ તારે જાણવું જોઈએ છે કે તારાં અંતઃકરણથી તો તને શિક્ષા મળી ચુકી છે. તારૂં અંતઃકરણ વારે ઘડીએ અને જ્યારે ત્યારે તને ત્હારાં માઠાં કામની યાદ આપે છે અને મરણ પામ્યા પછી ઈશ્વરની દરબારમાં ત્હારા શા હાલ થશે તે વિષે ચેતવણી આપે છે.

ત્હારાં માઠાં કામને માટે તારૂં અંતઃકરણ તને ડંખ્યા કરે છે. તે બરછીના માર કરતાં અને કેદખાનાની શિક્ષા કરતાં (તું જો તપાસ કરીશ તો) વધારે છે. ન્યાયાધીશ અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાને કેદખાનામાં મોકલે છે, જ્યાં

ખાવા પીવા, સુવા બેસવા, અને ફરવા હરવા મળે છે. એ શિક્ષાથી તેને માત્ર દુનિયાની નામોશી લાગે છે. પણ અંતઃ-કરણની શિક્ષા એ કેદખાનાની શિક્ષા કરતાં કેટલી મોટી છે ! માણસનું અંતઃકરણ તેના અપરાધને માટે શિક્ષા કરવાને પુરું શક્તિવાન છે. તે તેનો હસતો ચહેરો પળવારમાં શ્રીકે કરી નાખે છે; તેની ચળકતી આંખ ઘડીવારમાં ઝાંખી કરી નાખે છે; તેનો મોટો સાદ સહેજવારમાં નરમ પાડી નાખે છે; અને તેના સઘળા હોંશ થોડી વારમાં ઉડાડી મેલે છે. એ સઘળાં ચિહ્ન તેના અંતઃકરણની શિક્ષા છે.

અપરાધી માણસને જ્યારે ત્યારે અંતઃકરણ ઉદ્ધમાંથી ભડકાવે છે, તેને મ્હોડે તેના અપરાધ કબૂલ કરાવે છે અને તેનેજ હાથે તેની મૂખોઈને માટે તમાચા મરાવે છે. વાસ્તે મારા ભાઈ ! તું ચાદ રાખ કે છુપા તરકટ અને છુપી દગલ-ખાજી કયાંથી તને જોડે સરકાર નહીં પકડે, તેમ છતાં તારું અંતઃકરણ તો તને પકડયા વગર રહેનાર નથી તારું અંતઃકરણ સરકારના કરતાં હસ ગણી વધારે શિક્ષા કરવાને શક્તિવાન છે.

આ ઉપરથી માણસ ! તને ત્હારા પેદા કરનારના અપાર હૃદયપણનો વિચાર મુજ પડે છે ! તું બોલીશ કે ખરેખર તેણે પોતાની અપાર શક્તિથી ત્હારા દિલમાં મોટી ચોક્કી મૂકી છે. એ ચોક્કી ત્હારા દરેક ખરાબ વિચાર અને દરેક માઠા કામને જીતે છે, માટે તું તપાસીને ચાલ.

“ તું એટલો હરખાઈ ના જા. ”

માનવી ! તું શું ત્હારી દોલત ઉપર, ત્હારા ખજાના ઉપર, ત્હારા બાગ બગીચા ઉપર, ત્હારા ગાડી ઘોડા ઉપર, આટલો મગન થઈને હરખાઈ જાય છે ? અરે, તું એટલો હરખાતો નહીં, કારણ તેમાંનું એક પણ ત્હારી સાથે આવવાનું નથી. તે અહીંનું અહીં અને ત્યાંનું ત્યાં રહી જશે, અને તું નાગો અને ઉઘાડો, ખાલી હાથે અને ફીકે મ્હોડે આ દુનિયામાંથી ચાલતો થઈશ.

માનવી ! ત્યારે શું તું ત્હારી ખુબસુરતી ઉપર, ત્હારી ચંદ્ર સરખી કાયા ઉપર, ત્હારા પરવાળા જેવા રાતા હોઠ ઉપર, પોપટ સરખા તીણા નાક ઉપર, આટલો બધો મગન થઈ હરખાઈ જાય છે ? ખરે, તે ઉપર પણ એટલો હરખાઈશ માં. કારણ ત્હારી ચંદ્ર સરખી કાયા અને પરવાળા જેવા હોઠ આખર બળીને ભસ્મ થશે અથવા ન્હાના કિંકા અને પક્ષીઓ ત્હારા સુંદર શરીરને અને ત્હારી ચળકતી આંખને વીંખીને ખાશે.

માનવી ! ત્યારે શું તું ત્હારી મગફરીને વાસ્તે, ત્હારી લુચ્ચાઈને વાસ્તે, લક્ષ્મીનાઈને વાસ્તે આટલો બધો મગન થઈને હરખાઈ જાય છે ? ના, ના, તેમ હરખાતો ના. કારણ એ સઘળું તને પાયમાલ કરવાનેજ ત્હારા દિલમાં એકઠું થઈને ભરાયું છે; અને એક પળવારમાં ત્હારી હયાતીને

છેડા લાવીને ત્હારા પેદા કરનારની દરબારમાં ન્યાયને વાસ્તે તને ઉભો રાખશે.

માનવી ! તારે ખુશી થઈ હરખાઈ જવું હોય તો સફળુષ્ટ અને નીતિ આચર. નીતિ અને સફળુષ્ટ તારા મરવાના બિછાના ઉપર પણ તને આનંદ અને સંતોષ ઉપજાવશે.

અદેખાઈ.

અદેખાઈ એ માણસના દિલનો એક ખરાબ વિકાર છે. જેના દિલમાં અંદેખાઈ પેઠી તેનું દિલ દુઃખી અને બળતું બાણુવું. જેના દિલમાં અદેખાઈ પેઠી તે કોઈનું સાફ જોઈ બળી જળી જશે. જેના દિલમાં અદેખાઈ પેઠી તેનું મો'હું દીલગીર અને ઉદાસ થશે. અદેખાઈ એવાં માણસો કરે છે કે જેઓ મતલબિયા હોય, અદેખાઈ એવાં માણસો કરે છે કે જેઓ પોતાના લાઈબ'ધોનું અને પાડોશીઓનું માહું ઇન્છે છે. અદેખાઈ એવાં માણસો કરે છે કે જેઓમાં વેરભાવ અને પતરાળ હોય છે.

ડાકટર પ્લેર કહે છે કે અદેખાઈ ઉત્પન્ન થવાનાં બે કારણ મુખ્ય છે. એ બેઉ કારણ સાથેજ એકઠાં થાય છે. તે કારણ મગફળી અને આળસ સમજવાં. ઘણીવાર માણસો એવી ચીજ મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે કે જે ચીજ મેળવવાને તેઓ જરાપણ યોગ્ય નથી. બીજી તરફ જે ચીજ

તેઓને મળે એવી હોય છે તે ચીજ આજસથી તેઓને મળતી નથી; અને જ્યારે મળતી નથી ત્યારે તેઓમાં અદેખાઈ ઉત્પન્ન થાય છે. જેઓ મગરૂર અને આળસુ હોય છે તેઓમાંજ ઘણું કરીને અદેખાઈ માલમ પડે છે.

સહગુણ અને દુર્ગુણ.

સહગુણ અને દુર્ગુણ સર્વ પ્રકારે એક બીજાથી ઉલટા રસ્તા પકડે છે. દુર્ગુણની શરૂઆત લલચાવે તેવી હોય છે. દુર્ગુણ વૃદ્ધિ પામવાનાં પહેલાં ડગલાં આપણને ખુશી કરે તેવાં છે. પણ એ પ્રમાણે થવા દીધું તો આપણું સુખ ખુટા દાતરડા જેવું થઈ જશે અને આપણી ઇચ્છા બ્રહ્મ થઈ પડશે. બીજી ગમ નેમશું તો સહગુણની શરૂઆત ઘણી મહેનત ભરેલી છે. પણ તે ચાલુ રાખ્યાથી મહેનત ઓછી થાય છે અને ખુશાલી વધતી જાય છે.

સહગુણનો જેમ વધારો થતો જાય છે તેમ સંસારમાં આપણને ઘણું સહેલું માલમ પડે છે અને તેનાં ફળ પુરી રીતે મળે છે. સાગરરૂપી સંસારમાં સાધારણ રીતે આપણી આશાનો છેડા માલમ પડે છે. આપણે એક હઠ નેઈએ છીએ જેની પછપાડે આપણે કાંઈજ નેઈ શકતા નથી. પણ (ડાકટર પ્લેર કહે છે કે) “ સહગુણની આશા વધતી જાય છે અને છેડા વગરની માલમ પડે છે. સહગુણી માણસ

પોતાનો ખરો રસ્તો પકડી રાખે છે. જેના હાથ ચોખ્ખા છે તે વધારે અને વધારે વૃદ્ધી પામતો જાય છે. વ્યાજખી રીતે આલનારનો રસ્તો ચળકતી રાશનીની પેઠે છે, જે ખરે મધ્યાને વધારે અને વધારે પ્રકાશે છે.”

—●—
“ઉઠ, આળસુ ઉઠ.”

“એક રાતે મેં સ્વપ્નામાં મોટી નદી દીડી. દુનિયામાં તે સહુથી મોટી ગણાય છે. તે નદીના મોટા ગગડાટ ભરેલા અવાજથી મારા કાન જહેરા થવા લાગ્યા. નદીની મોટાઈ પહોળાઈ અને વેગ જોઈને હું તો મોટા ગભરાટમાં તથા અચરતીમાં પડ્યો. પાણીનો મોટો ધોધ સો કુટ ઉંચેથી પડતો હતો તે જોવાથી માફે આખું શરીર થરથર ધ્રુજવા લાગ્યું. મેં વિચાર્યું કે કોઈ પણ માણસ અથવા કોઈ પણ વસ્તુ તે ધોધ નીચે આવે તો, સેના ચુરેચુરા અને જૂકે-જૂકા થઈ જાય.

“આવો વિચાર કરતાં તથા ઈશ્વરની અપાર શક્તિ વિશે ખ્યાલ કરતાં, ધ્રુજતે શરીરે હું આગળ જાઉં છું તો એક ના'નું સરખું નાવ પાણીમાં મેં ઉછળતું દીઠું. તે નાવમાં મને કોઈ માણસ પડ્યું નહીં. તે નાવ એટલું તો ઉછળતું હતું કે એક પળમાં ભાંગીને તેના કકડે કકડા થશે એવી મને ધાસ્તી લાગી. મહારા દિલમાં આંખું કે

તેની અંદર કોઈ માણસ કદાચ ગંદાલતથી ભર ઉંઘમાં પડેલું હશે, માટે હું મ્હોટેથી સાંઠ મારવા લાગ્યો. મારી સાથે બીજાઓ પણ તેને ઉઠાડવા સાફ મ્હોટે મ્હોટે સાંઠ મારવા લાગ્યા. પણ તે ઉઠ્યો નહીં. મને ખબર ન પડી કે તે મરી ગયેલો છે કે ભર ઉંઘમાં પડેલો છે. અમારા કરતાં નદીનો ઘાંઘાટ સોગણો વધારે હતો. તે વહાણ એક પળવારમાં ભાગશે એવી મારી વધારે ખાતરી થતી ગઈ.

“તેવામાં પેલો ભર ઉંઘમાં પડેલો આળસુ જાગી ઉઠ્યો. પણ હવે તેનો કંઈ ઉપાય રહ્યો ન હતો. હાથમાં હથેલું પકડવાને જાય છે, તેવામાંજ તે વહાણ મોટા સપાટાથી ઉછળીને ભાંગી ગયું. ત્યારપછી તે ક્યાં ગુમ થયું અને ક્યાં ગયું તે વિષે હું કંઈજ ખ્યાલ કરી શક્યો નહીં. તે બિચારા ગરીબનું મ્હોત જોઈને હું મોટી દિલ્લગીરીમાં પડ્યો કે આ શો દેખાવ મહારી નજરે આવ્યો. લાંબો વિચાર કરતાં માલમ પડ્યું કે એ દેખાવ આ દુનિયામાં ઘણુંજ ખોષ આપનારો હતો અને તેનો મુકાબલો મેં નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે કીધો:—

“જે નદી મેં સ્વપ્નામાં એટલે ખવાળમાં દીઠી તે નદીને મેં માણસની હયાતીનો એક મ્હોટો ઝરો દેખ્યો. તેની અંદર મેં જે વહાણ જોયું તેને આ દુનિયા કરી ગણ્યું. તેમાં જે આળસુ માણસ ભર ઉંઘમાં પડેલો હતો

તે માણસને મેં આ દુનિયા રૂપી વહાણના આગસુ માણસો જાણ્યા. તેને જાગૃત કરીને ચેતવણી આપનાર ધર્મોપદેશ કરનાર મહાપુરૂષો દેખ્યા.”

વાંચનાર! તું એવોજ ખ્યાલ કર કે તું તે વહાણમાં પહેલો છે. માટે નીતિનો ઉપદેશ કરનારા પુરૂષો તને સાદા મારી ઉઠાડે છે. તેઓનો સાદા સાંભળ, અને ત્હારા શરીર-માંથી આજસને દૂર કરીને ઉઠ અને ત્હારા દિવસ બરાઈ ગયા છે એવું સમજ.

માણસનું મન.

માણસનું મન ઘણું ઉંડું છે. તેનું માપ થઈ શકતું નથી. કોઈ માણસ કહેશે કે હું મહા સમુદ્રને માપું, હવાને માપું, આકાશને માપું, તો તે કદાપી હું માનીશ; પણ જે પુરૂષ એમ કહેશે કે, હું માણસના મનને માપું તો તે સુદલ હું માનીશ નહીં. માણસનું મન ઘણું ઉંડું છે, તેનો થાગ કદી લાગશે નહીં. તમે તમારા મિત્રનો સારો નરસો સ્વભાવ જાણી શકશો, તેની વિચાર કરવાની ને બોલવા બાલવાની છટા જાણી શકશો, પણ તેનું મન કદી જાણશો નહીં. તમે કદી કોઈપણ માણસના મન વિષે ખાતરીથી કદી શકશો નહીં.

ઘણા લોકોએ પોતાના મિત્રો અને પોતાનાં સગાં-

બહાલાંઓ વિષે ઘણી વેળા ખાત્રીથી કહ્યું હશે, પણ તેઓ પોતાની ખાતરીમાં-પોતાના અનુમાનમાં-નિરાશ થયા હશે. માણસ પોતાના મનના વિચાર જાહેર કરે છે તે ઉપર આપણાથી વિશ્વાસ રખાતો નથી, તે ઘણાં કારણોને લીધે. કપટી માણસો જોલે એક ને ધારે બીજું. માટે કપટી ઉપર તો આપણે વિશ્વાસ રહી શકે જ નહીં.

કેટલાએક માણસના વિચાર પવનના જેવા ઉડતા ફરે છે. હમણાં કંઈ વિચાર કરે છે ને ઘડી કે પળ પછી તે વિચારો ફેરવી નાખે છે. માટે તેવાઓની ઉપર પણ આપણે ઈતખાર રહેતો નથી. કેટલાએક માણસો હિચકારા ને ખિંકણ હોય છે. તેઓ પોતાનો વિચાર જાહેર કરતાં મનમાં ઘણી ધારતી રાખે છે. કેટલાએક લોકો વખત સમજે છે. આ વખત વિચાર જાહેર કરવાનો છે કે નહીં તે તપાસે છે. તેવા માણસો ડાહ્યા અને સમજી ઘણું કરીને હોય છે.

કેટલાએક લોળા લોકો એકદમ પોતાના મનના વિચાર ઠગારી દુનિયાને જાહેર કરે છે તો તેઓને તથા દુનિયાને ઘણું નુકસાન ખમવું પડે છે. તેથી તેઓ બિચારા પોતાના મનના બધા વિચાર જાહેર કરતાં ડર ખાય છે. ત્યારે દુનિયાની હાલની હાલત તરફ વિચાર કરતાં એવું નહીં માલમ પડે છે કે, કોઈ માણસનું મન માપવાની તજવીજ કરવી એ વ્યર્થ છે.

ભાગ ૩ નો.

માણુસનું અભિમાન.

વાંચનાર! એક સુવેલા માણુસનું મુઠકું જોઈને તારા મનમાં શો વિચાર આવે છે? જો તારામાં માણુસાઈ હશે, જો તારામાં સફળુષ અને નીતિનો ઝરો બહેતો હશે, તો તે જોતાંજ તારા દિલમાં લાગશે કે, માણુસ આ દુનિયામાં જીવે છે ત્યાં સુધી અભિમાન, ખંધાઈ અને મૂખાઈ દેખાડે છે; પણ આખરે તેના આવા હાલ થશે.

જ્યાં સુધી ઘટમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી માણુસ પોતાના શરીર તરફ જોઈને અભિમાન કરે છે. તે પોતાના શરીરના સ્નાયુ તપાસી કહે છે કે હું કેવો જોરાવર છું? તે દહાડામાં હસ પંદર વખત અરીસામાં જોઈ બોલે છે કે હું કેવો ખુબ-મુરત અને રૂપાળો છું?

જ્યાં સુધી ઘટમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તે પોતાની ફાંકડી ગાડીમાં બેસી મોટા દમામથી ઘોડાને ચાળુક મારતો ફરે છે. તે પોતાની શુંદર વાડીમાં બેસી હાજીયાઓથી ગમત મેળવે છે. પણ ઘટમાંથી પ્રાણ ગયો કે તેલુંજ તેલું શરીર ગંધાવા માંડે છે, અને ઘણા દહાડા રહ્યું તો તેમાં કીડા પડવા માંડે છે. જ્યારે તેની આસપાસનું માંસ તદ્દન

ખવાઈને સુધાઈ જાય છે, ત્યારે તેનું હાડપિંજર માત્ર રહે છે, અને તે જોયાથી ઘણો બિહામણો અને દિલગીરી ભરેલો વિચાર આપણા દિલમાં પેદા થાય છે. તેમાં બિલકુલ માંસ કે નસ નથી. સઘળાં હાડકાં રહેલાં છે.

જુઓ એનું મોઢું, જુઓ એની આંખ, એનું નાક, એના હાંત. જુઓ એ સઘળું. અગાઉ તે મગફરીથી મુંઝવેપર હાથ દઈ મોટા દમામથી ચાલતો, અગાઉ તે પોતાની કાન્તિ જોઈ મગફર રહેતો, પણ જુઓ તેનો મોઢો હમણાં કેવો બિહામણો અને દિલગીરી પેદા કરે એવો થયો છે !!

વાંચનાર ! તું તારા તરફ જો. એક અરીસામાં તારું મોઢું જો. તારા શરીરના ફરેક ભાગને નિરખી નિરખીને જો, અને વિચાર કર કે એ શરીરનું શું થશે? તીબડતોળ તને મુઝશે કે બહેલા મોડા તેના પણ તેવાજ ફાલ થશે; બળીને ખાખ થઈ જશે, અને સઘળી પહેલવાનગીરી, ને સઘળી ખુબસુરતી એક ઠેકાણે રહી જશે. એવો વિચાર આવ્યો કે તને તારી મગફરી, તારી ખંધાઈ અને તારી મૂખાઈ યાદ આવશે એટલે તું બોલીશ કે:-

“રે! આ ‘માફ’ તારું’ શા વાસ્તે? આ લુચ્ચાઈ ઠગાઈ શા સારૂ? સર્વ મિથ્યા છે. આપણો આત્મા આ શરીરને, આ હોલતને, આ ધરખારને, આ સગાંબહાલાંને તથા આ ભાઈબહેનને મુકી એક પળવારમાં ઓર્ચીતો આવ્યો

જશે ! અરે. હું મારા શરીરની કાન્તિ દેખાડવાને ઘણી સંભાળ લઉં છું, પણ તેના તો આવા હાલ થશે.

“ત્યારે માફ શરીર—મારી કાન્તિ કેને યાદ આવશે ? થોડા હઠાડા સગાંબંધાલાંને યાદ રહેશે, અને પછી તેઓને પણ નહીં. ત્યારે દુનિયામાં મારી યાદ પછી કેમ રહેશે ? માફ શરીર અને મારી કાન્તિ એ સઘળું લોકો ભુલી જશે.

“ત્યારે આ દુનિયામાં શું રહી જશે ? બીજું કંઈજ નહીં, પણ સારી કે માઠી કરણી—કંઈજ નહીં પણ સાફ કે નરસું નામ. ત્યારે જેમ બને તેમ મારા બાઈઓનું, મારા પડોસીઓનું, મારા દેશીઓનું ને સમસ્ત મનુષ્ય જાતિનું સાફ થાય તેવી રીતે મારા શરીરે અથવા મારા પૈસે ફડું કરવા મહેનત કરું; અને સઘળી મગફળી, ખંધાઈ અને મૂખાઈ છોડી દઉં.”

વાંચનાર ! તું જાતે જો ભલો હઈશ, તારા અંતઃકરણમાં થોડો ઘણો પણ સફળુણનો ઝરો બેસે હશે, તથા તારામાં તારા પેદા કરનારનો જરા પણ ડર હશે, તો આવા સંગીન અને વજનદાર તથા ઉમદા અને ઉત્કૃષ્ટ વિચાર તને આવ્યા વગર રહેશે નહીં. પણ એ વિચાર પ્રમાણે ચાલવું મુશ્કેલ છે. આ દુનિયામાં લાલચની જાળ એવી પથરાયેલી છે કે તેમાં તું માછલીની પેઠે ફસાતો જઈશ.

દીવાનું તેજ અને ઉજાસ જોઈ તેમાં જેમ પતંગીયું અંપલાય છે, ખાવાની લાલચે માછલી જેમ જાળમાં જઈ

ફસી પડે છે; તેજ પ્રમાણે તારા હાલ ન થાય તેવી સંભાળ લેવી જોઈએ. પતંગીયાં કે માછલી કેવળ અજ્ઞાન છે. તેઓ જાણતાં નથી કે આ ઠેકાણે ફસાવાનું છે, પણ તને તો ઈશ્વરે ખુદ્દિ આપી છે. તું જાણે છે કે પતંગીયાની પેઠે દુનિયાની લાલચમાં ફસાવાનું છે. માટે એવી લાલચથી, ખ્યારા ભાઈ! તું સદા ચેતતો રહે.

પરસ્પરનું સુખ.

ઈશ્વરે આદમીને આ દુનિયામાં એક બીજાને મદદ કરવાને પેદા કીધેલાં છે. માણસ જો એકમેકને મદદ ન કરે તો દુનિયામાં ખરાબી થાય. જેમ એક માણસના શરીરનો ભાગ પોતાનાં અમુક કામો ન કરે તો શરીરની ઘણી ખરાબ અવસ્થા થાય, તેમજ જો આપણે માણસ જાત થઈને એક બીજાને મદદ ન કરીએ તો આપણી પણ તેવીજ હાલત થાય. જેમકે કાપડ વણનાર પોતાનું કાપડ વણવાનું કામ બંધ રાખે, ખેડુત ખેતીવાડીનું કામ ન કરે, ઘોબી લુગડાં ઘોઈ ન આવે, ખલાસીઓ ઠંડાણ હંકારવાને ના પાડે, ખાણ ખોદનારા પણ પોતાનું કામ પડતું મુકે, તો આપણને પહેરવાને કપડાં, ખાવાને અનાજ, બદલવાને લુગડાં, અને આપણા ઉપભોગના અનેક પદાર્થો મળે નહીં.

માણસને એકમેકની મદદ ન હોય તો આપણી હાલત

થોડા કાળમાં જંગલી જેવી થઈ જાય. આપણે ખેતર ખેડવાને હળ બનાવવું જોઈએ, રહેવાને ઝુંપડી બાંધવી જોઈએ, ઝુંપડીને છાપડું કરવા સાફ નારીયેળી કાપવા માટે લોખંડનું ઓભર જોઈએ, લોખંડનું ઓભર બનાવવાને લોખંડ જમીનમાંથી ખોદી કઢાડવું જોઈએ, અને એવી રીતે ઘણી ઘણી જાતની મહેનત દરેક જણને કરવી પડે.

આ ઉપરથી સાફ માલમ પડે છે કે, હરેક માણસ એકલો પોતાના પોપણ તથા વૈભોગને માટે સઘળાં કામો કરવાને કેવળ અશક્ત છે. એટલુંજ નહીં પણ જે સુખ હાલ તે ભોગવે છે, તે તેના સ્વપ્નામાં પણ આન્વયું નહોત. હાલ જે ઘણી સારી ઈમારત, વિદ્યા હુન્નરનાં કારખાનાં, આગખોટ, વિજળીના તાર, આગગાડી, મગાની સુંવાળી મલમલના કોરા કડકડતા અંગરખા, કીનખાખની ટોપી, સોનાં રૂપાનાં ઘરેણું, નાના પ્રકારનાં પકવાનો, અને એ વગેરે બીજા અગણિત સુખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે માત્ર માણસોની પરસ્પરની મદદથી મળે છે; માટે સર્વ માણસોએ એક બીજાને મદદ કરવી જોઈએ, એકમેકની મદદ વગર માણસની હાલત સુધરવાનો ઉપાય નથી. માટે ભાઈઓ, એક રૂડું કામ કરવાને જેઓ તૈયાર થાય છે, તેઓને તમારાથી થાય તેટલી મદદ કરો.

એકમેકને બે રીતે મદદ થઈ શકે છે;—પ્રુદ્ધિ વાપર્યાથી લોકોનું સાફ થાય તેમ કરવું અને બીજું પૈસા ખર્ચાને

પરોપકાર કરવો. જો વિદ્વાન અથવા બુદ્ધિમાન પુરુષ પોતાની વિદ્યાબળે કરીને લોકોનું કલ્યાણ થાય એવો કાંઈ ઉપાય બતાવે પણ પોતાની પાસે તે ઉપાય પ્રમાણે આલવાને પૈસા ન હોય, તો તે ઉપાય શા કામનો? તેમજ વળી એક પસાદાર પાસે ઘણો પૈસો છે પણ લોકોનું કલ્યાણ થાય એવી રીતે તે વાપરતો નથી તો તેના પૈસાનો યોગ્ય ઉપયોગ શો? વાસ્તે આ ઉપરથી દીસે છે કે તવંગર લોકોએ વિદ્વાનોને મદદ કરવી, અને વિદ્વાનોએ પણ તેજ પ્રમાણે તવંગર લોકોને તેમના પૈસા ખર્ચ્યાનું સાર્થક થાય તેવો રસ્તો બતાવવો.

વાસ્તે રે દ્રવ્યવાન ગૃહસ્થો! તમે સમજી જઈને એક-સંપથી મહા પુણ્યનાં કાર્યો કરવા મંડી જાઓ. વિદ્યા ભણાવવાના મોટા આશ્રમો કહાડો. વિદ્વાન અને નીતિમાન પુરુષોને મોટા પગાર આપી લોકોને નીતિનો બોધ કરાવો, અશક્તોનું પાલણુ પોષણુ થાય તેવા ઉપાયો કરો. એમ કીધાથી તમે તમારી ફરજ આ દુનિયામાં બજાવી એ રીતનો તમને અતિશય સંતોષ થશે. ગરીબો પણ તમને એવાં કાર્યોમાં મદદ કરશે એટલુંજ નહીં, પણ તેઓ તમારા પુણ્યનો બદલો વાળવાને એવી રીતે તે પ્રભુની ભક્તિ કરશે કે, જેથી તમારું કલ્યાણ સુરજ ચંદ્ર તપે ત્યાં સુધી થશે. એવી રીતે પરસ્પર મદદ કર્યાથી લાભ અને સંતોષ થાય છે.

નીચ માણસ.

જે પોતાની ખુરી મતલબ પાર પાડવા જુઠાનું સાચું ને સાચાનું જુઠું કરે, જે પોતાની ખુરી મતલબ પાર પાડવા સાફ ઉધું ચતું ને આડું અવળું કરે, તે માણસ નીચ અને કમજાત જાણવો. શું દુનિયામાં જ્યાં માણસો નીચ અને કમજાત છે? ના, નહીં. એવાં ઘણાં પુરૂષો છે કે જેઓ પોતાની મતલબ એવી ખુરી રીતે કઢી પુરી પાડતા નથી. એવાં ઘણાં પુરૂષો છે કે જેઓ વ્યાજબી રસ્તે અને ન્યાયની રીતેજ પોતાના દુશ્મનોની સામે લડે છે. પણ તેની સાથે નીચ અને કમજાત માણસો પણ ઘણાં છે. અને એવાંજ માણસોથી સઘળાં 'સોક્રેટિસો'—સત્યવાન પુરૂષોને ખમવું પડ્યું છે, પડે છે અને પડશે. એવાંજ માણસોથી ભલા અને સારી સૂચનાવાળાઓને કોઈ વેળાં સોસવું પડે છે. એવાંજ માણસોથી દુનિયામાં અનીતિ અને દુરાચરણનું જોર વધે છે. હું ધારું છું કે નીતિવાન અને સદ્ગુણી માણસ ઇચ્છશે કે એવાં માણસો દુનિયામાંથી જાય તો સાફ. એવાં માણસો દુનિયામાં નહીં હોય તો સાફ. પણ ઇશ્વરની સાદ્દતા વગર એ જાનવું મુશ્કેલ છે.

પુરી મતલબ.

પુરી મતલબ ઘણું કારણથી થાય છે. એક માણસ આજ કરતાં વધારે હોંશિયાર અને કાબેલ ગણાતો હોય તેને તોડી પાડવાની જ્યારે તક આવે ત્યારે તેને વિષે હું લોકોમાં ખોટો વહેમ અને પોકાર ઉઠાવું, એ પુરી મતલબ. એક માણસે મારે વિષે ઘણી વેળા બ્યાજબી રીતે ટિકા કરી હોય અને દાવ આવે ત્યારે હું તેની ટિકા વગર સાળીતીએ કરવા મંડી જાઉં, એ પુરી મતલબ. મારા ઘણીને કે શેઠને ખુશી કરવા સાફ જ્યારે વખત આવે ત્યારે એક ભલા માણસને લોકોમાં ઉતારી પાડવા મારાથી બને તેટલો તજવાજ કડું, એ પુરી મતલબ. અજ્ઞાન લોકોને ખુશી કરવા અને તેઓમાં કીર્તિ મેળવવા ધર્મને નામે એક નિદોષી માણસની નિંદા કડું, એ પુરી મતલબ. મારું ઘર અથવા ગજવું ભરવા અથવા અસલનું વેર લેવા દાવ પેચ શોધીને એક-માર્ગી માણસ ઉપર ઉતરી પડું, એ પુરી મતલબ. અદેખાઈ, વેર, લોભ અને લાલચથી પુરી મતલબ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપરથી આપણે વિચાર કરીએ કે નીચ અને કમજત માણસ કૈણ ?

જે પોતાની પુરી મતલબ પુરી પાડવા જુઠાનું સાચું અને સાચાનું જુઠું કરે છે, જે પોતાની પુરી મતલબ પુરી પાડવા ઉધુંચતું અને આડું અવળું કરે છે, તે માણસ નીચ અને કમજત જાણવો. શું દુનિયામાં બધાં માણસો

એવાં નીચ અને કમજાત છે ? ના, નહીં. એવા ઘણા પુરૂષો છે કે જેઓ પોતાની મતલબ એવી ખુરી રીતે પુરો પાડતા નથી. એવા ઘણા પુરૂષો છે કે જેઓ વ્યાજખી રસ્તે રાહ અને ન્યાયની રીતે પોતાના હરીફોની સામે લડવાને ઉઠે છે. પણ તેની સાથે આ દુનિયામાં નીચ અને કમજાત માણસો પણ ઘણાં છે; અને એવાજ માણસોથી સોફિસ્ટીસ જેવાજ નિર્દોષ માણસોને સોસવું પડ્યું છે અને પડશે. એવાંજ માણસોથી નેક અને એકમાર્ગી માણસો દુઃખી થયાં છે અને થશે. એવાંજ માણસોથી દુનિયામાં અનીતિ અને દુરાચરણનું જોર વધ્યું છે અને વધશે. નીતિમાન અને શુભવાન પુરૂષો એવું ઇચ્છે છે કે એવાં માણસોની શુદ્ધિમાં મુધારો થાય. પણ ઇશ્વરની સાહ્યતા વગર તેમ મનવું ખરીત મુશ્કેલ છે.

ખરો ધર્મ તથા ખરો માર્ગ.

રે માણસ ! તું નીતિ અને સફ્ફુલ્લ છોડી કાળાં કર્તુક કરતો હઈશ, તારા બાઈબંધાનું માફું ઇચ્છી તેઓની ગરદન કાપવા ઇચ્છતો હઈશ, દહાડામાં નવસો નવાણું વખત જીવું છોડતો હઈશ, ખોટા સમ ખાતો હઈશ, તું દુરાચરણ અને વ્યભિચાર આચરતો હઈશ, તો એવો કયો ધર્મ છે, એવો કયો માર્ગ છે, કે જે તારાં સર્વ પાપોનો નાશ કરે ? એવો કયો ધર્મ અને માર્ગ છે કે જે તારાં આવાં સઘળાં કર્તુક

છતાં તને સ્વર્ગ આપે. માણસ ! તું ખાત્રીથી જાણજે કે, દુનિયામાં એવો કોઈજ ધર્મ કે એવો કોઈ માર્ગ છે નહીં. જો એવો ધર્મ હોત તો સર્વે તેમાં ભરાઈ જાત અને આપણી દુનિયામાં અનીતિ અને દુરાચરણનો મોટો ફેલાવો થાત.

પણ જો તું નિત્ય તારા પેદા કરનારનો ઉપકાર માની તેની પ્રાર્થના કરતો હઈશ, તું તારા ભાઈબંધાને તથા મનુષ્ય જાતિને ચઢાતો હઈશ, ગરીબોને તારી શક્તિ પ્રમાણે મદદ કરતો હઈશ, તારૂં અંતઃકરણ ચોખું ને નિર્મળ રાખતો હઈશ, તું નમ્રતા અને હયા દેખાડતો હઈશ, અને આ દુનિયામાં ઉપયોગી થવાને તારાથી બને તેટલી મહેનત કરતો હઈશ, તો એવો કયો ધર્મ છે કે, જે તને તારી આ બધી ભલામનો બહલો નહીં આપે ? એવો કયો ધર્મ કહે છે કે, ઈશ્વર તારી ઉપર આથી ખુશી નહીં થશે ?

માણસ ! તું બુદ્ધિવાન પ્રાણી છે. આટલા થોડા વિચાર તારી ખાત્રી કરશે, કે નીતિ અને સફળતા એજ ખરો ધર્મ છે; નીતિ અને સફળતા એજ ખરો માર્ગ છે. તું ગમે તે ધર્મમાં હઈશ પણ તારી સારી કે માઠી કરણીનો બહલો તને સારો કે માઠો મળ્યા વગર રહેશે નહીં.

આ સાદા વિચારથી માલમ પડશે કે એક ધર્મ છાંડી બીજા ધર્મમાં જવાની જરૂર નથી. જે ધર્મમાં ઈશ્વરે જન્મ

આપ્યો હોય તે જ ધર્મમાં રહીને, સદ્ગુણથી ચાલી ઈશ્વરને ખુશ કીધો એટલે બસ છે. ઈશ્વરને આપણા ધર્મ સાથે કામ નથી, પણ આપણાં કર્મ સાથે કામ છે.

પાપી માણસ.

જેઓ મહા કરપીણ અને કાળાં કર્મ કરે છે, તેઓને આપણે પાપી અને ચંડાળ કહીએ છીએ. તેઓને હડહડ કરી આપણે મંડળીમાંથી કહાડી મુકીએ છીએ. તેઓને આપણે ઘટતી શિક્ષાએ પહોંચાડીએ છીએ. એ સઘળું કરવું અવશ્ય જરૂરનું છે. તેવું કીધાથી તેઓમાંના ઘણા તો નહીં પણ થોડા પોતાની માઠી ચાલ મુધારી સદ્ગુણ આચરવા લાગે છે. માટે તેઓ ઉપર આપણી તરફનો તિરસ્કાર ને આપણી તરફની શિક્ષા જરૂર કરીને થવી જોઈએ.

પણ પ્રિય વાંચનારાઓ ! આપણે જો ઘણો વિચાર કરીશું ને ખારીકીથી તપાસીશું તો પાપી અને ચંડાળ માણસોની ઉપર આપણને તિરસ્કારને બદલે દયા અને પ્રીતિ ઉપજશે, અને આપણે તે બધાની માઠી દશા ઉપર અક્ષોસ કરીશું. પાપી અને ચંડાળ માણસોએ કેવાં માળાપોને પેટ અવતાર લીધો છે તે પ્રથમ તપાસવું જોઈએ. ઘણું કરીને તેઓનાં

માળાપ તેવાં માઠાં કર્મ કરનાર હોય તો તેઓ તેવાં થાય એમાં નવાઈ નહીં.

આપણે દુનિયામાં ઘણી વેળા એવું જોઈએ છીએ કે ભીલનાં છોકરાંઓ ભીલ ને કસાઈનાં છોકરાં કસાઈ થાય છે. એવાં છોકરાંઓ સફ્ફુણી માળાપને પેટે અવતાર લે, સફ્ફુણી માણસોનીજ દોસ્તી અને સોબતમાં રહે, અને સારી નીતિની કેળવણી લે, તો તેઓ ઘણું કરીને કાળાં અને માઠાં કર્મ કરનારાં થશે નહીં.

ખીજું આપણે તપાસવું જોઈએ કે ચંડાળ માણસોના સોબતી કેવા છે? માળાપ સફ્ફુણી હોય પણ સોબતી ખરાબ ચાલના હોય તો ઘણી વેળા તેઓ માઠાં કર્મ કરનાર થાય છે. માટે ઉઘાડું છે કે પાપી અને ચંડાળ માણસના ઝેરનો ઝેરો તેઓનાં માળાપ અથવા સોબતીઓમાંથી નિકળે છે. તેઓ જો જન્મથી સારી હાલતમાં આવ્યા હોત તો એવા પાપી ચંડાળ કહેવાત નહીં.

આપણે પોતે વિચારીએ કે આપણે તેવી હાલતમાં તેવાં માળાપોને પેટે અવતાર લીધો હોત તો આપણે પણ તેવા થાત. જરૂર તેઓની ઉપર આપણને ક્યા આવે છે. મૂળ વાંક અને મૂળ તકસીર તેઓની નથી, તોપણ તેઓ ઈશ્વરના અને દુનિયાના તકસીરવાન તો છે, અને ખચીત તેઓની ઉપર તિરસ્કાર અને શિક્ષા લાગુ પડે છે.

આવાં માણસો ઉપર આપણને પ્રીતિ અને દયા ઉપજે છે, પણ તેઓને માફ કરી શકતા નથી. આપણને પ્રીતિ અને દયા ઉપજે છે તે જ માટે આપણે ઈશ્વર પાસે માગીએ છીએ કે હે ઈશ્વર ! તું એવાં માણસોને પાપમાંથી મુક્ત કર અને સારાં કર્મ કરવાની બુદ્ધિ આપ. વળી આવાં માણસોને કોઇપણ રીતે સુધારવાના પ્રયત્ન કરાય તો કરવા બેઠ્યે.

લોહરૂપી સમુદ્રમાં નીતિ રૂપો વહાણમાં બેસી ફરવા નિકળો; કેમકે એથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે. ઈશ્વરની મદદ બાકી રહેલા આયુષ્યના વખતને માટે તમે ખરા દિલથી માગશો તો તે મદદ આપ્યા વિના રહેશે નહીં.

ભાગ ૪ થો.

હું કોણ છું ?

આ સવાલ ઘણો અગત્યનો છે. જે માણસ આ સવાલ પોતાને પૂછતો નથી, તે ઈશ્વરનો ડર રાખી સારાં કામ કવચિતજ કરે છે. પણ જે માણસ નીતિને ચાહે છે, પોતાના પેદા કરનારથી બિહે છે, પોતાનું દિલ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવા ઇચ્છે છે, તે માણસને એ સવાલ ઘણો ઉપયોગી છે. તે માણસ એ સવાલ ઉપર સારી પેઠે વિચાર કરીને આ પ્રમાણે બોલે છે:—

“હું માણસ છું, ઈશ્વરે મને સમજ તથા બુદ્ધિ આપી છે. સમજ તથા બુદ્ધિના જોરથી હું વિચારી જોઉં છું તો નીતિ તથા સદ્ગુણ આ દુનિયામાં ઘણાં જરૂરનાં માલમ પડે છે. નીતિ અને સદાચરણ ન હોય તો દુનિયાના માઠા હાલ થાય. જોરાવર નબળાને મારે, જુઠો સાચાને સપડાવે, ચોર શાહુકારને લૂટે અને દુંકામાં આખી દુનિયા જુલમ અને મારફાડનું સ્થળ થઈ પડે.

માટે ઉઘાડું છે કે ઈશ્વરે આપણને આ દુનિયામાં નીતિથી અને સારાં આચરણથી ચાલવાને મોકલ્યા છે. ઈશ્વરની આજ્ઞા છે કે, માણસ! તું દુનિયામાં જા, નીતિ અને સદા-

ચરણનાં કામ કર. તે આજ્ઞા પ્રમાણે માણસે ચાલવું જોઈએ. જેણે એ આજ્ઞા તોડી તેનું મોં કાળું થયું. ઈશ્વર તે માણસના મોઝાં સામું જોતો નથી. તે તેની ઉપર રીસે ભરાય છે.

જે મનુષ્ય દુરાચરણ કરીને પોતાના ઈશ્વરને રીસે ભરાવે છે તે માણસ વિચાર કેમ નથી કરતો કે મારે આ દુનિયામાં કેટલા દિવસ જીવવું છે? મારે અહીંથી શું લઈ જવું છે? માઠાં કર્તુક વાસ્તે ઈશ્વર જ્યારે મને પૂછશે ત્યારે હું શું જવાબ આપીશ? થોડા દિવસના સુખને વાસ્તે હું શામાટે કપટ રાખું? શામાટે કાવતરાં કરું? શામાટે પારકી દોલત હોઈયાં કરી જવાને ખરાબ ઉપાય શોધું? શામાટે સફેદ ધાતુના કટકાને ખાતર માખાપ વગરનાં છોકરાંઓને તથા વિધવાઓને રડાવું? શામાટે દહાડામાં સેંકડો વખત જીવું બોલું? અને શામાટે મારા કૃપાળુ ઈશ્વરને કોપાયમાન કરું?

જે માણસનું દિલ પથ્થર જેવું સંગીન અને નિર્દય થઈ ગયું છે તે કદી ઉપલા વિચાર કરશે નહીં. પણ જે માણસનું દિલ પોચું અને નિર્મળ છે, જે માણસ પોતાના પેદા કરનારને રાજી રાખવા માંગે છે, જે માણસ ડહાપણ તથા સદ્ગુણને ચાહે છે, તે કદી ઉપલા સવાલ વિસરતો નથી. તે સારી પેઠે યાદ રાખે છે કે “હું કોણ છું?”

મોત.

વાંચનાર ! તું આ શબ્દ વાંચી ધાસ્તી ખાતો નહીં. એ શબ્દ તને યાદ આવતો ના હોય તો કંઈ ઉપાય કર કે જેથી તને વારંવાર એ તે યાદ આવે. દુનિયામાં તું તારાં કામ નીતિથી અને સદ્ગુણથી કરે તેને વાસ્તે મોત ઘણું જરૂર છે. ઈશ્વરે આ દુનિયામાં મોત જેવું કંઈ પેદા કીધું ન હોત અને કોઈ માણસ બાણત નહીં કે મોત શું, તો વિચાર કર કે તારી અને તારા બાઈબાઈની શી અવસ્થા થાત ?

માણસ બાણ છે કે મારે મરવું છે, માણસ બાણ છે કે મારે આ દુનિયામાં ઘણા દિવસ જીવવું નથી, માણસ બાણ છે કે સારાં માઠાં કામનો મારે ઈશ્વરના દરબારમાં જવાબ દેવો પડશે. એ સઘળું બાણ છે, તેમ છતાં દુનિયામાં આવી અનીતિ અને દુરાચરણ થાય છે. ત્યારે મોત ન હોત તો કેવાં ભયંકર અને દુષ્ટ કામો થાત તેનો વિચાર તું કરી જો. ઈશ્વરે પોતાનું અપાર ડહાપણ ખર્ચીને મોતને આ દુનિયામાં મોકલ્યું. માઠાં કર્તુક કરનારની આગળ તે વિકાળ સ્વરૂપે આવીને ઉભું રહે છે અને તેને કહે છે કે “ તારું કાળું તું અહીંયાં કરી લે અને પછી તારો ન્યાય ઉપર થશે.” એટલા શબ્દો સાંભળીને પેલો માઠાં કર્તુકનો કરનાર થરથર ધ્રુજવા માંડે છે અને પોતાનાં દુરાચરણનો પશ્ચાત્તાપ

કરે છે, ને બોલે છે કે ઈશ્વર મને ક્ષમા કર; તારો મેં ઘણો અપરાધ કીધો છે, હવેથી હું આવું ખોટું કામ નહીં કરું. આવી રીતે તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

પણ ગરીબ બિચારો પશ્ચાત્તાપ કરનાર ભુલી જાય છે પોતાનો પશ્ચાત્તાપ, ભુલી જાય છે પોતાનું મોત, ને કરે છે પછી ઉથલપાથલ. પણ વાંચનાર ! તેજ વખત તું તેને તેનું મોત યાદ દેવડાવ. યાદ દેવડાવ કે આ કાળાંધોળાં તું કોને વાસ્તે કરે છે ? યાદ દેવડાવ કે તારે માથે તારો શત્રુ ઉભેલો છે, અને તે તને તારી ભરજીવાનીમાં પટકી નાખશે ! એટલું તું એને યાદ દેવડાવ એટલે તે થરથર ધ્રુજવા માંડશે. પણ તેનું દિલ કઠણ થઈ ગયું છે, તેના દિલે કુહાડી જેવી મજબુતાઈ પકડી છે, તેથી પાછો પોતાના મોતને ભુલી જાય છે.

પણ અરે માનવી ! તું તારું મોત ભુલી ના જા. તું મોતને વારેઘડીએ યાદ કર. એથી તું સદ્ગુણ અને નીતિનાં કામ કરીશ અને અભિમાન તથા મૂર્ખાઈ છોડી દર્શ. પછી મોત તારો બહાલો શબ્દ થશે અને મરવાથી તું કદી બીઈશ નહીં. ઘણાં ખરાં માણસો મરવાને બિહે છે, કારણ તેઓએ પોતાની હયાતીમાં માઠાં કામ કીધાં હોય છે. કેટલાંએક માણસો મોતથી બિંતા નથી, કારણ મોતની ભેટ લેવાને તેઓએ તૈયારી કરી હોય છે, અને વારેઘડીએ તેનાથી ડરીને સદ્ગુણનાં કામ કર્યાં હોય છે.

માનવી ! જરા તું અહીં અટક. ઉપર તારી નજર કર, તારૂં મસ્તક નમાવ અને આ થોડા શબ્દ બોલ કે—
 “ઈશ્વર ! તારૂં ડહાપણ અત્યંત છે; તારી શક્તિ અપાર છે; જે શબ્દ વિષે અમે બોલતા હતા કે તે અમારો મોટો શત્રુ છે, તેજ સદ્ગુણનો રસ્તો દેખાડનાર અમારો એક મિત્ર માલમ પડે છે. અમે બઠબડતા હતા કે મોત આ દુનિયામાં શા માટે મોકલ્યું અને અમને શામાટે અમર નહીં કીધા ? પણ હે ઈશ્વર ! હવે અમે અમારી બૂલ જોઈ. હે ઈશ્વર ! તારૂં કામ વ્યાજબી અને ડહાપણ બરેલું છે. તે મોતને આ દુનિયામાં જરૂરતું તથા અગત્યતું નાશ્યું, અને તારા પ્રાણીઓનો કુર સ્વભાવ જાણીને મોકલ્યું. હવે અમે અમારી બૂલ જોઈ અને “મોત” એ શબ્દ યાદ રાખવાની જરૂર જાણી. વાસ્તે હે દીનહયાળ ! તું અમને મદદ કર કે જેથી અમે મોતને યાદ રાખીએ.

ઈશ્વર ! તું સાથે જ છે.

વાંચનાર ! આટલા શબ્દ ઉપર તારૂં લક્ષ પહોંચાડ. તું આટલા શબ્દોને યાદ રાખ અને તેને તારા પોતાના ગણ. એટલા શબ્દ તું તારા હૃદયમાં કોતરી રાખ; કારણ એથી તું આડે માગે જઈશ નહીં; એથી તું દુરાચરણમાં પડીશ નહીં. એથી તારા દુઃખના વખતમાં સંતોષ અને

હિલાસો મળશે; અને તારા અંતઃકરણમાં નિર્મળતા અને ખુલાસો રહેશે.

વાંચનાર ! તું એક ખત્યાં તરફ જો. તે પોતાના બહાલા પિતા સાથે ફરવા નિકળ્યો છે. તે વગર ધાસ્તીએ આગળ ઢાઢ છે. તે વિચારે છે કે “ હું ગમે તેમ નાચું, ગમે તેમ કુહું, તોપણ મને કોઈ પકડશે નહીં. ” ચાલતાં ચાલતાં એક ભયંકર જંગલમાં આપહીકરો આવી પહોંચ્યા. તે જંગલ હરામણું અને વિકાળ છે; પણ તે છોકરો વગર ધાસ્તીએ કુહતો અને નાચતો આગળ ચાલ્યો જાય છે. તે કોઈની બિંક અને ફરકાર રાખતો નથી. કારણ તે જાણે છે કે મારી સાથે માફ રક્ષણ કરનાર મારો પિતા છે. એ હિંમત તેને મોટી છે. એ હિંમતથીજ તે સ્વછંદે ચાલ્યો જાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રિય વાંચનાર ! જે પુરૂષ પોતાના ખરા વિશ્વાસથી એવું માને છે કે “ ઈશ્વર ! તું મારી સાથેજ છે ” તે પુરૂષ આ દુનિયામાં સંકટ અને વિપત્તિરૂપી જંગલમાંથી વગર ધાસ્તીએ અને વગર હરકતે જઈ શકે છે. તેને માટે ગમે તેવી આકૃત અને ગમે તેવું દુઃખ આવી પડે છે તોપણ તેની ધાસ્તી તેને સુદલ લાગતી નથી, કારણ તે વિચારે છે કે “ માફ રક્ષણ કરનાર ઈશ્વર મારી સાથેજ છે. ” આ હિંમતથી જે વિપત્તિ અને ધાસ્તી ભરેલા જંગલમાં તે ચોડા દિવસ મુસાફરી કરવાને આવ્યો છે, તે જંગલમાં

કંઈપણ સંકેટ અને દુઃખની દરકાર કીધા વગર પોતાનો રસ્તો કાપે છે. આ હિંમતથી તે સદા મુખી અને સંતોષી રહે છે.

તે વિચારે છે કે “ મારો આ દુનિયાનો પિતા દુઃખ કે મંદવાડના વખતમાં મારી પડ્યો આવીને ઉભો છે. તેથી જ્યારે મને ઘણા સંતોષ અને આનંદ ઉપજે છે, ત્યારે મારો સ્વર્ગનો પિતા મારી સાથેજ છે, એમ હું બાહ્ય તો મને કેટલો સંતોષ અને આનંદ ઉપજવો ભેળ્યો ? ” પેલા બાળકની પેઠે આ દુનિયાના જંગલમાં “ મારો પિતા મારી સાથેજ છે ” એ વિચારથી મંદવાડ અને વિપત્તિરૂપી વાઘ વરૂની ધારતી રાખ્યા વિના તે હસતો અને કુદતો ચાલે છે, અને વારંવાર એ બોલે છે કે “ ધમ્મર ! તું સાથે જ છે. ”

વાંચનાર ! તું હવે બીજી તરફ નજર કર. એક માણસ લયંકર અને કમકમાટી ઉપજે એવાં કામ કરે છે. પોતાના શત્રુના ઘર ઉપર મધ્યરાત્રે તલવાર બાંધીને ચડી જાય છે. પોતાના શત્રુને ભર ઊંઘમાં પડેલો જુવે છે. તે એણીગમ અને પેલીગમ નજર કરે છે. પછી એકલો સમજી કાઢે છે પોતાની તરવાર, કરે છે પોતાનું કાળું, લોંકે છે તલવાર તેનાં કાળજામાં અને લોહીલુવાણ કરી લે છે તેનો પ્રાણ.

પણ એની જગ્યાએ કોઈ બીજો માણસ લો. તે બોલે છે કે “ ધમ્મર સાથે જ છે. ” તે માણસ કદાચ અજ્ઞાનપણે

ક્રોધમાં આવીને પોતાના શત્રુતું ખૂન કરવા આવે છે; આસપાસ કોઈ નથી તોપણ તેવામાં તેને તરત યાદ આવે છે કે “ ઈશ્વર ! તું સાથેજ છે. આસપાસ બીજો કોઈ નથી પણ તું છે.” એવું વિચારીને તે પશ્ચાત્તાપ કરવા મંડી જાય છે અને પોતાના મ્હોડા ઉપર જોરથી તમાચો મારી બોલે છે કે “ અરે ! હું શું કાળું કરવા તૈયાર થયો છું !! ” એટલું બોલી થરથર ધ્રુજતો પોતાનો રસ્તો પકડે છે. પોતાના દુષ્ટ વિચારનો બહુ પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ઈશ્વર પાસે હાથ જોડીને ક્ષમા માગે છે. આ પ્રમાણે તે દુર્ગુણ છોડી સદ્ગુણ પકડે છે, ને ઈશ્વર ! તું સાથેજ છે, એ નિત્ય યાદ રાખે છે

મારા દિલમાં કાંટા લોંકાય છે.

અરે ! હું આવો વૈલવ લોગવું છું. સાત માળની હવેલીમાં રહું છું. તરેહ તરેહના પકવાન અને લોજન જરૂં છું. નરમ મખમલની તળાઈમાં અને નકસીદાર છતર-પલંગમાં પોહું છું. બે ઘોડાની ફાંકડી અને અવાજ કરતી આડીમાં મોટો “ બડેબડ ” થઈ ફરવા નિકળું છું. તેથી દોઢો સમજે છે કે હું સુખી અને ફિકર વગરનો છું. પણ અરે મારા દિલમાં જે કાંટા લોંકાય છે તે તેઓ જાણતા નથી. હું આવા શણગારેલા દીવાનખાનામાં આરામ લેવાની નરમ ખુરસી ઉપર બેઠો છું. પણ તે ખુરસીમાં કાંટા

લોકાતા હોય એમ મને લાગે છે. મારાં કરેલાં કામ મને યાદ આવે છે અને હમ્મડે વાગે છે.

અરે ! મેં એટલી બધી દોલત એટલાં બધાં તરકટ કરીને, ને ગરીબોને ખૂમ પડાવીને એકઠી કીધી તે શા વાસ્તે ? તે કેટલાક દિવસની સાહેબી અને સુખ ભોગવવા ? હાલ હું આવા મોટા દીવાનખાનામાં નરમ ખુરસી ઉપર બેઠો છું. પણ અરે જીવ ! એ આરામ મને કેટલા દિવસ મળશે ! મેં જાણ્યું કે સારા માઠા ઉપાય કામે લગાડી મોટી દોલતનો ખજાનો એકઠો કરીને તથા મોટી હવેલી બંધાવીને સુખ ભોગવું. પણ હાલ મને સુઝે છે કે એ સુખ ઘણીજ થોડી મુદત સુધી મને મળશે. ઘણું ઘણું તો પચાસ થા સાઠ વરસ મળે તો મોટું નસીબ. પચાસ સાઠ વરસ પણ નક્કી નહીં. ધ્વિરનું તેડું આવ્યું તો આ ઘડીએ અને આ પળે સર્વ છોડીને ચાલવું પડે.

ત્યારે મારી હાથબરેલી મોટી દોલત શા કામની ? અરે ! આ દોલત મેળવવાને મેં કેટલાં બિચારાં ગરીબ માણસોને રડાવ્યાં છે ? કેટલી ઉથલ પાથલ કીધી છે ? કેટલી વિધવાઓની તથા કેટલાક માળખ વજરનાં છોકરાંઓની દોલત પચાવી છે ? કેટલી વખત માલમાં કાવતરાં કરીને બિચારા ખરીદદારોને છતયાં છે ? દહાડામાં કેટલી વખત હું જુડું બાંધ્યો છું. લોકોની દોલત પચાવી જવા મેં કેવા

કાવાદાવા કયાં છે? અને કેવી કેવી તરેહથી તેઓના કુટુંબમાં કળ્યા ને કંકાસ ઉઠાવ્યા છે?

ત્યારે આ બધી હાયબરેલી મારી દોલત, હાયબરેલા માડીઘોડા અને હાયબરેલું સ્વાદિષ્ટ લોજન! મેં જાણ્યું કે દોલત મેળવીને હું સુખીયો અને સંતોષી થઈશ, પણ પુરો દુઃખીયો અને અસંતોષી થયો છું. મને મારા સઘળા વૈભવમાં મારાં કાળાં કરતુક ચાદ આવે છે. ઈશ્વર મને કેવી શિક્ષા કરશે તેનો બહુ ઉત્સાહ થાય છે. હું સુખ ચેન અને આરામમાં રહેવાની ઘણીએ તજવીજ કરું છું, પણ માફ અંતઃકરણ મને તેમ રહેવા દેતું નથી. મારા અંતઃકરણમાં કાંટા લોંકાયા કરે છે.

હે ઈશ્વર! મારા કરતાં એક ખેડુત કેટલો સુખી છે! તે પોતાના ખેતરમાં પોતાનાં વૃક્ષોમાં બઘીરી છોકરાંઓને લઈને તાપણી તાપવા બેસે છે. ખેતરમાં આખો દિવસ હળ હાંકીને જે સુકો શેટલો તે જમે છે તેમાં તેને એટલી તો મિઠાસ લાગતી હશે કે તે મિઠાસ મને મારા છપન જાતના પકવાનમાં લાગતી નથી. તેને નિરાંતથી અને સખુરીથી મીઠી ઉધ આવે છે.

લોકો તેને ગરીબ જાણીને દુઃખ અને વિપત્તિમાં પડેલો સમજે છે; પણ તેના કરતાં અધી પણ સુખી હું પોતે નથી. તેની નાની ઝૂંપડી તેને જેટલું સુખ અને

જેટલો સંતોષ આપે છે તેટલું સુખ અને તેટલો સંતોષ મારા બાગબગીચા કે મારી સુંદર હવેલીમાં મને નથી. તેનું અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને શોષણું છે તેથી તે પોતાની નાની ઝુંપડીમાં ઘણો સુખી અને સંતોષી રહે છે. મારું અંતઃકરણ મેલું અને નિર્દય છે તેથી મારી મોટી હવેલીમાં હું દુઃખી છું. અરે ! આવો પરચાત્તાપ બ્યારે હમણાં થાય છે, ત્યારે મરવાના બીછાના ઉપર કેટલો થશે તથા કાંટાથી મારું દિલ કેટલું જખમી થશે તેનો કંઈ પણ ખ્યાલ મારાથી હાલ થઈ શકતો નથી; માટે હવેથી હું જેટલું તો કહીશ જ કે મારા ધનનો ઉપયોગ અને તેટલો પરમાર્થ ખાતે અને ગરીબોનાં સંકટ ટાળવાના કામમાં થાય.

મારે તૈયારી કરવી જોઈએ.

હું દુનિયાદારીમાં પડું તેની અગાઉ મારે કેટલીએક અગત્યની તૈયારી કરવી જોઈએ. આ દુનિયા એક મહાસાગર છે, જેમાં કેઈ પણ ખલાસી જફરની તૈયારી કર્યા વિના વહાણ હાંકરી શકે જ નહીં. મહાસમુદ્રમાં તોફાનની ધાસ્તી છે, ખરાબાની ધાસ્તી છે, આડું અવળું નિકળી જવાની ધાસ્તી છે. એ સર્વ ધાસ્તીમાંથી બચવાને વહાણવાળાઓને ઘણી-એક તૈયારી અગાઉથી કરવી પડે છે. તેમજ દુનિયાફી સમુદ્ર, જેની માંહે સેંકડો જંબાળ અને વિપત્તિ લોગવવાની, તથા

લોભ લાલચમાં ફસાવાની ધાસ્તી છે, તે સમુદ્ર ' ' ખેડવા નિકળું તેની અગાઉ મારે કેટલીએક અગત્યની તૈયારી કરવાની જરૂર છે.

હું એક ખલાસીનો દાખલો લઉં. તે પોતાનું મોટું વહાણ પુરતી તૈયારી કર્યા વિના મોટા સમુદ્રમાં ઓકાવી ચાલ્યો જાય છે. તેણે પોતાના સઠ ઉપર ચડાવ્યા છે. વહાણની પુઠનો પવન હોવાથી તે પોતાનો રસ્તો સરસ કાપતું જાય છે. વહાણમાંનાં માણસો વહાણની સારી ચાલ જોઈને ખુશાલી અને આનંદના પોકાર કહાડે છે.

ઘોડાએક ઠોસ વહાણે સહીસલામત રસ્તો કાપ્યો, એટલામાં અધારો ઘોર રાત પડી અને એકાએક મોટું તોફાન થયું. નાખુદા અને ખલાસીઓ બિચારા બિચારમાં પડ્યા. તેઓ પાસે હોકાયંત્ર નહીં હતું કે તેઓને પોતાનો ખરો રસ્તો મુજે. તેઓ પાસે વાયુયંત્ર પણ નહીં હતું કે જેથી તોફાનની અગાઉથી ખબર પડે અને સઘળી ગોઠવણ કરવાને બની શકે. તેઓ પાસે આકાશનો નકશો પણ નહોતો જેથી તેઓ દરીયા ઉપરની જગો ઓળખી શકે તેઓ બિચારા વગર તૈયારી કર્યે અને વગર સાધને મોટો સમુદ્ર ખેડવાને નિકળ્યા હતા. વહાણ તોફાનના જોરથી ત્રણ ત્રણ મથોડાં ઉછળવા માંડ્યું. ઉતાડ્યો ખુશીના પોકાર કરતા હતા તેને બદલે રડારોળ અને કીકીયારીના અવાજ કહાડવા

લાગ્યા. તરેહ તરેહની માનતા અને ક્રિયાઓ તેમણે કરવા માંડી. સ્ત્રી પોતાના ભરથાર સામું અને ભરથાર પોતાની સ્ત્રી સામું, પુત્ર પોતાના પિતા સામું અને પિતા પોતાના પુત્ર સામું, આંખમાં આંસુ લાવીને જોવા લાગ્યાં, અને સૌએ જાણ્યું કે મોતનો વખત પાસે આવ્યો છે.

બધા એક બીજા સામું ખારથી જીવે છે પણ એક શબ્દ પણ બોલી શકતા નથી. તેઓએ ઈશ્વરની પ્રાર્થના અને ભક્તિ કરી કે અમને બીજી દુનિયામાં સારી જગો આપ અને એક બીજાથી છુટા ન પાડ. એવામાં તે સુંદર વહાણ એક મોટા ખરાબા ઉપર અથડાયું; તેના ચુરેચુરા અને કટકેકટકા થઈ ગયા, અને સર્વ માણસ કીકીયારી પાડતાં ડુબી ગયાં. એ પ્રમાણે મેં તે વહાણને મારી કલ્પનામાં જોયું. તે જરૂરની તથા અગત્યની તૈયારી કર્યા વગર નિકળ્યું હતું તેથી તેના કટકેકટકા થયા અને તેમાંનાં માણસો ડુબ્યાં.

એજ પ્રમાણે વગર તૈયારી કર્યે, અને વગર સાધને દુનિયાદારીના સમુદ્રમાં હું આત્મારૂપી વહાણને ઝોંકાવું તો મારા ખરેખર ખુરા હાલ થાય. મારે અગત્યનાં હથીયારો સાથે રાખવાં જોઈએ. નહીં તો મારું આત્મારૂપી વહાણ ખરાબા ઉપર ચડી ઝીંકાઈ જશે અને તેના કટકેકટકા થશે.

અરે મારા જીવ! દુનિયાદારીના સમુદ્રમાં તારે માથે

જે વિપત્તિ પડવાની છે તેનો તું વિચાર કર. તરેહ તરેહના શોગને અને તરેહ તરેહનાં દરદ તારી ઉપર પડશે. તરેહ તરેહનાં દુઃખ અને તરેહ તરેહની જાંબળ તારે ગળે વળગશે. તરેહ તરેહની લાલચ અને તરેહ તરેહના પ્રલોભન મોટી જાળમાં તને ફસાવશે. તરેહ તરેહના આકારમાં અને તરેહ તરેહના દેખાવમાં મોત પોતાની બીહામણી શીકલ તને દેખાડશે.

એ સઘળા વખતને વાસ્તે, અરે મારા જીવ ! તેં શી તૈયારી કરી છે ? તેં તારી સાથે ક્યાં યંત્ર અને ક્યાં હથિયાર રાખ્યાં છે ? હોકાયંત્ર, વાયુયંત્ર વગેરે હથિયારની જરૂર સમુદ્રના ખલાસીને છે, પણ તું દુનિયાદારીના ખલાસીને એથી વધારે મજબુત અને એથી જુદા હથિયારની જરૂર છે. તારે એવાં હથિયાર રાખવાં જોઈએ છે કે જેથી તારો હંમેશ ખચાવ થાય, અને ગમે તેવાં દુઃખને, દરદને તથા મોતને વખતે એ હથિયારો કામ લાગે. એ હથિયારો ક્યાં તેનો રે જીવ ! તું વિચાર કર. તે હથિયારો શોધવાની ખટખટમાં તું પડીશ માં. કારણ મહાપુરૂષોએ તે હથિયાર શોધી કહાડેલાં જ છે. તું એ હથિયારનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે કર એટલું જ જોઈએ છે.

એ હથિયાર નથી તરવાર કે નથી ખરછી, કે નથી હોકા-યંત્ર, હથિયાર માત્ર “નીતિનાં મૂળતત્ત્વ” છે. જેણે નીતિનાં

તત્વોને પોતાનાં હથિયાર કીધાં છે, તેને દુઃખના વખતમાં, ગરીબાઈના વખતમાં અને મરવાના વખતમાં કંઈ પણ હરકત ખેંચવાની નથી. તે પોતાનાં સંકટ અને વિપત્તિના વખતમાં આનંદી અને સંતોષી રહે છે. આનંદ અને સંતોષ તેને એટલા સખખ રહે છે કે સ્વર્ગમાં જઈને પોતાના બહાલા પિતા ઈશ્વરને મેળવવાની તે મોટી ઉમેદ રાખે છે. એ હથિયારથી તે સમજે છે કે આ દુનિયાનું સુખ માત્ર ચાર દિવસનું છે. પેલી દુનિયાનું સુખ અમર અને હમેશ લગીનું છે. માટે આ દુનિયાનાં દુઃખ અને રોગની તે દરકાર કરતો નથી. તે ખાતરીથી બાંહે છે કે હું સહીસલામત કાપીશ. વાસ્તે રે જીવ ! તું તારા હથિયાર તરિકે નીતિનાં મૂળ-તત્વોને રાખ અને પછી કમ્મર બાંધીને દુનિયાદારીમાં પડ.

હવે બધું સુએ છે.

એક રાતના મારી આંખ જલદીથી ઉઘડી ગઈ અને હું આ પ્રમાણે વિચારમાં પડ્યો:—“મારી ઉમ્મર એકાવન વરસની થઈ. આજ કાલ કરતાં એકાવન વરસ વહી ગયાં. આ શો અજબ ! હવે છાણું વરસ જીવીશ એવું મને લાગતું નથી. જીવી જીવીને હવે પાંચ કે સાત વરસ વધારે જીવીશ. એટલાં એકાવન વરસ જતાં વાર ન લાગી તો હવે પાંચ કે સાત વરસ નિકળી જતાં શો વિલંબ લાગશે ? એ પાંચ કે સાત વરસ કાલ કહેતામાં નિકળી જશે, ને મોતના દૂત આવીને મારી ગરદન ઉપર બેસશે.

પણ અરે મારા જીવ ! તે' હજી સુધી તૈયારી કીધી નથી. તારા કોણે જાણે શા હાલ થશે ? તારાં બધાં વરસ પાણીમાં ગયાં. તે' ઇશ્વરને એક પણ દિવસ નિરાંત કરીને તારા અંતઃકરણથી ભજ્યો નહીં કે તે' દુરાચરણને વાસ્તે પશ્ચાત્તાપ કરીને તેની પાસે માફ માગી નહીં.

મેં ઘણી વખત મો'ડેથી ઇશ્વરનું નામ લીધું છે. ઘણી વખત ઇશ્વરની પ્રાર્થના કીધી છે, પણ તેમ કરતી વખતે માફ દિલ સાફ અને નિર્મળ રાખ્યું નથી. પ્રાર્થના કરતી વેળાએ મારાં મો'ડામાંથી જે શબ્દ નિકળતા હતા તેનો અર્થ પણ હું સમજતો નહીં હતો, અને સમજવાની ઈચ્છા પણ કોઈ દિવસે કીધી નહોતી. પ્રાર્થના કરતી વેળાએ માફ મન હબારો વસ્તુ ઉપર દોડતું હતું. ઇશ્વરને એક ચિત્તે ભજવાના સહેલા કામમાં મેં આટલી બધી ગફલત કીધી. હહાડાના ચોવીશ કલાક, તેમાં બે કલાક પણ મેં મારા ઇશ્વરનું ભજન કીધું નહીં, અને મારાં પાપનો ખરા અંતઃકરણથી પશ્ચાત્તાપ કરીને તેની પાસે ક્ષમા માગી નહીં.

આવું સહેલું કામ હું નહીં કરી શક્યો. એમાં મને એક હોકડાનો પણ ખરચ નહીં હતો. અરે ! આવું વગર ખરચનું અને વગર મહનતનું કામ પણ હું કરી નહીં શક્યો. મારો સઘળો વખત આળસમાં, લોકોની નિંદા અને ટીકા કરવામાં તથા તરકટ અને દગલખાજી કરવામાં ગુજર્યો.

ખરેખર, હવે મેં મારાં વરસો પાણીમાં નાખી દીધાં. અરે ! આજ કેટલો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ! પણ ધણું મોડું થયું.

હવે કહાય હું સદ્ગુણ આચરી ઇશ્વરની ભક્તિ કરું, પણ તે શા કામનું ? કયાં એકાવન વરસ અને કયાં પાંચ કે સાત વરસ ? મારી આસપાસ સર્વ માણસ ભર ભિંમમાં સુતેલાં છે; અને મને મોટી ફિકર અને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. મને સુઝતું નથી કે મારી ઉપર હવે શું કમબખ્તી ગુજરશે. હે જગતપતિ ! હે મહાદયાળુ ! હે પરમકૃપાળુ ! હે સર્વ-શક્તિમાન ! મને મદદ કર. મને સુઝતું નથી કે હવે હું શું કરું. મને ભર જીવાનીના દિવસ હવે યાદ આવે છે. પ્રાર્થના કરવાનો રાતનો વખત દુર્ગુણમાં, ટોળા ટપ્પામાં, અને બદફેલીમાં ગુજાર્યો. દિવસે રૂડાં કામ કરવાનો વખત આળસમાં, ગપ્પાં મારવામાં અને લોકોની નિંદા કરવામાં ખોયો. મારી ભર જીવાનીના દિવસ હવે મને સાંભરે છે. અરે મારી જીવાની ! તેં તારો ખીલતો વખત માણસ જાતનું રૂડું કરવામાં તથા ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવામાં ગુજાર્યો નહીં !

હે મારા ઇશ્વર ! હે મારા સ્વર્ગના પિતા ! તું મને મારી જીવાની પાછી આપ. અને એવું કર કે હું જીવ્યે છું તેટલાં ખીજાં વરસ વધારે જીવું જેથી મારી માઠી વાલમાં ફેરફાર કરીને મારો સઘળો વખત લોકોનું કલ્યાણ કરવામાં તથા તને ભજવામાં રોકું. હે ઇશ્વર ! તું એટલી મારી ઉપર

કૃપા કર. હું ફરીથી માગી લઉં છું કે એવું નહીં અને જે હું ભાગેલા દુટ્ટેલા દિલે આ દુનિયા છોડી ચાલતો થાઉં. હે ઈશ્વર! તું એવું બનવા દઈશ માં. હું કેલ આપુ છું કે મારો વખત હું રૂઢી રીતે વાપરીશ. વાસ્તે મારો વાસો હું સ્વર્ગમાં લઉં તેવી તૈયારી મને કરવા દે. પછી ગમે ત્યારે આ દુનિયામાંથી મને બોલાવ, હું તારી પાસે હસતો અને ખુશી થતો આવીશ.

ખરી મોટાઈ.

માનવી ! તારી ખરી મોટાઈ એમાં છે તે તારે જાણવું જોઈએ. તું ઘણી વેળા જીતાવો ખાઈને નજીવી વસ્તુમાં મોટાઈ સમજે છે. તે મોટાઈ દુનિયાના લોકોને કેટલીએક વેળા ખરી માલમ પડે છે, પણ ઈશ્વરની નજરમાં તે ખોટી બદામ બરાબર છે. જે પુરૂષ લાખો રૂપીઆનો ધણી હોય તેને તું મોટો માને છે; જે પુરૂષ ગાડીઘોડે અને બાગબગીચામાં ફરતો હોય તેને તું મોટો લેજે છે. જે પુરૂષ લડાઈમાં સેંકડો માણસને કાપીને ફત્તેહ મેળવતો હોય તેને તું મોટો સમજે છે, જે પુરૂષ જાથો પોશાક પહેરતો હોય તેને તું મોટો માને છે.

પણ રે માનવી ! તેમાં તું જીતાવો ખાય છે. તું જે માણસને મોટો કહે છે તેનામાં ખરી મોટાઈ મેળવવાને

મનુષ્યમાં જે અગત્યના ગુણ્ય બેઈએ તે ગુણ્ય તેની પાસે નથી. માટે ઈશ્વર તેવી ખોટી મોટાઈને એક બહામ જેવી લેખે છે. ખરી મોટાઈ પૈસામાં, બહાદુરીમાં, પોશાકમાં અને હમામમાં નથી. ખરી મોટાઈ ઈશ્વરની ખ્યારી અને વહાલી વસ્તુમાં છે. ઈશ્વરની ખ્યારી ચીજ “પૈસો” નથી. ઈશ્વરને પૈસો વહાલો હોત તો તેણે તે આડો અવડો ફેંકી દીધો હોત નહીં. ઈશ્વરે પસાને નજીવી વસ્તુ ગણી આડો અવળો વેરી નાંખ્યો છે કે જેને બેઈએ તે છુટી લે. પૈસો ઈશ્વરને વહાલો હોત તો તે પોતાના સહ-ગુણી સેવકોનેજ આપત. પણ ઈશ્વરે આડો અવળો પૈસાને ફેંકી દીધો છે, અને તેથી તેનો વૈભવ દુરાચરણી અને નહારા લોકો પણ કરે છે.

ઈશ્વર સહગુણી મનુષ્યને કહે છે કે “મનુષ્ય ! તું પૈસા મેળવવામાં મોટાઈ સમજતો ના. તું સહગુણી હઈશ તો મારો વહાલો અને માનીતો છે. પૈસામાં બે ખરી મોટાઈ હોત તો હું તે છુટાવવા સુકત નહીં, પણ તારા જે । સહગુણી અને લાયકીવાળા પુરૂષનેજ માત્ર બક્ષિસ કરત. હું પૈસાને તુચ્છ અને નજીવી વસ્તુ ગણું છું. તે મેળવવામાં તું મોટાઈ માનીશ ના.”

આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે પૈસામાં ખરી મોટાઈ નથી. એક તવંગર ગૃહસ્થને લોકો બળે હાથે સલામ કરતા

હોય તે તે તલંગર ખરી મોટાઈ પામે છે એવું ચોક્કસ કહેવાશે નહીં. કારણ, દુનિયાના લોકો તેને માન અને આબરૂ આપે છે, તે સભ્યતા હેખે આપે છે પણ તેથી તે મોટો છે એમ ચોક્કસ ઠરતું નથી.

માણસની ખરી મોટાઈ, નીતિ અને સદ્ગુણમાં છે. ખરી મોટાઈ મેળવવાને માણસને પોતાની ધાનત પવિત્ર અને સાદ્ રાખવો જોઈએ. ખરી મોટાઈ મેળવવાને માણસે પોતાના બાઈબંધો ઉપર હેત અને ખ્યાર રાખવો ઘટે છે. અને પોતાથી અને તેટલી પૈસાની તથા ઉદ્યોગની મદદ કરવી જોઈએ છે. ખરી મોટાઈ મેળવવાને વાસ્તે સદ્ગુણ આચરીને દુરાચરણનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે. દુકામાં ખરી મોટાઈ મેળવવાને ઈશ્વરની બીક અને ધાસ્તી રાખવી જોઈએ છે અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. વાસ્તે હું માનવી ! તું જાણજે કે તારી ખરી મોટાઈ ઈશ્વરનો કર રાખવામાં તથા તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવામાં છે અને બીજા કશામાં નથી.

— :: —

હું ઈશ્વરનો કેટલો આભારી ?

મારા પરમ ઈશ્વર ! હું તારો કેટલો બધો આભારી થયો છું ! તે મારી ઉપર કેટલી બધી કૃપા કરીધી છે

તેં મારી કેટલી બધી બરદાસ્ત લીધી છે ! હે ઇશ્વર ! તેં જે મારી ઉપર કૃપા કીધી છે અને તેં જે મારી બરદાસ્ત લીધી છે તેનો ખરો ખ્યાલ હું કરી શકતો નથી. તોપણ હું જરા લાંબો વિચાર કરી જોઉં છું ત્યારે તારો અત્યંત ઉપકાર ધ્યેયો માલમ પડે છે. હું મારી પોતાની તરફ નજર કરું છું એટલે તારો ઉપકાર જોઈ શરમીંદો થઈ જાઉં છું.

હું જોઉં છું કે તેં મને માણસનો અવતાર આપ્યો છે, અને ઠાર કે પશુનો નહીં. એ તારો કેટલો ઉપકાર ! જો ઠાર કે પશુનો અવતાર આપ્યો હોત તો મારામાં બુદ્ધિશક્તિ ક્યાંથી હોત ? મારી કેવી અવસ્થા થાત ? હું કેવો અવાચક રહેત ? મારામાં બુદ્ધિબળ કેટલું થોડું હોત ? અને હું તને ક્યાંથી ઝાળખત ? પણ હે ઇશ્વર ! તેં મારા ઉપર કેટલી બધી બક્ષિસ કીધી છે કે મને મનુષ્યનો અવતાર આપ્યો ! પણ અરે ! ધિક પડ્યો મારો અવતાર કે એવી અમૂલ્ય બક્ષિસનો હું ઉપયોગ કરી શકતો નથી.

આ દુનિયામાં અને પેલી દુનિયામાં માફ સાફ થાય એવું વિચારીને તેં મને મનુષ્યનો અવતાર આપ્યો છે. એ તારો ઉપકાર કાંઈ જેવો તેવો અને નજીવો નથી. પણ અરે ! એ સિવાય મેં મારા ઉપર બીજા હજારો ઉપકાર કીધા છે. હવા વગર મને એક પણ ચાલે નહીં તે શ્વાસ દેવાને વાસ્તે તેં મને આપી છે. પાણી વગર મને

એક ઘડી ચાલે નહીં તે પીવાને તેં મને આપ્યું છે અન્ન વગર મને એક દિવસ ચાલે નહીં તે મારે વાસ્તે તેં ઉત્પન્ન કર્યું છે. એ તારી મારા ઉપર કેટલી બધી કૃપા ?

વિચાર વગરના મૂર્ખ અજ્ઞાન લોક અન્ન, પાણી અને વાયુને મૂલ્ય વગરની વસ્તુ ગણે છે. કારણ તેઓને થોડી મહેનતે અને થોડે ખર્ચે સહેલાઈથી મળી શકે છે. તેવા પુરુષોને ફોલત મળે છે તોજ તેઓ તારી કૃપા સમજે છે. ફોલત નથી મળતી તો તારે વિષે માફું બોલે છે. પણ એ મૂર્ખ લોકો વિચાર કરતા નથી કે લાખો રૂપીઆનો ખજાનો, અન્ન પાણી ન મળે તો કંઈજ કામનો નથી. જે વખત તરસ અને ભુખ લાગે છે તે વખત લાખો રૂપીઆનો ખજાનો ખાવા પીવાને કામ આવતો નથી.

આફ્રિકા કે અરબસ્તાનનાં રેતીનાં રણ મધ્યેના એક મુસાફરને હું બેઠો છું. તે પોતાના ઉંટની ઉપર સોનાનાં પુતળીયાં અને રૂપાનાં ચાકળીયાં ભરીને મુસાફરી કરવા બય છે. પણ તેની પાસે પાણીની સિરોઈ ખાલી થઈ છે. તે પોતાની આસપાસ નજર કરે છે અને રેતી શિવાય કાંઈપણ તેના બેવામાં આવતું નથી. તે ‘ પાણી ’ ‘ પાણી ’ કરીને જૂમ પાડે છે, અને આંખમાં આમુ લાવી ઈશ્વર સામું જુવે છે. એટલામાં સામેથી એક મુસાફર આવતો નજરે પડે છે. એક ઘુંટડો પાણીને વાસ્તે તે પોતાનો સઘળો

ખબનો તેને આપવાને તૈયાર થાય છે. તેજ વખતે તે પાણીની કિંમત પૂરી રીતે સમજે છે. તેજ વખતે તે પોતાનો લાખો ફીપીઆનો ખબનો ધૂળ અને રાખ બરાબર ગણે છે.

વાસ્તે ઈશ્વર મને ખબનો-હોલત આપે તોજ હું તેનો આભાર માનું એવો હું મૂર્ખ થતો નથી. ખબનો આપે કે નહીં તોપણ જે વસ્તુ વગર મને ઘડીભર ચાલે નહીં તે વસ્તુ આપે છે તે જ બસ છે. એ આભાર ઈશ્વરનો કાંઈ જેવો તેવો નથી. આ અમૂલ્ય વસ્તુને માટે જે લોકો તેનો આભાર નથી માનતા તેઓને જોઈને હું અત્યંત દીલગીર થાઉં છું. શા વાસ્તે કે તેઓ પોતાના ઉત્પન્ન કરનારને માફું લગાડે છે.

એક પિતા પોતાના જે પુત્રનું સદા રક્ષણ કરે તેજ પુત્ર એક હમડીની બિસાદ સાફ તેનો અત્યંત ઉપકાર બૂલી જાય તો, તે પિતાને કેટલો ક્રોધ ઉપજે ? એવો પુત્ર નિમક-હરામ, પાણી અને લુચ્ચામાં ખપે, તેટલા માટે ઈશ્વર મને પૈસાની બક્ષીસ, (જે બક્ષીસ અન્ન પાણી તથા હવા આગળ એક હમડી કરતાં પણ ઓછી છે, તે બક્ષીસ) ન આપે તો શું હું ઈશ્વરના બીજા અત્યંત આભાર બૂલી જાઉં ? ના, નહીં. જે દુષ્ટ માણસ બૂલી જવા ઇચ્છતા હોય તેઓને બૂલી જવા દો, પણ હું તો મારા જન્મ સુધી બૂલીશ નહીં.

જે લોકો પાસે પૈસા નથી તેઓ આખો દિવસ બડબડ કરીને પોતાનું પેટ ખાળે છે તથા ઇશ્વરને વિષે માહું બોલે છે. તેઓ પોતાથી ઉતરતી હાલતવાળાઓની તરફ જોતા નથી. મને ઇશ્વરે રહેવાને વાસ્તે એક ન્હાની ઝુંપડી આપી છે તે છતાં હું સંતોષથી રહી તે દયાળુ કીરતારનો આભાર માનું છું. કેમકે હું ઘણાઓને જોઈ છું તેા તેઓ સૂયના બળતા તાપથી, પવનના તોફાનથી, સખત વરસાદના મોટા અપાટાથી અને શરદની અતિશય ટાઢથી પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરવાને પણ એવી ઝુંપડી નથી.

મને સુવાને બીછાનું મળે છે પણ કેટલાએકને તે પણ મળતું નથી. હું હબરો આંધળાઓને, હબરો પાંગળાઓને રસ્તામાં એક પૈસાને વાસ્તે બૂમ-બરાડા પાડતાં જોઈ છું, પણ સારા ભાગ્યે ઇશ્વરે મને તેવી હાલતમાં મેલ્યો નથી. હું હબરો હરદીઓને જોઈ છું; કોઈને કોઠ નિકળેલો, કોઈનો પગ સુજેલો, કોઈનું માથું ગુમડાથી ભરાયેલું, કોઈનું મોઢું ફાટીઓથી સડેલું, કોઈનું આખું શરીર લોહી પડેલું વહેતું, કોઈને જલંદર તો કોઈને સંધીવા થયેલો; એવા તરેહ તરેહના હબરો હરદીઓને હું જોઈ છું; પણ ઇશ્વરે મને તેવા હરદોથી બચાવી લીધો છે.

વાસ્તે તે કૃપાળુ ઇશ્વરનો મારી ઉપર કેટલો ઉપકાર!! ઇશ્વરે મને હાલતનો મોટો ખજાનો આપ્યો. હોય અને હું

મારી કાચાથી નિરાગી ના હોઉં તો શા કામની એ દોલત,
અને શા કામનો એ ખજનો ?

વાસ્તે હે ઈશ્વર ! જે દરીદ્ર અવસ્થા લાચારોની છે
અને જે દરદ અથવા રોગો તેઓને લાગેલા છે તે દરીદ્ર
અવસ્થાથી અને દરદ તથા રોગોથી તેં મને મોકળો રાખ્યો
છે, તેનો ઉપકાર હું કેમ વિસરું ? જે નક્કટ લોકો તારો
ઉપકાર માનવો છોડી દઈને તારે વિષે માફું બોલે છે
તેઓની હાલત ઉપર મને ઘણીજ દયા ઉપજે છે. ઈશ્વરે ક્ષલાણા-
ને આપ્યું અને મને નહીં, એવો દોષ 'કદી મારા સરજનહાર
ઈશ્વર ઉપર મુકીશ નહીં. તેણે જે કીધું છે તથા મને જે આપ્યું
છે તે વ્યાજબી વિચારીને જ; વાસ્તે તારા કીધેલા કામથી
અને તેં આપેલી બક્ષીસથી સંતોષ રાખીને હું હરદમ આ
પ્રમાણે બોલું છું કે "હે ઈશ્વર ! હું તારો અત્યંત અભારી છું."

મારૂં ખરૂં ડહાપણ.

આ દુનિયાનું સુખ અધુરું અને ક્ષણભંગુર છે તે
શોધવામાં મારૂં ખરૂં ડહાપણ નથી, તોપણ તે અધુરું અને
થોડા દહાડાનું સુખ શોધવામાં હું મારાથી બનતી સઘળી
મહેનત કરું છું. મારાથી બને તેટલા સર્વ ઉપાય-વ્યાજબી
કે ગેરવ્યાજબી-કામે લગાડું છું. પણ અરે ! હું કેવો

મારા પોતાના વિષે સંભાળ વગરનો છું ? હું કેવો મારા પોતાના કાયદા માટે પણ આંધળોભીત છું ?

હું જાણું છું કે હું સારાં કામ કરું શ, બધા મનુષ્ય-ને મારા બાઈ બરાબર લેખી તેઓને દુઃખના અને સંકટના વખતમાં સાદ્ય થઈશ, હું મારા વહેવારમાં ચોખ્ખો અને ધાનતઢાર રહીશ, હું મારું અંતઃકરણ સારું ને ચોખ્ખું રાખીશ, દુઃકામાં હું મારા હૃદયથી ગિઈને તેના કાયદા પ્રમાણે ચાલીશ, તો મરી ગયા પછી મને નિરંતરનું સુખ મળશે, મને એવી જગ્યા મળશે કે જ્યાં મોત જેવું કંઈ નથી. દુઃખ અને વિપત્તિ, રોગ અને દરદ જેવા સંકટ નથી. મને એવી જગ્યા મળશે કે જેને વંધકુંઠ અથવા સ્વર્ગ કહે છે. જેના સુખનો પૂરો વિચાર સુદ્ધાં હું લાવી શકતો નથી.

એવું નિરંતર અને ખરું સુખ શોધવાની તજવીજ કરવાને બદલે આ ક્ષણભંશુર દુનિયાનું અધુરું અને થોડી મુદતનું હું સુખ શોધું છું. ધળ પડી મારા જીવંતરમાં ! હું મારા લાભને માટે ગમે તેવી મહેનત કરું, મારો જ્ઞાન પટકી નાખું, એવો મારો સ્વભાવ છે, ત્યારે અરે જીવ ! મને વિચાર થાય છે કે અહિંનું થોડી મુદતનું અધુરું સુખ મેળવવા હું એટલી બધી મહેનત કરું છું, પણ નિરંતરના-સાચા સુખ વિષે એટલોજ બેપરવા રહું છું.

કારણ ધાડું છે. મને મારા પેદા કરનાર ઉપર

વિશ્વાસ નથી. મરી ગયા પછી મારા શા હાલ થશે, તે હું જાણતો નથી. મને સારી કે નરસી જગા મળશે એ મારાથી કહેવાતું નથી. એ પ્રમાણે હું નાસ્તિકને ઈશ્વરની હયાતી વિષે શક છે. તેથી મારાથી કહેવાઈ શકતું નથી કે, મને મરી ગયા પછી સાચું સુખ મળશે કે નહીં ?

જે વસ્તુ વિષે મને શક છે, જે વસ્તુ વિષે મારી ખાતરી નથી, તે માટે હું શું કરવા માથાફોડ કરું ? પણ જે વસ્તુ વિષે મને ખાતરી છે કે થોડું ઘણું અથવા થોડા દહાડાનું પણ સુખ મને મહેનત કીધાથી તથા ગમે તેવા ઉપાયો કામે લગાડયાથી તથા ગમે તેવાં ઉધાંચતાં કીધાથી મળશે, તે માટે હું મહેનત કેમ ન કરું ?

પણ મારી અકકલ કયાં ગુમ થઈ ગઈ ? હું શું આવો નાસ્તિક છું કે મારા ઈશ્વરને હું નથી માનતો ? હું શું આવો અજ્ઞાન અને મૂખ છું કે તેની હસ્તી વિષે મારી ખાતરી નથી ? બળ્યો મારો દેહ, ને બળ્યો મારો અવતાર. દુનિયાની અંદર કરોડો વસ્તુ પેદા થઈ છે તેમાં હું મારી બુદ્ધિથી કોઈ પણ બનાવનારની ધારણા જોઉં છું. ઉપર આકાશ અને નીચે જમીન તરફ નજર કરું છું. તે ઉપરથી સઘળી વસ્તુનો બનાવનાર એક ઈશ્વરજ છે એવું સાબીત થાય છે.

હું ઈશ્વર ઈશ્વર કરી ઘણી વેળા સાદ પાડું છું, તેમ

છતાં તેને વિષે મને શક ઉપજે છે ! ફટફટ મારો અવ-
તાર. શક નહીં ઉપજતો હોય તો, હું મારા ઈશ્વરથી ડરું છું.
હું સદ્ગુણનાં કામ કરું, ને નિરંતર સુખ શોધું, પણ શક
ઉપજે છે—ખચીત શક ઉપજે છે. પણ એ શક મારે તદ્દન
કા'ડી નાંખવો જોઈએ. કંઈ વખત લાગે તો ફિકર નહીં,
પણ ઈશ્વર છે કે નહીં એવો શક તો મુઠલ રહેવો ન જોઈએ.

સદ્ગુણને માટે સારી અને દુર્ગુણને માટે માઠી જગા
આપશે એ વિષે શક મુઠલ રહેવો ન જોઈએ. નહીં તો
હું મારો સ્વાર્થ હાથે રહીને બગાડું છું. હું મારી છરી
મારાજ ગળામાં ખોમું છું. માટે વિચાર કરી આ શક દૂર
કરવા મારે ઢીલ કરવી જોઈએ નહિં. વાસ્તે ચાલ હું એકલો
પેલા ખુણામાં જઈ થોડો વિચાર કરી મારો શક દૂર કરું.

હું ચંડાળને મારા ઈશ્વરની હયાતી વિષે શક ગયો.
હું વિચાર કરવા ખુણામાં આવ્યો, પણ મારી ખુદ્દિ કયાં
ગુમ થઈ ગઈ ? મારું ડહાપણ કયા ખાડામાં પડ્યું ? જે
ધૂળ મારા પગ તળે કચડું છું તે ધૂળની મારી તાકાદ છે
કે એક રજકણ પણ બનાવું ? નહીં, મારી તાકાદ નથી.

ઈશ્વરની બનાવેલી વસ્તુમાંથી સેંકડો વસ્તુઓ જુદા
જુદા આકાર આપી હું બનાવું, પણ મારી કે હરકોઈ
માણસની તાકાદ છે, કે જે વસ્તુ ઈશ્વરે પેદા કરીધી નથી
તે હું પેદા કરી શકું ? હું મારે બેસવા સાડા એક મુંઠર

લાકડાંની ખુરસી બનાવું, પણ તે શામાંથી ? જે લાકડું ઈશ્વરે પેદા કીધું છે તેમાંથી. પણ મારી મગદુર છે કે તે લાકડું હું ઉત્પન્ન કરું ?

જે ધૂળ ઉપર હું ચાલી જઈ છું, તે ધૂળની એક રજ મારા હાથમાં લઉં છું. સાદી આંખે જોઉં છું તો તે રજ રેતીના દાણા કરતાં પણ ઘણીજ ઝીણી માલમ પડે છે. પણ જો તે રજને એક સૂક્ષ્મદ્રશ્યક ચંત્રની મદદથી જોઉં તો તેની આસપાસ સેંકડો ઝીણી ઝીણી રજકણો વળગેલી દેખાશે. હું વિચાર કરું છું કે તે શાથી વળગેલી છે ? શું તેની આસપાસ સરેસ કે ગુંદર લગાડયો છે ? ના, કંઈજ નહીં. ત્યારે શા આધારથી આટલી બારીક રજની આસપાસ બીજી સેંકડો રજો વળગી રહી છે ?

મોટા વિદ્વાનો કદાચ કહેશે કે સૂક્ષ્મ આકર્ષણે કરીને. પણ એ આકર્ષણની શક્તિ આવી ક્યાંથી ? અથવા એ બારીક રજમાં એ શક્તિ મુકી કોણે ? આનો જવાબ એટલોજ કે તે આવી જગત-કીરતાર પાસેથી, ને તે મુકી જગત-કીરતારે. આથી વધારે ખાતરી ભરેલો જવાબ આપવાની કોઈની મગદુર નથી.

દુનિયામાં લાખો પ્રાણીઓ, ઝાડપાનો તથા કરોડો બીજા નિર્જીવ પદાર્થો કોણે બનાવ્યા ? સૃષ્ટિમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ તથા તારા કોણે બનાવ્યા ? મારા ઈશ્વરે, જેની

શક્તિનો કાંઈપણ વિચાર મારાથી થઈ શકતો નથી. હું એક ઘાસના તણખલામાં પેદા કરનારની અપાર શક્તિ જોઈ છું, ત્યારે આખી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થયેલી અમત્કારીક વસ્તુઓમાં તે બનાવનારની કેટલા શક્તિ હશે? કેટલું તેણે હડાપણ વાપર્યું હશે ?

હું એક તમાચો મારી શરમિંદો થાઉં છું, આંખમાં આંસુ લાવી આકાશ તરફ જોઈ છું, ને પશ્ચાતાપ કરી ક્ષમા માગું છું. હે ઈશ્વર, તારી હયાતી વિષે હું નાસ્તિકને થોડી-વાર શક ગયો, પણ જરા વિચાર્યો, તથા ખુદિ ગુમ થઈ ગઈ હતી તેને ઠેકાણે લાવ્યાથી હું તને દરેક વસ્તુમાં ખુદી આંખે જોઈ છું.

હવે મને કોઈ પણ તરેહનો શક નથી. હે ઈશ્વર ! મને શક તો અગાઉ પણ મુઠલ નહીં હતો, પણ હું વિચાર કરવા બેઠો કે માફ હડાપણ હમેશનું સુખ શોધવામાં છે, તે સુખ હું શોધતો નથી ને થોડી મુઠલનું નજીવું સુખ શોધવામાં મારો સદાનો સ્વાર્થ ખોડી છું, તેનું કારણ શું ? મારા પોતાના લાભ માટે દેખતી આંખે આંધળો રહું છું તેનો અર્થ શા ?

તેનું કારણ, તેનો અર્થ કંઈજ નહીં પણ એજ કે મને મારા ઈશ્વરમાં પુરતો વિશ્વાસ નથી નહિ તો હું આવો મતલબોઓ મારા લાભને માટે મારો જીવ પટકી નાખું, તેવો તે નિરંતરનું સુખ શોધ્યા શિવાય કેમ રહું ? એ સવાલ ઉપરથા

મને શક ગયો કે રખેને મારા પેદા કરનાર ઉપર મારો વિશ્વાસ ન હોય. એજ સવાલ ઉપરથી શક ગયો, ને ખીભ કશાથી નહીં.

પણ હે ઈશ્વર ! તારા અસ્તિત્વ વિષે મારો આગળ શક નહોતો, હમણાં નથી, ને હવે પછી થશે જ નહીં. એટલો વિચાર કીધાથી હે મારા સ્વર્ગના પિતા ! તારે વિષે મને પૂરે પૂરા ભરોસો આવ્યો. એટલો થોડો વિચાર કીધાથી હે ઈશ્વર ! મેં જાણ્યું કે નિરંતરનું સુખ મેળવવાને હું તજવીજ કરતો નથી, તે એટલાજ માટે કે મારામાં મૂખાંઈ છે, મારામાં અંધાપો છે. હે ઈશ્વર ! હું મૂખ, હું અંધળો હોવાથી મને મારો પોતાનો લાભ માલમ પડતો નથી. મને મારો પોતાનો લાભ સુઝતો નથી. હું ચાર દહાડાના સુખને માટે હમેશના સુખનો વિચાર કરતો નથી. માટે હે ઈશ્વર ! જાણ્યો મારો અવતાર. હે ભગવંત ! મને એવી બુદ્ધિ આપ કે નિરંતરનું સુખ મેળવવાને કંઈ ચોચ ઉપાય કરું. કેમકે હું જાણું છું કે મારું ડહાપણ હંમેશનું સુખ શોધવામાંજ છે.

હે ઈશ્વર ! મેં જાણ્યું કે મારું ખફ ડહાપણ નિરંતરનું સુખ શોધવામાં છે, ને ત માર શોધવું જોઈએ. તેની શોધ માટે મારું તન મન લગાડવું જોઈએ. દુનિયામાં કોઈ એવો માણસ હશે નહીં કે વહેલું કે મોડું એ સુખ શોધવા

તજવીજ કરતું નહીં હોય. ગમે તેવો પાપી-ચંડાળ હશે પણ તે પોતાના મરવાના ચોક્કા ઉપર એવી ઇચ્છા કરશે કે મને પરલોકમાં નિરંતરનું-સુખ મળે.

પરંતુ તેની આ ઇચ્છા મિથ્યા છે. તે પોતાનાં કરેલાં કાળાં કર્મ માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને જાણે છે કે મને નિરંતરનું સુખ મળવાનું નથી. તે છતાં આ પ્રમાણે બોલે છે કે, 'હિ ઈશ્વર ! મારા અપરાધ માટે ક્ષમા કર અને મને નિરંતરનું સુખ આપ.' એ પ્રમાણે હું જોઉં છું તો સઘળા વહેલાં યા મોડા નિરંતરનું સુખ શોધવા માગે છે. પણ એ પ્રમાણે ખુશીમાં આવે તે વખતે એ સુખનો વિચાર કરવો એ ખચીત વ્યર્થ છે.

તે સુખ વિષેનો અગાઉથી વિચાર કરવો જોઈએ છે. ઈશ્વર કહે છે કે 'રે કાળા માથાના માનવી, મુક્તિ-ધામ પ્રથમ શોધ, અને પછી દુનિયાની લાલચને વળગ. ખરેખર, તેમજ કરવું જોઈએ. આ આવું અગત્યનું અને મહા-ભારત કામ કોણ જાણે વળી કયા મુરત ચોધડીયા સાફ અટકાવી રાખવું ?

મારી અને દરેક માણસની એજ ઇચ્છા હોવી જોઈએ કે પહેલાં મુક્તિ-ધામની, નિરંતર સુખની શોધ કરવી, અને પછી બીજી વસ્તુ ઉપર ધ્યાન પહોંચાડવું. જ્યારે પાકી ઉમ્મરે પહોંચી મરવાની તૈયારી થશે, જ્યારે સથારા ઉપર

પડી પ્રાણપોકની તૈયારી થશે ત્યારે આ નવી અને મહાભારત વસ્તુ વિષે વિચાર કરવો વ્યર્થ છે.

આ પ્રમાણે આપણા ખરા લાભને માટે ઢીલ કરી, એ ગરહન કાપીને પાછી સજીવન કરવાની તજવીજ કર્યા બરોબર છે. ખરેખર, જ્યારે આ દુનિયામાં સુખની જરા પણ આશા રહેતી નથી, ત્યારે નાચાર થઈ બીજી દુનિયાનું સુખ શોધવા વિચાર કરીએ એ સફળુષ્ટ અને નીતિનું કામ નહીં. એમ કીધાથી આપણે ઈશ્વર પાસે જતા નથી, પણ એથી ઉલટું આપણે તેથી વધારે ને વધારે વેગળા થતા જઈએ છીએ. માટે મુક્તિ-ધામ શોધવું હોય, નિરંતરનું સુખ મેળવવું હોય તો મને તથા સર્વને ઘટે છે કે પહેલાંથીજ એ શોધનો વિચાર કરવો, ને તે પછવાડે મંડવું.

આપણો જીવ સર્વાંશે આપણા પેદા કરનાર ઈશ્વરમાં લગાડવો જોઈએ, એટલુંજ નહીં પણ આપણી બધી ભક્તિ, આપણી બધી શક્તિ, દુનિયાનો સઘળો હલકો ને નીચો લાભ પડતો મૂકી, આ ઘણાજ મહાભારત ક્ષાયદા માટે કામે લગાડવી. અને આપણી આશાની મતલબને પહોંચવાને જે જે કામ ઈશ્વરે આ દુનિયામાં કરવાને સોંપેલાં છે તે ઉપર જરૂર જેટલુંજ લક્ષ આપવું.

ત્યારે શું આપણે મુક્તિ-ધામના સુખનો વૈભવ ભોગવવા માંગીએ છીએ ? માંગતા હોઈએ તો આપણાં કામોમાં

આપણી મુખ્ય ઇચ્છા પ્રગટ કરતી જોઈએ છે. મહેનત ક્યાં વગર તથા પરસેવો ઉતાર્યા વગર માણસ અનાજ વાવીને કાપી શકતો નથી. ત્યારે શું સહુગુણનાં કામોમાં હાલચાલ ક્યાં વગર તે એવી આશા રાખશે કે હું એકદમ સ્વર્ગમાં જઈશ ?

જો, માણસો પોતાની તરેહ તરેહની મતલબો પૂરી પાડવાને કેવી કેવી યુક્તિઓ કરે છે ? અને કેટલી કેટલી રંજ ખેંચે છે ? જો એક લોભી માણસ એક સરખો મહેનતથી દુનિયામાં ફતેહ પામવાને કેવો ઉદ્યોગ કરે છે ? કેવો તે પહોં ફાટતાં ઉઠે છે ? કેવો તે રાતના બાર બાર વાગતા સુધી પોતાનું શરીર કામમાં ખેંચે છે ? એ બધું શું કરવા ? આ દુનિયામાં ખજાનો અને જર એકઠો કરવા.

માણસો આ પ્રમાણે આ દુનિયામાં પોતાનું સુખ શોધવા આવી રંજ ખેંચે છે, ત્યારે વગર રંજ ખેંચવે સ્વર્ગની વસ્તુઓ પોતાની મેળે કદી તેને મળશે ખરી ? ના, કદી નહીં. માણસ ! મારા ભાઈમંધ, કદી એવી આશા રાખીશ નહા. ચાલો ત્યારે હું પણ તૈયાર થાઉં ને તમે તૈયાર થાઓ. ચાલો આપણે મુકો હાથ એ સઘળી ઢીલ અને આજસ, અને મુકી હાથ એ આ દુનિયાના સુખ વખેનો લાંબો [ચાર.

ચાલો આપણે, એક પિતાના ભાઈઓ ! તાકીદ કરો, મુક્તિધામની શોધ પછવાડે આપણે વળગી રહીએ. આ ના . . . સઘળી વસ્તુઓને ખરી વસ્તુ મેળવવા સારૂ

આપણાં મુખ્ય હથિયારો કરીએ એક વખત એ પ્રમાણે કીધું, એક વખત આપણા મનનો નિશ્ચય કાઢો તો પછી કંઈ મુશ્કેલ લાગશે નહીં. વાસ્તે હું તૈયાર થાઉં છું અને તમે પણ થાઓ, કેમકે આપણું ખર્ચં ડહાપણ મુક્તિ-ધામ અને નિરંતરનું સુખ મેળવવામાંજ છે.

હું કેવો મૂર્ખ !

અરે હું કેવો મૂર્ખ નીતિનો અને સફળતાનો માર્ગ પકડવામાં પ્રથમ મહેનત નહોં કીધી, નીતિની બાબતો ચિત્ત હઈને થોડા હઠાડા હું વાંચવા લાગ્યો. પાછું માર્ચ મન ફરી ગયું. મને ટાહેલાં જેવું લાગ્યું તેથી મેં કંટાળો ખાધો અને બીજી રમુજી અને બાણવાળેમ બાબતો વાંચવા લાગ્યો. મેં જોયું કે નિત્ય તેનું તે જ.

રામાયણ સાંભળતાં એક જણે સાર કાઢ્યો કે રાવણ સીતાને લઈ ગયો, તેની ઉપર રામચંદ્રજીએ ચડાઈ કરીને સીતાને પાછી લઈ લીધી, તેમાં એટલુંબધું ટાહેલું શું ? એટલો મોટો રામાયણનો પોથો શો ?

તેમજ મેં પણ નીતિની બાબત થોડા હઠાડા વાંચી સાર કહાડ્યો કે ઈશ્વરથી બિંધું અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એ માણસનો ધર્મ છે. હવે એ ટાહેલું વારંવાર શું કરવા વાંચું ? કોણ મારું દુઃખાવે. નિત્ય તેનું તે જ.

પણ અરે હું મૂર્ખ, મારી બુદ્ધિ થોડીવાર ગુમ થઈ ગયેલી હતી, તે ઠેકાણે આવી. નીતિનો સાર તો એજ છે કે ઇશ્વરથી બિ'લું અને તેની આજ્ઞા માનવી. પણ એ સાર સમજ્યો તે શા કામનો ? એ પ્રમાણે ચલાતું નથી. જો હું એ પ્રમાણે ચાલું તો પછી જોઈએ શું ? પણ દુનિયા એવી રીતે રચેલી છે કે, તરેહ તરેહના લોભ અને વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે અને પતંગીયાની પેઠે દેખતી આંખે આંખળા થઈ માણસો ડુબી મરે છે.

હું જાણું છું, કે નીતિનો અને સફળાણનો માર્ગ આ છે, તે છતાં લોભની લાલચે ફસાઈને પતંગીયાના જેવા મારા હાલ થાય છે. તેને માટે નિત્ય મારે નીતિનો યોધ વાંચવો કે સાંભળવો જોઈએ, તેથીજ મારી બુદ્ધિ ઠેકાણે રહેશે. નીતિ અને સફળાણ તરફ માફ મન લગાડનાર ઉપાય નિત્ય ચાલું જોઈએ.

દુનિયાની લાલચ આગળ હું ત્રણ વરસનું બચ્ચું છું, અને જેમ બચ્ચાંને વારે ઘડીએ યોધ કીધાથી તે સાવધ રહે છે, તેમ મને પણ યોધ થવાની જરૂર છે. લાલચના ફાંદાથી દૂર રાખવાને તે એકની એક વસ્તુ ઘણી કામની છે.

માણસ મરી જાય છે ત્યારે હું મશાણ કાંઠે જાઉં છું. માણસને ચેહ ઉપર બળતાં જોઈ મને દિલમાં ઘણું લાગે છે કે મારા પણ એજ હાલ થશે. તેથી મને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય

છે, અને કાળાં કર્મ કરવા સુડી દઉં એમ લાગે છે; પણ શ્મશાનમાંથી ઘેર આવ્યો એટલે પાછું તેનું રે.

એ પ્રમાણે આ દુનિયાની લાલચ છે. તેને માટે બળદને મારવા જેવી પરાણી નિત્ય મારા દિલમાં લોકવી જોઈએ, કે હું સીધે રસ્તે ચાલ્યો જાઉં. એ પ્રમાણે જો નહીં હોત તો ધમની જરૂર ન હોત. દુનિયાની રચેલી લાલચને માટે એવી જરૂર છે.

તેમજ સફળુણની તથા નીતિની વાત સાંભળવાની તથા વાંચવાની જરૂર છે. ગમે તેવી રીતે તે લખેલી હોય—સારી અથવા ખરાબ ધખારતે—તો પણ મારે વાંચવી તથા સાંભળવી જોઈએ. મારે ધખારત સાથે કામ નથી, મતલબ સાથે કામ છે.

ગમે તેમ લખ્યું હશે તો પણ માંહેથી કંઈ પણ સાર મારા કાયદાનો નિકળશે. કંઈજ નહીં તો એટલું તો નીકળશે કે હું નીતિ અને સફળુણને ચાહું. આવો રૂઝો વિચાર આવ્યો તેથી હું ધખારનો ઉપકાર માનું અને મો'ઢા ઉપર તમાચો મારી કબૂલ કરું છું કે કેવો હું મૂર્ખ !

ભાગ પ મો.

આત્માનો ઉદ્ધાર.

આ સર્વથી અગત્યની બાબત ઉપર આ દુનિયામાં કેટલું થોડું ધ્યાન પહોંચાડવામાં આવે છે? મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો એ મારા જીવંતરનું મુખ્ય કામ છે એવો વિચાર કેટલા થોડા લોક કરે છે? વાંચનાર, આ બાબત વિષે ઘણી કાળજી રાખીને તું એ પ્રમાણે ચાલ્યો છે? જો એ પ્રમાણે હોય તો તું ખાતરીથી નિચે પ્રમાણે બોલીશ:—

“ મારા શરીરમાં આત્મા છે, મારો આત્મા સુખ કે દુઃખમાં સદાકાળ રહેવો જોઈએ, મારા શરીર કરતાં તે એટલું બેઠક સુખ તથા દુઃખ ખમવાને શક્તિવાન છે કે જેનો ખ્યાલ હું કરી શકતો નથી. ”

“ આ પૃથ્વી ઉપર હું થોડા વરસ રહેવાનો છું. એવામાં હું ગરીબી અવસ્થામાં ડુબી ગયો અથવા મોટો રાજધિરાજ થયો તોય શું થયું? મારા બાઈબાઈએ મારો તિરસ્કાર કર્યો કે મને માન આપ્યું તોય શું થયું? મારું શરીર રોગી અથવા નિરોગી હોય, દુઃખથી અથવા સુખથી ભરેલું હોય તો પણ શું થયું? ”

“ આ સઘળી બાબત નજીવી છે. મોત ચોકકસ અને

પાસે છે. મારા શરીરમાંથી પ્રાણ ગયો એટલે “ માટી સાથે માટી અને રાખ સાથે રાખ ” મળી જશે. મરતી વેળાએ “ આ દુનિયા મારી છે ” એમ કહું તો એથી મને શો લાભ થશે ? તથા એથી મને શું સુખ પ્રાપ્ત થશે ?

“ પણ મારો આત્મા સદાકાળ સુખી અથવા દુઃખી રહેશે; મારી મુક્તિ થશે કે નરકકુંડમાં મને દુખવું પડશે ? આ અને માત્ર આજ મોટી અગત્યથી અને બાણવાજોગ વસ્તુ છે.

“ ઈશ્વરના ક્રોધમાંથી ઉગરવું અને સ્વર્ગમાં વાસ કરવો એ વિચાર મારે પ્રથમ કરવો જોઈએ. જો એમજ હોય તો ચાલ હું મારા મનમ ફરીથી પુછી જોઉં કે કઈ દુનિયા વિષે મારી ઘણી આતુરતા છે ? આ કે બીજી ? કઈ વિષે મને ઘણી ફિકર ચિંતા છે

“ શું હું વારે ઘડીએ મારા મનને પૂછતો નથી કે ‘હું’ શું ખાઈશ ? હું’ શું પીઈશ ? મને કેવાં કપડાં મળશે ? ’ પણ ખરા દિલથી મેં કયે દહાડે પૂછ્યું કે “મારો ઉદ્ધાર થવા માટે મારે શું કરવું જોઈએ ? જો મારા આત્મા વિષે મને ફિકર ચિંતા ન હોય તો ચોક્કસ બાણવું કે મારી સ્થિતિ ખરાબ અને ભયભરેલી છે. ”

પાપ.

પાપી મનુષ્ય ! તેં કહી પૂછ્યું છે કે પાપ એ શું છે ? જો તેં આ વિષેની શોધ અથવા પુછપરછ કોપી ન હોય તો ચોક્કસ જાણજે કે તારી સ્થિતિ ભયભરેલી છે. તારા ઉદ્ધાર થવો કઠણ છે. ગંભીરપણાથી આકાશ તરફ તું નજર કર. તારૂં અંતઃકરણ ઈશ્વર તરફ વાળ અને બોલ કે હે પ્રભુ ! મને પાપ વિષેનો ખરાબર વિચાર આપ.

પાપ એ નિયમનું ભંગન છે. કયા નિયમનું ? સર્વથી પવિત્ર ઈશ્વરી નિયમનું. એ નિયમ કયાં માલમ પડશે ? સૃષ્ટિમાં. મેં કહી મનને પૂછ્યું છે કે મેં ઈશ્વરનો કયો નિયમ ભાંગ્યો ? મેં કહી વિચાર કીધો છે કે જે પ્રમાણે બોલથી અથવા કામથી ઈશ્વરના નિયમનું ખંડન થાય છે તે પ્રમાણે મનની ધારણાથી પણ થાય છે ?

મેં કહો ધાર્યું છે કે કાયદો ઈશ્વરી ગુણ છે તથા તે અંતઃકરણના વિચારને, ધારણાને અને મતલબને પહોંચે છે ? તથા દરેક આડા વિચાર એ નિયમનું ખંડન છે; તથા દરેક અપવિત્ર ઈચ્છા એ પાપ છે ! તથા દરેક ભુંડો બોલ જે મનુષ્ય બોલે છે તેનો તેને જવાબ દેવો પડશે.

હાય હાય ! કેટલા બધા વિચાર મારા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? હું જાણતો નથી કે કલાણા વિચાર પાપભરેલા

છે ! દરરોજ મેં કેટલા બધા ભુડા બોલ વાપર્યા છે કે જેનો હું વિચાર પણ કરતો નથી. તે દરેકને માટે મારે જવાબ દેવો પડશે. માઠા વિચાર અને બોલને માટે મારા દિલમાંથી ક્યારે ઉલટ ભરેલો વિચાર નિકળ્યો કે “ઈશ્વર ! હું પાપી મનુષ્ય ઉપર તું કયા કર.”

જો પાપ એ ઈશ્વરના કાયદા ભંગન હોય, અટલે કામ કરવામાં, વિચાર કરવામાં, બોલ બોલવામાં, કાયદા પ્રમાણે ન કરવું, તથા જે કરવાને તેનો કાયદો મના કરે છે તે કરવું એ પાપ હોય, તો મારે કેટલો બધો જવાબ આપવો પડશે ? તેનો મેં આગાઉ બિલકુલ વિચાર કીધો નથી.

મેં વારે ઘડીએ કબૂલ કીધું છે કે, “જે કરવું ન ઘટે તે મેં કીધું છે અને જે કરવું ઘટે તે કરવાનું મેં છોડી દીધું છે, અને મારામાં મુઠલ શક્તિ નથી.” અરેરે ! જે વિષે મને અંતઃકરણમાં ન લાગ્યું, તે મારે મહોડે કબૂલ કરીને મેં ઈશ્વરની મશ્કરી કીધી છે. હે ઈશ્વર ! મારા અંતઃકરણને હવે સમજવા દે કે પાપ એ શું છે ?

ઈશ્વર ઉપર ભાવ.

સવે મનુષ્યે—અને તેટલા માટે તેં મારા પ્રિય વાંચનારા, અને મેં પોતે—પાપ કીધાં છે, એટલે આપણે ઈશ્વર-

ના નિયમ ભાંગ્યા છે. કારણ દુનિયામાં કોઈ પવિત્ર નથી. એવો કોઈ નહીં હશે કે જેણે ઈશ્વરનો કાયદો બધી વાતમાં પાળ્યો હશે.

આપણે હરેક કામ કરવામાં, હરેક બોલ બોલવામાં, હરેક માઠી ઇચ્છા કરવામાં, તેનો કાયદો ભાંગ્યો છે. આ જે અન્યાય આપણી ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે તે મોટો છે, પણ તે ખરો છે એમાં કોઈથી ના કહેવાશે નહીં.

આપણાં મન સુધારવા માટે ઈશ્વરની ખરા અંતઃ-કરણથી પ્રાર્થના કરીને ચાલો આપણે આ વિષે વિચાર કરીએ. ચાલો આપણા ઈશ્વરની મુખ્ય આજ્ઞા તપાસીએ. ઈશ્વર કરતાં બીજું વસ્તુ ઉપર વધારે પ્રેમ અને વધારે ભાવ રાખીને તથા ઈશ્વર કરતાં બીજાએ ઉપર વધારે ભરોસો રાખીને આપણે ઈશ્વરના અપરાધી ઠર્યા છીએ.

ઈશ્વર ઉપર ભાવ રાખવો જોઈએ, તેમ આપણાથી પુરી રીતે બન્યું નથી. આપણે ઈશ્વરની પ્રાર્થના ખરા દિલથી કોઈજ કાળે કીધી છે ? ઉલટું, ઘણી વેળા વગર દિલની ભક્તિ કરીને આપણે અપરાધી થયા છીએ. પ્રાર્થના કરવામાં ગંભીર મન, ખરી અદબ, અને ખરા દિલની પ્રીતિ જોઈએ તે દેખાડવામાં આપણે કેટલા પાછળ પડ્યા છીએ !

પ્રાર્થના કરવામાં વગર વિચારે અને વગર ધાસ્તીએ ઈશ્વરનું નામ કેટલી વખત મો'માંથી કહાડયું છે ? જેઓ તેનું નામ ફોકટ લે છે તેઓને ઈશ્વર નિરપરાધી ગણી શકે નહીં.

પાપી મનુષ્ય ! તારા મો'ડા ઉપર જોરથી એક તમાચો માર અને બોલ કે હું અપરાધી છું. નીનિ સંબંધી સઘળા કાયદા પાળવાની જરૂર છે. તારા પડોસી ઉપર, તારા ભાઈબંધ ઉપર તું શું પ્રીતિ રાખે છે ? તારા ભાઈબંધો-ને નુકસાન ન પહોંચે એવું સદા તેં કર્યું છે ? તારાં મા-બાપની આજ્ઞા તોડીને તું શું કદી અપરાધી થયો નથી ?

તું શું જાણતો નથી કે વગર કારણે ક્રોધ કરવો એ ખૂન કર્યા બરાબર છે ? તું શું જાણતો નથી કે દરેક કામ રૂપો અપવિત્ર ઇચ્છા, તે વ્યભિચાર કર્યા બરાબર છે ? તું શું જાણતો નથી કે એકેએક છુપા ઠગાઈ, તથા તારી શક્તિ પ્રમાણે ગરીબને સાદા થવામાં તારી ગફલત એ ચોરી કર્યા બરાબર છે ?

બરેબર, જે કામ કરવાને કાયદો મના કરે છે તે કામ કરીને તથા જે કામ કરવાને તે કાયદો આજ્ઞા આપે છે તે કામ ન કરીને સર્વે મનુષ્યે પાપ કર્યું છે. ત્યારે મેં શું કર્યું છે ? અને શું નથી કર્યું ?

ત્યારે મારી સ્થિતિ કેવી છે ? પાપ અને દુઃખથી ભરેલી છે. મને તે અત્યાર સુધી કેમ માલમ ન પડી ? કેમકે સત્યના પ્રકાશની સામે પાપે મારી આંખને આંધળી કરી મુકી હતી.

ઈશ્વરનો કોપ.

ઈશ્વરનો કોપ, આ બહુ મહત્તા શબ્દોનો અર્થ શો ? ઈશ્વરનો કોપ એ પાપ તથા પાપીની સામે તેના વાજબી ક્રોધ અને વાજબી ગુસ્સાની ખરી નિશાની છે. જે ઈશ્વર ગુસ્સે હોય તો તેની નજર આગળ ઉમું રહેતી ॥ કોનામાં તાકાત છે ?

જે પોતાના આખા જીવનમાં, વગર અટકવે, વગર ખામીએ, વગર ચુકે વિચારવામાં, બોલવામાં અને કરવામાં, નીતિથી ઉલટો ચાલતો હોય અથવા જે કામ કરવાને કાયદો ધિકારે છે ને કામથી કેવળ આડે માર્ગે જતો હોય તેની ઉપર ઈશ્વરનો કોપ થાય છે. તે જોઈએ તો જીવાન હોય કે ઘરડો હોય, જોઈએ તો તવંગર હોય કે નિર્ધન હોય, જોઈએ તો વિદ્વાન હોય કે અજ્ઞાન હોય.

હવે વિચાર કરો કે કોઈપણ એવો દહાડો ગયો છે, કોઈપણ એવો કલાક ગયો છે, કોઈપણ એવી પળ ગઈ છે કે જેમાં આપણી સ્થિતિ ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે રહી હોય ? દરેક અપરાધી ઉપર એક એક અપરાધને માટે ઈશ્વર ક્રોધ કરે છે. તે વળી માત્ર ખૂન, વ્યભિચાર અને એવાજ મોટા પાપને માટે નહીં, પરંતુ દરેક પાપ ભરેલા વિચારને માટે, ને જે દરેક પળ આપણે ઈશ્વર ઉપર ખરા દિલથી અને સર્વ ભાવથી પ્રેમ રાખવાને ચુક્યા હોય તે દરેક પળને માટે તેને આપણા ઉપર ક્રોધ ચડ્યો છે.

અરે! ત્યારે તમારી ઉપર અને મારી ઉપર કેટલો બધો ઇશ્વર ક્રોધે ભરાયો હશે? વરસો વરસ ઇશ્વરની સામે આપણે પાપ કરતા આવ્યા છીએ. શું આ ખરી વાત છે? તમારી તાકાદ છે કે તમે તેને ખોટી પાડી શકો? ત્યારે હરેક પાપીની ઉપર પાપને માટે ઇશ્વરનો કોપ છે એમ સમજવું.

ઇશ્વર ઉપર ખરો ભાવ રાખીને મારા કામમાં, મારા વિચારમાં અને મારા શબ્દમાં હું પ્રમાણિક રહ્યો નથી, ત્યારે શું મારો આખો અવતાર અપરાધ કરવામાં જ ગુજર્યો? મારી સ્થિતિ ત્યારે કેવી લયભરેલી છે? આ કેવું આશ્ચર્યકારક?

ઇશ્વરનો ધિક્કાર પાપીને નરક કુંડમાં ઝોકાવશે, એવું બહુ યા છતાં હું હરેક કલાક એશઆરામમાં રહું છું તથા વગર ધાસ્તીએ સુઈ છું તથા ઉઠું છું, એથી કેટલું બધું મારા દિલનું કઠોરપણું અને મનનું અધાર્મ માલમ પડે છે? હવે તે દૂર કરીને ઇશ્વરની ક્ષમા માગીને પાપથી દૂર રહીશ.

પશ્ચાતાપ કરવાની ઢીલ.

માણસ જાત પાપી છે એ કોઈથી પશ્ચ ના કહેવાશે નહીં. ઘણી વખતે તે પોતાની મતલબ સાધવા સાફ તથા ચાર ઘડી આ દુનિયાનું સુખ ભોગવવા સાફ પાપ કરે છે, પણ તેનો પશ્ચાતાપ કરવાને તે ઘણી ઢીલ લગાડે છે.

એવી તરેહની ઢીલ બીજી કોઈ સાંસારિક બાબતમાં તે લગાડતો નથી. જો તેને પાંચ પૈસા મળવાના હોય તો તે તરત મહેનત કરવાને તૈયાર થશે. જો તેને તેના તથા તેના કુટુંબના લાભ સારૂ એક ઉપાય બતલાવ્યો હોય તો તરત તે ઉપાય કામે લગાડવાને એકદમ સાવધ થશે. એવા કામમાં ઢીલ અથવા સુસ્તી બતલાવવામાં તે બેવકુફી ગણે છે.

પણ જો તેને તેના પાપ વિષે કંઈ કહ્યું હોય અથવા ઈશ્વરી કાયદા પ્રમાણે ચાલવાને કહ્યું હોય તો તે એકદમ કંટાળો ખાતો માલમ પડે છે. તેના જીવનું સદા કલ્યાણ થાય એ વિષેના સવાલો ઉપર તે કોઈ પણ રીતે લક્ષ આપતો નથી. તે પોતાના પાપને વાસ્તે ખરા દીલથી પશ્ચાત્તાપ કરવાને ઘણી ગફલતીમાં રહે છે.

દુનિયાદારીના વખતમાંથી થોડોક વખત પ્રજાની ભક્તિ કરવી તથા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ એવું દરેક જણને સહેજ વિચાર કર્યાથી માલમ પડશે. પ્રભુ સર્વ સારા ગુણોથી સંપૂર્ણ છે. તે આપણો પેદા કરનાર છે. તેના હા'પણથી આપણી આવી સારી હાલત રહી છે.

આપણે આપણાં કામનો હિસાબ એક વખત તેની આગળ રજુ કરવો છે. તે આપણો પિતા છે. આપણી હરેક પ્રકારની બરદાસ હોવામાં તે કાંઈ કસર રાખતો નથી. તે આપણો દાતાર છે. તેની ઉદારતાથી આપણે બધા દુનિયામાં

નાના પ્રકારનાં સુખ લોગવીએ છીએ. તે આપણાં પાપનું નિર્વાણ ક્યાર છે.

આટલી બધી રીતે આપણે તેની સાથે સંબંધ રાખીએ છીએ. આ સંબંધથીજ માત્ર આપણે તેના કાયદાને માન આપવું જોઈએ. ત્યારે આપણે પ્રભુના કાયદાથી ઉલટા ચાલીને તેને કોપાયમાન કરીએ, એ આપણી ચાલ કેવી ધિક્કાર ભરેલી છે ?

જે પુરૂષ પોતાનાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ નથી કરતો અને પ્રભુની આગળ શુદ્ધ અંતઃકરણથી પ્રાર્થના નથી કરતો, તે પુરૂષ ઈશ્વરનો ગુનેહગાર થાય છે. તે પોતાની ચાલથી એવું બતાવે છે કે પ્રભુની હયા, હાપણ અને એવા બીજા સારા ગુણોને તે કાંઈ ગણકારતો નથી. તે પોતાનાં પાપમાં ઘટાડો કરવાને બદલે પોતાની ચાલથી તેમાં વધારો કરે છે.

વાંચનાર ! તું તારાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવા સાફ ઢીલ ન લગાડ. એ પશ્ચાત્તાપ કરવામાં જેમ વધારે ઢીલ લગાડીશ તેમ તેમાં વધારે ખરાબી થશે. ત્યારે હવે ઈશ્વરની પાસે ક્ષમા માગ અને જલદી તારાં પાપનો ખરા દિલથી પશ્ચાત્તાપ કર.

વધારે ઢીલ કર્યાથી ઘણી ખરાબી થાય છે અને ઈશ્વરની ગેરમરજી દા'ડે દા'ડે વધતી જાય છે. અને વળી ભવિષ્ય ઉપર તે કામ રાખી મૂકવામાં કેવી મૂખાઈ છે તેનો વિચાર કર.

જેમ તારાં પાપનો વધારો થશે. તેમ તેનો વિચાર

કરવાને તને કંટાળો ઉત્પન્ન થશે. પાપમાં ને પાપમાં ચાલ્યાથી પાપનો વધારો થાય છે. તેમ તેમ તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવાનું કામ પણ ઘણું કઠણ થતું જાય છે.

વાસ્તે રે પાપી ! ઢીલ કરવાથી તું શી આશા રાખે છે ? હાલ તું પશ્ચાત્તાપ કરવાને નારાજ દિસે છે, કારણ કે તારાં કાળાં કર્તુક વધી ગયાથી તને તેનો વિચાર કરીને પશ્ચાત્તાપ કરવો મુશ્કેલ તથા દુઃખ ભરેલો લાગે છે.

પણ હર દિવસે તારાં પાપમાં તારી આડી ચાલથી વધારો થાય છે. ઢીલ કર્યાથી તારી અને ઈશ્વર વચ્ચે અંતર વધારે પડે છે. વાસ્તે રે પાપી જીવ ! તું તારાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવા સારૂ હવે ઢીલ ન લગાડ. વખત ઉપર ખોટો ભરોસો ન રાખ; અને જેમ અને તેમ ખરા દિલથી તારાં પાપોની પરમ કૃપાળુ પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગવા તૈયાર થા. જેઓ પોતાના ખરા દિલથી પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે તેઓને ક્ષમા કરવાને ઈશ્વર સદા તૈયાર છે.

મોત એ પાપની શિક્ષા છે.

જે પવિત્ર કાયદાથી આ સૃષ્ટિના નિયમ ચાલે છે તે પવિત્ર કાયદાનું ખંડન એ પાપ છે. આપણા વિચારમાં, આપણા બોલમાં, અથવા આપણા કામમાં જે હરેક પાપ કરીએ છીએ તેની ખરી અને વ્યાજબી શિક્ષા મોત છે.

પણ મોત એટલે શું ? આપણા શરીરનું મોત એટલે તેમાંથી પ્રાણ છુટો પડે છે. આપણે પાપી છીએ, અને જે દુઃખ અને દર્દ આપણા શરીરને ભરવાની તૈયારી કરાવે છે તે દુઃખ અને દર્દમાં એ પાપની અસર આપણને ઉઘાડી રીતે માલમ પડે છે.

આપણે મરનાર છીએ. કાયાના મોતથી અથવા કાયામાંથી પ્રાણ ગયાથી માટીની કાયા માટીમાં મળી જાય છે, પણ મોતનો અર્થ એથી પણ વધારે થાય છે—આત્માનું મોત.

જે પ્રમાણે કાયાના કરતાં આત્મા વધારે કિંમતી છે તે પ્રમાણે આત્માનું મોત કાયાના મોત કરતાં વધારે ગિહામણું છે. જીવતર અને સુખને વિષે ઈશ્વરથી આત્માનું છુટું પડવું એ આત્માનું મોત જાણવું. જેટલો સંબંધ આપણી કાયા તથા આત્મા વચ્ચે છે તેટલો સંબંધ આપણા આત્મા અને ઈશ્વર વચ્ચે છે.

આત્માના મોતથી આપણા જીવતરના હવે પછીના સુખનો તમામ નાશ થાય છે; કેમકે પ્રજાપતિની કૃપામાં જીવતર છે અને તેના ક્રોધમાં મોત છે. મારા પ્રિય મિત્ર, ઈશ્વરની કૃપાથી આપણે પાપી જન્મીએ તથા નહીં હોઈએ તો આ આપણી સ્થિતિ છે.

આપણે પાપ અને અપરાધમાં મુલેલા છીએ. અને આપણે આ દુનિયા છોડીએ તે પહેલાં ઈશ્વરકૃપાથી જનમૃત ન થઈએ તો આવી માઠી અને દુઃખભરેલી સ્થિતિમાં આપણે સર્વકાળ રહેવું પડશે.

અરે ! આત્માના મોતના વિચારથી આ દુનિયામાં બેહદ દુઃખ ખમવું પડે છે. તો આવતી દુનિયામાં કેટલું અત્યંત દુઃખ ખમવું પડશે તેનો વિચાર મુઠલ થઈ શકતો નથી.

પવિત્ર બુદ્ધિ.

“ તમારો પુત્ર તમારી પાસે આવીને રોટલી માગે તો તેને શું તમે પથ્થર આપશો ? એક ભુખ્યું બચ્ચું પિતા આગળ આવીને કહે કે “ બાપા, હું તંગીથી ભુખે મરું છું, મને ખાવાને સુકો રોટલો આપ ” તો શું તે પિતા રોટલાને બદલે પથ્થર આપશે ? નહીંજ.

આપણું આપણું બચ્ચું ઉપર હેત છે તે કરતાં વધારે હેત આકાશના પિતાનું તેનાં ગરીબ પાપી બચ્ચાંઓ ઉપર છે. તે પિતા પાસે જેઓ પવિત્ર બુદ્ધિ ખરા દિલથી માગે તેમને આપવાને તે કેવો તૈયાર હશે એ સહેજ વિચારી શકશો.

હું ગરીબ અને પાપી છું. મારે જાણવું જોઈએ છે કે ઈશ્વર આગળ મારે ઉભું રહેવું પડશે અને તેના વ્યાજખી

કાંઈ આગળ મારાં પાપ ઉઘાડવાં પડશે. જે ગરીબ અને અજ્ઞાન પાપી છે તે પોતાનાં પાપોનો ખરા દિલથી પશ્ચાત્તાપ કરીને પવિત્ર બુદ્ધિ માગે તો તે આપવાને ઈશ્વર સર્વદા રાજી છે.

હું એક ગરીબ અને લાચાર પાપી છું. હું જોઉં છું કે મારા ઈશ્વર ઉપર મારો પુરો ભરોસો ખેડો નથી તો પણ મારો ઉદ્ધાર થવા માટે તેના ઉપર ભરોસો રાખવાની અત્યંત જરૂર છે. મારા પાપને લીધે મારું અંતઃકરણ ઘણું દુઃખ પામે છે.

ઈશ્વર વિષે અને તેની શક્તિ વિષે મને વધારે જ્ઞાન થવું જોઈએ. અરે ઈશ્વર ! મારા અંતઃકરણને સંતોષ આપવાને મારા આત્માના ઉદ્ધાર વિષે અને તારા નામની અવિચળ કીર્તિ વિષે મારા મનમાં પુરો ભરોસો મૂકવાને મને સાદ્ય થા.

જેઓ પવિત્ર બુદ્ધિ માગે છે તેમને ઈશ્વર આપે છે. તેની માયાળુ અને કૃપાભરેલી સાદ્યતા વગર આપણે પાપ શિવાય બીજું કંઈ કરી શકતા નથી. વાંચનાર, તને એ સાદ્યતાની જરૂર માલમ પડે છે ? જે માલમ પડતી હોય તો જેમ બુધ્ધિ છોકરો પોતાના પિતા આગળ રોટલી માગે છે તેમ તું પ્રભુની સાદ્યતા માગ. “માગ અને તે તને મળશે.” કેમકે માગ્યા વિના મા પણ ચિરસતી નથી. તમે તેની પાસે માગો અને જો ન મળે તો એમજ સમજવું કે તમે ખરા

હિલથી માગ્યું નહીં. ચાલો આપણે ઈશ્વર પાસે માગીએ કે અમને પવિત્ર બુદ્ધિ આપ. ચાલો આપણે એક ગરીબ, અજ્ઞાન અને લાચાર બચ્ચાંની પેઠે તેની પાસે માગીએ. કારણ જ્યાંસુધી આપણે પ્રભુ પાસે માગીને પવિત્ર બુદ્ધિ મેળવશું નહીં ત્યાંસુધી આપણને પરલોકનું સુખ મળશે નહીં.

ઈશ્વરને જવાબ દેવો પડશે.

પ્રિય વાંચનાર, તું અને હું મરનાર પ્રાણી છીએ. આપણે આપણાં ઘણાંએક મિત્રોને તથા સગાંવહાલાંઓને મરણ પામતાં દીઠાં છે. ઘણાંએક આપણા જેવા જુવાન અને જીવી શકે તેવા આ દુનિયા છોડીને ચલતા થયા છે તેમાંના કેટલાક લાંબી મુદતના અને પીલાતા દર્દથી અને કેટલાક આચિંતા એકાએક ઘસડાઈ ગયા છે. તેઓની પછવાડે એ અવિચળ જગામાં આપણે ક્યારે જઈશું એ માત્ર ઈશ્વર જાણે છે.

આપણે આપણા મોતનો દહાડો જાણતા નથી. આપણા વખત ઈશ્વરના હાથમાં છે. કદાચ તે મરવાનો વખત આજે રાતનો હોય. પણ આપણે એટલું તો ચોક્કસ જાણીએ છીએ કે મોતનો વખત જરૂર અને ખચિત આવશે. આપણે એટલું ચોક્કસ જાણીએ છીએ કે, તે વખત ઘણું દૂર નથી; પણ આપણે જાણતા નથી કે તે કેટલો પાસે છે.

આ ખરું હોય તો આપણાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવા માટે કાલ ઉપર વાત રાખરા એમાં કેટલી મૂર્ખાઈ છે ? આપણે કાલ જીવંતું એવો આપણી ખાતરી નથી. ખરો પશ્ચાત્તાપ ઈશ્વરની બક્ષ સ છે. તે કરવો જો આપણે મુકી દઈય તો ઈશ્વર આપણને શું કહેશે ? તે ખચીત એમજ કહેશે કે, “ મં તમને બોલાવ્યા પણ તમે આવ્યા નહીં. મેં મારો હાથ લાંબો કર્યો પણ તમે તેની દરકાર કરી નહીં. તમારો મારી સંધી આજ્ઞા તોડી અને મારા ક્રોધની મુદલ દરકાર કરી નહીં. ”

તમારી કેવળ ખરાબી થઈ એવી જ્યારે તમારામાં ધાસ્તી પેદા થશે, તમારી ખરાબી વંટોળીયાના તોફાનની પેઠે જ્યારે ગડગડતી તમારા ઉપર આવી પડશે, ત્યારેજ તમે તેને બોલાવશો. તે સાંભળશે નહીં ત્યારેજ તમે તેને શોધવા નિકળશો તો તે મળશે નહીં. કારણ તમારો ઈશ્વરી આજ્ઞાનો ધિક્કાર કર્યો અને તેની ધાસ્તીની દરકાર કરી નહીં.

મરી ગયા પછી આપણે સર્વેને તેની દરબારમાં ઉભા રહીને આપણાં સારાં નરસાં કામનો જવાબ દેવો પડશે. આપણે સર્વ જીવાન અને ઘરડાઓને, ગરીબ અને તવ-ગરોને જવાબ દેવો પડશે. વાંચનાર, તું અને હું ત્યાં સાથે

એકઠા થઈશું' છુ શાને માટે ? સર્વ શક્તિમાન ન્યા-
યાધિશને આપણા બધા છુપા વિચારનો અને બધાં છુપાં
કરતુકનો જવાબ આપવાને માટે.

ત્યારે, રે મારા મિત્રો ! ચાલો આપણે આપણા મનને
વારંધપ્રીએ એ ૧'ડાની યાદ દેવડાવીએ. અને હર ઘડીએ
પ્રભુની પ્રાર્થના કરી દુરાચરણ અને બદ્દેલીથી પહરેજ
અને દૂર રહેવાની તજવીજ કરીએ. કારણ એક દિવસ એવો
આવશે કે આંખના પલકારામાં આ દુનિયામાં મોત ઘસડી
લઈને પ્રભુના હરખારમાં આપણને ઉભા રાખશે.

ભાગ ૬ ઠો.

ઈશ્વરભક્તિ અને નીતિ.

માણસને જેવી નીતિની જરૂર છે તેવીજ ઈશ્વર ભક્તિની પણ છે, અને જેવી ઈશ્વરભક્તિની જરૂર છે તેવી તે નીતિની જરૂર છે. એ બંને વસ્તુ વગર માણસનો ઉદ્ધાર થતો નથી. એ બંને વસ્તુ ઉપર માણસે ઘણું ધ્યાન આપવું જોઈએ છે. એ બંને વસ્તુને ઈશ્વરે સાથે જોડી દીધી છે. કોઈપણ માણસ ઈશ્વરનો અપરાધી ઠયા વગર તેઓને છુટી કરી શકનાર નથી.

જે માણસ એ બંને વસ્તુને રાખી આ દુનિયામાં ચાલે છે તે માણસ ખરેખર પોતાના પેદા કરનારનો વહાલો ભક્ત થાય છે. હું તમ દેખાડવા માગું છું કે ઈશ્વરભક્તિ વિના ધર્મ-દાન કરવું તથા નીતિથી ચાલવું અને નીતિ તથા સદ્ગુણ વિના ઈશ્વરભક્તિ કરવી એ ઘણુંજ ખોટું અને ઉપયોગ વિનાનું છે; કારણ એથી માણસને ઘણું લાભ થતો નથી તથા સ્વર્ગનું સુખ મળતું નથી. ત્યાર પછી હું તમને બતાવવા ઇચ્છું છું કે બંનેની ઉપર એક સરખું લક્ષ આપ્યાથી કેવાં સારાં પરિણામ નિપજે છે.

ઈશ્વરભક્તિ વિના, નીત કેવી થોડી લાભકારક છે તેનો આપણે પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ પૃથ્વી ઉપર એવા ઘણા પુરૂષો જેવામાં આવે છે કે જેઓ ધર્મજ્ઞાન કરે છે, જેઓ સદાચરણને એક અમૂલ્ય ગુણ કરી લેએ છે, તથા જેઓ એ ગુણ હાંસલ કરવાને મહેનત લે છે; પણ તેની સાથે ઈશ્વરભક્તિની જરૂર છે એવું તેઓ સમજતા નથી.

તેઓ આ પૃથ્વી ઉપર રહેનાર મનુષ્ય છે અને પ્રમાણિકતામાં અપવાનો વિચાર રાખે છે. તેઓ પોતાના પ્રમાણિકપણા ઉપર, સ્વદેશપ્રીતિ ઉપર, ધર્મજ્ઞાન ઉપર, સત્યતા ઉપર ઘણો ગર્વ અને ઘણો આધાર રાખે છે. પણ ઈશ્વરભક્તિને અને ઈશ્વરપ્રીતિને તેઓ વગર જરૂરની અને વગર પાયાની વિચારે છે. તેઓ એવું સમજે છે કે ઈશ્વરભક્તિની જરૂર વહેમી તથા નિર્બળ પુરૂષોને છે અને અમારા જેવા સમજી અને અછલમંદ પુરૂષને નથી. આવી ભ્રાંધી સમજના પુરૂષોએ જાણવું ઘટે છે કે ઈશ્વરભક્તિ વગર તેઓનું અંતઃકરણ જડ અને નહીં સરખું છે.

આ જગતમાં જ્યારે માણસનું મન, વિચાર કરવાને શક્તિવાન થાય છે, ત્યારે તેનો હાલત કેવી પરતંત્ર છે એ તેને એકદમ માલમ પડે છે. તે જુવે છે કે કોઈ અદ્ભુત શક્તિના ધણીએ તેને આ જગતમાં ઉત્પન્ન કીધો છે. તે ધણીનાં અપાર કીર્તિ અને અપાર ડા'પણુ સર્વ ઠેકાણે ખુદી

રીતે તેની નજરે પડે છે. જગતનો રમણીય દેખાવ અને જગતની રચના, સવ શક્તિમાન ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવાને તેનામાં સ્વાભાવિક ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે છે.

જે જગદર્ત્તા અને સર્વજ્ઞ પુરૂષથી આખી સૃષ્ટી ચાલે છે તેની શક્તિ તરફ જ્યારે તે નજર કરે છે ત્યારે તેની મોટાઇને માન આપવાની તેનામાં સ્વાભાવિક ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. એ સ્વાભાવિક ઇચ્છા જે ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ મનુષ્યનાં અંતઃકરણનો ઝરો છે. તે ઝરાને અજ્ઞાનપણું આડે રસ્તે લઇ જાય છે, પરંતુ તેનું મૂળ સ્વાભાવિક અને અવશ્યનું છે.

વાંચનાર તું તારી નજર આખી પૃથ્વી ઉપર ફેરવ. પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના સર્વ મનુષ્યને તું જો. તેઓમાંના ઘણાખરાઓને તું રાજકારભાર વગરના, દેશના કે સમાજના નિયમ વગરના, વિદ્યાહુત્તર વગરના જોઈશ, પણ તેઓમાં ઈશ્વરભક્તિ કરવાની કંઈપણ રીતિ તો હશે જ. દરેક જગામાં અને દરેક ગામડામાં ઈશ્વરના ભક્તને દેવળમાં, મંદિરમાં અથવા હહેરામાં અથવા હરેક ધર્મસ્થાને પોતાની માન્યતા પ્રમાણે પ્રભુની પ્રાર્થના કરતો તું જોઈશ.

જે જે ઠેકાણે માણસો વસેલાં છે, તે સઘળે ઠેકાણે તેઓએ આખી સૃષ્ટી ચલાવનારની પ્રાર્થના કરવા માટે થોડી અથવા ઘણી જરૂર બાંધી છે. તેટલા માટે જ્યારે સર્વથી અજ્ઞાન સ્થિતિમાં પણ ઈશ્વરભક્તિની જરૂર માલમ પડી

છે ત્યારે સુધરેલી સ્થિતિમાં કેટલી જરૂર માલમ પડવી નેધએ તેનો વિચાર, વાંચનાર તું પોતે જ કર.

ઈશ્વરભક્તિની હરકાર રાખ્યા વગર તું શું ત્યારે એવો ગર્વ કરવા ઇચ્છે છે કે “ હું અછલવાળો અને સફળુણી પ્રાણી છું ? ” જે સ્વાભાવિક ઇચ્છા ઈશ્વરભક્તિ કરવા માટે સર્વ જાતના લોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉપર જ્યારે તું લક્ષ આપતો નથી, ત્યારે ક્યાં ગઈ તારી અછલ, ક્યાં ગઈ તારી ખુદ્ધિ, ક્યાં ગઈ તારો સમજ અને ક્યાં ગઈ તારી નીતિ?

તું પોતાને ડાહ્યો, સમજી, સફળુણી સમજે છે અને તારા સહુથી મહાન્ રાજાનું અને તારું સર્વથી વધારે ફડું ઇચ્છનારનું કરજ વાળવાની તારામાં સમજ નથી ? ગમે તેવા જંગલી અને અજ્ઞાન મનુષ્યને સાદી અછલથી ઈશ્વરભક્તિ કરવાની જરૂર માલમ પડે છે; અને સુધરેલી સ્થિતિમાં ઈશ્વરનો આભાર માનવાની તથા તેની સ્તુતિ કરવાની જરૂર માલમ ન પડે, એ કેટલું દુઃખદાયક તથા ઈશ્વરને અપમાન પહોંચે તેવું છે ?

જે હરેક મનુષ્ય પોતે સર્વ પ્રકારે સદાચરણી છતાં ઈશ્વરભક્તિ ન કરે, તો એટલુંજ માલમ પડે છે કે તેનામાં સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુદલ ઉત્પન્ન થતી નથી; અથવા તો તે ઇચ્છાને જોરજુલમથી દબાવી રાખવાની યુક્તિ કરે છે. જે અંતઃકરણ પોતાનું સર્વથી પહેલું અને સર્વથી જરૂરનું

કામ કરવાને સુસ્ત અને અભણ્યું રહે, તે અંતઃકરણમાં ખચીત કંઈપણ દુર્ગંધ કે સહેલી વસ્તુ ભરાઈ રહેલી હોવી જોઈએ.

હું ફરીથી કહું છું કે ઈશ્વરભક્તિની દરકાર ન ડીધી અથવા તેની ઉપર ધ્યાન ન આપ્યું તો, પૃથ્વી ઉપર માણસો નીતિ તથા સદાચરણથી ખરાખર ચાલી શકનાર નથી. ઈશ્વર-ભક્તિ વિના જે પાયા ઉપર આપણે ચાલીશું તે પાયા હિમેશાં ઢીલો અને જોર વગરનો રહેશે. તેનું કારણ ઉઘાડું છે. અનીતિ અને સદાચરણ તરફ આપણા નખળા મનનું વલણ એટલું તો છે, તથા આ પૃથ્વી ઉપર લોભ લાલચના ફાંદામાં નાંખે એવી વસ્તુ એટલી બધી તો છે કે, તેના અટકાવ કરવાને વાસ્તે નિરંતર ઈશ્વરભક્તિની જરૂર છે.

ખરા ખોટાનું જ્ઞાન, પ્રમાણિકપણાનો પાયો, અને પરોપકારની બુદ્ધિ, આપણા કામકોષ્ટ્રથી વિકારને અટકાવવાને કેવળ અશક્ત છે. ખરી વાત છે કે કેટલીક સુદૃઢ સુધી આપણી હયાતીમાં નીતિનાં મૂળતત્ત્વો નિર્બંધપણે ચાલી શકે છે, પણ એકાદ એવો પ્રસંગ આવવા દો, ને દુઃખ અને દર્દથી તમાફ અંતઃકરણ પીલાવા દો, એટલે તરતજ તમને માલમ પડશે કે ઈશ્વરભક્તિ વગર અને ઈશ્વરની સાદૃશતા વગર કંઈ પણ ચાલી શકવાનું નથી.

ઈશ્વરભક્તિ અને ઈશ્વરસાદૃશતા નહીં હશે તો દુઃખના

જેર ભરેલા મોજામાં આપણે ઘસડાઈ જઈશું. સારાંશ, ઈશ્વર-ભક્તિ કહાડી નાંખો એટલે તમારી નીતિ અને સહાયરણુના સઘળા થાંભલા જે મજબૂત ઉભા રહેલા દીસે છે તે આધાર વગરના અને ટેકા વગરના થઈ પડશે.

નીતિ અને સહાયરણુ વિના ઈશ્વરભક્તિ કેવી વ્યર્થ છે, તેનો વિચાર હવે આપણે કરીએ.

આ પૃથ્વી ઉપર એવા ઘણા માણસો જોવામાં આવે છે કે જેઓ પોતાના ભાઈબંધોને નિરૂપયોગી થઈ અથવા તેઓને દુઃખ દઈ, એવું સમજે છે કે તેઓ નિત્ય ઈશ્વરની પૂજા અને ભક્તિ કરે છે તેથી તેના અપરાધ માફ થશે. પણ એવા માણસોએ ખાતરીથી જાણવું કે જે તેઓનું અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને નિર્મળ નહીં હશે, જે તેઓ પોતાના બંધુઓને સાદા થવાને બદલે તેઓને દુઃખ દેતા હશે તે તેઓની ઈશ્વરભક્તિ નકામી અને વ્યર્થ છે.

તેઓ ઈશ્વરના ભક્ત છે માટે તેઓના ગમે તેવા અપરાધ ઈશ્વર ક્ષમા કરશે, એ તેઓનો વિચાર કેવળ કદિપત, બૂલભરેલો અને અશ્લેષી તથા ધર્મસખંધી સમજથી ઉલટો છે. જેવી પ્રીતિ ઈશ્વરભક્તિ ઉપર રાખીએ તેવીજ પ્રીતિ સદ્ગુણ ઉપર પણ રાખવી જોઈએ. જેવો પ્રેમ ઈશ્વર ઉપર રાખીએ તેવોજ પ્રેમ મનુષ્ય જાતિ ઉપર રાખવો જોઈએ. જે માણસ ઈશ્વરભક્તિ ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને સહાયરણુ ઉપર રાખતો નથી, તેની ભક્તિમાં ઘણાંજ ખરાબ તત્વો પ્રવેશ થાય છે, તેમ ખાતરીથી જાણવું.

જે માણસ નીતિ અને સદ્ગુણ ઉપરથી પોતાનો ભાવ કા'ડી નાખે છે; જે માણસ ભજન અને ભક્તિ કરે છે, પણ ધર્મદાન કરતો નથી; જે માણસ સાંજ સવાર માળા ફેરવે છે પણ ખીજી તરફ પોતાના ભાઈબંધોને ઠગવાની વેતરણ કરે છે, જે માણસ સાંજ સવાર દેવસ્થાનમાં જઈ દેવની પૂજા કરે છે, પણ પોતાની સઘળી વતણુકમાં લુચ્ચો, દગલખાજ અને મહ્કરખાજ રહે છે, તે માણસ જેને ઈશ્વરભક્તિ કહે છે, તે કાંઈ નહીં પણ માત્ર નામની અને લોકોને દેખાડવાની છે. જે અંતઃકરણમાંથી તે પોતાની પ્રાર્થનાનો સાદ કહાડે છે તે અંતઃકરણ મેલુ, ગંધાતું અને સડેલું હોય છે.

એવા ઘણા માણસોને આપણે આ પૃથ્વી ઉપર જોઈએ છીએ કે જેઓ પોતાના વેપાર રોજગારમાં નીતિથી ચાલતા નથી. જેઓ દહાડામાં છપન વખત જૂકું બોલે છે અને અઢાર વખત ધર્મના સમ ખાય છે, જેઓ વિધવાઓ અને વારસ વગરના છોકરાઓની દોલત ઉપર વગર સંકોચે ત્રાપ મારે છે, જેઓ પોતાના સઘળા કારભારમાં ઉંધાંચત્તાં અને ઉથલપાથલ કરે છે, તેઓ ઘણી વેળા એવું વિચારે છે, કે હાથમાં માળા લઈ બે ઘડી ઈશ્વરભજન કરવાથી, તથા નિત્ય દેવસ્થાનમાં જવાથી તથા ઘડપણમાં એકાદ મોટી જાત્રા અથવા તીર્થ કરવાથી તેઓનાં સઘળાં પાપ ધોવાઈ જશે, તેઓના અપરાધ ક્ષમા થશે, અને તેઓને સ્વર્ગનો વાસો મળશે!

પણુ વાંચનાર ! આ વિચાર કેવો ઘેલો અને દુષ્ટ છે તે તું જાણતો હઈશ. સહુથી સાદા વિચારથી ખુદલું દીસે છે કે સદાચરણ અને નીતિ વિના, માત્ર ભજનથી, દેવદર્શનથી, અને તીર્થજાત્રાથી ઈશ્વર રાજી થનાર નથી. ઈશ્વરને માણસનો આવો લુલો અને નજીવો પ્રેમ, આવો લુલો અને નજીવો ભાવ, જોઈતો નથી.

રે ગર્વીષ્ટ, મૂર્ખ અને અપરાધી માનવી ! ઈશ્વરને નબળો અને કીર્તિનો ભુખ્યો ન જાણુ. તે તારા નામના ભાવથી અને નામની ભક્તિથી કદી ખુશી થનાર નથી. તે તારી ભક્તિ અને પ્રીતિ વિના બેસી રહ્યો નથી. સૂર્યનું પ્રચંડ તેજ અને પ્રકાશ આ પૃથ્વી ઉપર પડે છે અને તું એક મશાલ સળગાવીને તે તેજમાં તથા તે પ્રકાશમાં શો મોટો વધારો કરનાર હતો ? વાહનની મોટી ગર્જના થાય છે તેમાં તું તારો નબળો સાદ કહાડીને કેટલો વધારો કરનાર હતો ? કાંઈ જ નહીં.

ભક્તિ અને પ્રાર્થના તું જે કરે છે તે તારા ચોતાને જ માટે છે, અને ઈશ્વરને માટે નહીં. રે માનવી ! રે મારા ભાઈબંધ, તું એવું કદી ના સમજતો કે તારી સ્તુતિથી ઈશ્વર વધારે કીર્તિમાન થશે, પણુ એવુંજ સમજ કે સ્તુતિથી તું જરા વધારે કીર્તિમાન થઈશ; તે સ્તુતિથી તું તારી વગર આધારની હાલત જોઈશ. તને ઈશ્વરે માણસ જાતની વસ્તીમાં

એટલાજ માટે પેદા કરીધો છે, કે તું મનુષ્ય જાતના યોગ્ય ગુણ હાંસલ કરે.

પિતા દેખે અને પુત્ર દેખે, ભરથાર દેખે અને સ્ત્રી દેખે, ભાઈ દેખે અને જહેન દેખે, મિત્ર દેખે અને શત્રુ દેખે, સ્વચ્છ અને પવિત્ર અંતઃકરણથી આ પૃથ્વી ઉપર તું ચાલ; તથા સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર જે, પોતાનાં પેદા કરેલાં પ્રાણીઓની ઝરહાસ્ત લે છે, અને જે પોતાનાં સર્વ કામમાં દયાવંત તથા ખુબી ભરેલો છે, તેના પરોપકારી ગુણને થોડો ઘણો મળતો આવવાને તું મહેનત કર.

પણ જો, તું તારા હવસોને સંતોષ પમાડવા, ધાનત-હારી એક કોરે મુકતો હઈશ, જો તું તારા મહ્કરખાજથી માણસ જાતના સુખમાં ઘટાડો કરતો હઈશ, જો તું વિધવા અને માળાપ વિનાનાં છોકરાંઓની ઢોલત હોઈયાં કરીને તેઓને રડાવતો અથવા ખૂમો પડાવતો હઈશ, તો તું શું એવી આશા રાખે છે કે, તારી ભક્તિ અને તારા ભજનથી ઈશ્વર છેતરાશે ને રાજી થશે ? તેં ઈશ્વરની આજ્ઞા તોડી તે છતાં પણ તું શું એવી આશા રાખે છે કે, તે મહાન ન્યાયાધીશ તારા પક્ષ રાખશે ? તેં માણસ જાતને ઠગ્યા તેમ છતાં પણ તું શું એવી આશા રાખે છે કે, તારા સામું જગતનો પિતા પ્રીતિ ભરેલી નજરે જોશે ?

રે માનવી ! તારી ઈશ્વર ઉપર ખરી પ્રીતિ હોય તો

તેવીજ ખરી પ્રીતિ તારાં બાઈબહેનો ઉપર રાખ; માઠાં કરતુક કરતો ખંધ થા; સારાં કાર્ય કરવાને શીખ; ન્યાય પ્રમાણે ચાલ; જેઓની ઉપર જીવન પડે છે તેઓને છુટા કર; વિધવા અને વારસ વગરનાં છોકરાંઓને સાહ્ય થા; અને પછી તું ઈશ્વરભક્તિ કર આમ કરીશ તો તે તારી ભક્તિ સાંભળશે.

ઈશ્વર ભક્તિ અને નીતિ સાથે મળ્યાથી માણસની ખરી મોટાઈ અને ખરી યોગ્યતા માલમ પડે છે. જેમાંથી એકને તજ (મુકી) તો દુનિયાનો ધિક્કાર હાંસલ થાય છે; જે પુરૂષ ઈશ્વરભક્તિ અને “દેવદર્શન” ઉપર જેવી પ્રીતિ રાખે છે તેવીજ પ્રીતિ સદાચરણ ઉપર રાખે તો તે આ દ્વેષમાં અને પરદ્વેષમાં સુખી થયા વગર રહે જ નહીં. તે પુરૂષ એકદમ પ્રીતિપાત્ર અને સ્તુતિપાત્ર થાય છે. કેઈ પણ માણસ તેની નિંદા કરતાં બીડે છે. સર્વથી ખરાબ માણસ પણ પોતાના દિલમાં તેને માન તથા આબરૂ આપ્યા વગર રહેતો નથી.

એવા પુરૂષની જીંદગી ખરેખર સુખી અને સલાહ-સંપન્નરેલી હોય છે; પણ જે પુરૂષમાં નીતિભાવ અને ઈશ્વરભાવ સમાન એટલે સરખો નથી, તે પુરૂષ વહેલો કે મોટો સંસારની જાળમાં ફસાઈ પડે છે. તેણે ઈશ્વરભાવનો અથવા નીતિભાવનો એકજ શુભ સંપાદન કીધો હશે

તો તેને દેટલીક મુદત સુધી ખુશી ઉપજે છે. પણ દુઃખ અથવા દરદનું એકાદું વાદળું સઘળા જોરથી તેની ઉપર વરસે છે, ત્યારે તેની સુખ અને બુધ ઠેકાણે આવે છે. ત્યારે તે સમજે છે કે એક ગુણ તેણે સંપાદન કીધો નથી તેની ખોટ બીજા ગુણથી પુરી પડતી નથી.

તે ભક્તિ કરે છે તેવામાં તેને પોતાની દગલબાલ અને મક્કરબાલ યાદ આવે છે, અથવા ધર્મદાન કરે છે અને સદ્ગુણથી ચાલવાની તબવીજ કરે છે તેવામાં બીજાઓને ઈશ્વરભક્તિ કરતાં જોઈને પોતે ઘણાજ શરમાઈ જાય છે. તેનું અંતઃકરણ તેને કહે છે કે તારું વજન ત્રાજવામાં થયું અને તું અધુરો માલમ પડ્યો. પણ જે પુરૂષ એ બંને વસ્તુ ઉપર એક સરખું લક્ષ આપે છે, જે પુરૂષ ઈશ્વર સંબંધી તથા મનુષ્ય સંબંધીથી પોતાની ફરજ એકસરખી રીતે બજાવે છે તે પુરૂષને ગમે તેવા દુઃખના વખતમાં સંતોષ મળ્યા વગર રહેતો નથી.

જે પુરૂષ માત્ર નીતિ ઉપરજ લક્ષ આપે છે તે પુરૂષ ઈશ્વરભક્તિના ખરા અને નિર્મળ સુખથી અભણ્યો તથા બેનસીબ રહે છે. પરોપકાર બુદ્ધિથી તથા હયાભાવથી સંતોષ મળે છે ખરો, પણ તે સંતોષ ઈશ્વરપ્રીતિના પ્રકાશ અને તેજ વિનાનો છે.

એક પુરૂષ પોતાનું અંતઃકરણ જગતના પિતા અ-

ગળ ઉઘાડે છે તેથી તેને જે સંતોષ અને આનંદ પેદા થાય છે તે સંતોષ અને આનંદ બીજાને મળતો નથી. વળી જે પુરુષ પોતે ઈશ્વરભક્તિ કરે છે, અને તેનીજ ઉપર ગર્વ તથા આધાર રાખી માણુસ જાતનું કંદ્યાણુ કરતો નથી તે ખરા સંતોષ અને ખરા આનંદથી બેનસીબ રહે છે, એટલુંજ નહીં પણ તેનાં કરતુકને માટે રાત દહાડો તેને દુઃખ થયાં કરે છે.

પણ જે વેળા મનુષ્ય ઉપર પ્રીતિ અને ઈશ્વર ઉપર ભક્તિ કેઈ પુરુષમાં સાથે મળેલી હોય છે ત્યારે સ્વસ્થ નિર્મળ અંતઃકરણની ખરી મઝા, ખરી ખુશી અને ખરો સંતોષ માલમ પડે છે. તેની પરોપકારબુદ્ધિ માણુસજાત સાથે તેનો સંબંધ કરાવે છે અને ઈશ્વરભક્તિ ઈશ્વર સાથે પ્રીતિની ગાંઠ બંધાવે છે.

તે વખત ધાસ્તીએ મૃત્યુલોકમાં નજર કરી શકે છે. આખું જગત તેને કૃપાળુ માલમ પડે છે. સંસારમાં ઈશ્વરનો તે પ્રિયમિત્ર થઈ પડે છે. અને ભયંકર જગતમાં તથા દુઃખના વખતમાં તે તેનો ભક્ત ગણાય છે, એવા જ્ઞાનથી આ જગતની દરેક વસ્તુ તેને ખુશી ઉપજાવે છે. દરેક ઠેકાણે તે પોતાના પવિત્ર ઈશ્વરનો શુભ સાદ સાંભળે છે.

જ્યારે તે આકાશ તરફ નજર કરે છે ત્યારે જે ઈશ્વરની તે સેવા અને સ્તુતિ કરે છે તે ઈશ્વર ત્યાં રહે છે

એવા વિચારથી તેને આનંદ ઉપજે છે. જ્યારે તે પૃથ્વી ઉપર નજર કરે છે ત્યારે તેણે જે રૂકાં કામ કાષાં છે તે આવ્યાથી તેને જે સંતોષ પ્રાપ્ત થાય છે તે સંતોષ તેને કેટલી બધી ખુશી ઉપજાવે છે ! ! કેાઈ પણ ગરીબ એમ નહીં બોલતો હશે કે એણે મને સાદાતા નથી આપી; કેાઈ પણ અનાથ અથવા લાચાર એમ કહેતો નહીં હશે કે એણે મારો તિરસ્કાર કીધો. એવા પુરૂષને હબરો ગરીબની અને હબરો અનાથની આશીસ મળે છે.

માટે પ્રિય બાંચનારાઓ, ચાલો આપણે ઈશ્વરભક્તિ અને નીતિના ગુણ સંપાદન કરવાને તૈયાર થઈએ. ચાલો આપણે ઈશ્વરના વા'લા અને પ્રિય ભક્ત થવાની મહેનત કરીએ, કારણ એથીજ આપણને આ લોકમાં અને પરલોકમાં ખરૂં સુખ અને ખરો આનંદ મળશે.

વખતનો ઉપયોગ.

વખત સર્વ વસ્તુમાં અમૂલ્ય ગણાય છે. ગઈ હોલત પાછી આવે, ગઈ આખરૂં પાછી આવે, પણ ગઈ વેળા પાછી આવતી નથી. એટલું સમજ્યા છતાં પણ કેટલા જણ પોતાનો વખત નષ્ટામે અને વ્યર્થ ગુમાવે છે ? આપણે ગદ્ગદતામાં અને આળસમાં રહીએ છીએ, તેટલામાં તે આપણી આંખ મિચાવીને ચાલ્યો જાય છે.

પ્રથમ આપણને કાંઈ નુકસાન જેવું હીસતું નથી, પણ જ્યારે ઘણી મુદત થઈ જાય છે ત્યારેજ આપણને અતીશે નુકસાની થયેલી માલમ પડે છે. તે છતાં દહાડા ઉપર દહાડા, મહીના ઉપર મહીના, વરસ ઉપર વરસ ચાલ્યાં જાય છે અને ઘણા જણ આળસમાં, લોકોની ચાપલુસી અને નિંદા કરવામાં, તથા ફાયદા વગરની ગમતમાં પોતાનો વખત કા'ડે છે. અને જ્યાં સુધી દૈવયોગે યાદ આવતું નથી કે અમારી કેટલી ઉંમર ગઈ અને હજી કેટલી ઉંમરની આશા છે, ત્યાં સુધી તેઓને કાંઈ પણ લાગતું નથી અથવા કાંઈ પણ દિલગીરી પેદા થતી નથી.

માણસો પોતાની જીંદગી સારી રીતે ગુજારવા ચહાતા હોય તથા પોતાના પેદા કરનારને હરેક પળનો હીસાબ આપવો છે એવું સમજતા હોય તો તેઓએ જ્યારે ત્યારે અને વારેઘડીએ વિચાર કરવો જોઈએ કે અમારી ઉંમર કેટલા વરસની થઈ અને એટલી ઉંમરનાં વરસ અમોએ કેમ ગુજાર્યાં. આ વિચાર જીવાન પુરૂષોએ તેમજ ધરડાઓએ કરવો જોઈએ છે.

માણસની ઉંમરના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવ્યા છે. જે ઉંમર ગઈ તે, જે હાલ ચાલે છે તે, અને જે આવવાની છે તે, તે દરેક ભાગની ઉપર સર્વ માણસોએ વિચાર કરવો ઘટે છે, અને તે વિચારથી કેવી અસર ઉપજે છે તે તપાસવું જોઈએ છે.

આપણી ગયેલી ઉંમર વિષે વિચાર કરતાં ઘણાં વરસ શુભરેલાં માલમ પડે છે અને તેથી આપણુ સર્વને થોડી-ઘણી દિલગીરી અને થોડીઘણી નાખુશી ઉપજ્યા વગર રહેતી નથી. આપણામાં કોણ હિંમતથી બોલશે કે મેં ઘણો કાળ મૂખાંઈમાં અને આળસમાં નથી શુભર્યો? આપણામાં કોણ હિંમતથી બોલશે કે મેં લાયકી પ્રમાણે વખતનો ફડો અને ઘટતો ઉપયોગ કર્યો છે? આપણામાં કોણ હિંમતથી બોલશે કે મારી ગયેલી ઉંમરમાં એવી એકે વસ્તુ કીધી નથી કે તેથી મને દિલગીરી પેદા નથી થતી ?

આપણી ઉંમરમાં જે જે સુખ તથા દુઃખ આપણે લોગવ્યાં છે, જે જે ધંધા પછવાડે આપણે લાગ્યા છીએ, જે જે ધારણા અને ગોઠવણો આપણે કીધી છે, જે આશા અને ધાર્તી આપણા દિલમાં પેદા થઇ છે, તે સઘળું જ્યારે આપણને યાદ આવે છે ત્યારે સફળજીવનું ક્ષેત્ર કેટલું ખૂબું ઉજડ અને ખાલી માલમ પડે છે ? ખચીત, આપણે હાથે થયેલાં માઠાં કામ ઘણાંજ માલમ પડે છે અને સારાં કામ ઘણાંજ થોડાં દેખાય છે.

વળી જેને આપણે સારાં કામ સમજીએ છીએ તે ઉપર દુર્ગુણનું એકાદ મોળું ફરી વળ્યું હશે, અને તે સઘળાં ધૂળમાં ગયાં હશે. વાસ્તે આપણી ગયેલી ઉંમરને! વિચાર કરતાં આપણી મૂખાંઈ શિવાય બીજું કંઈ માલમ પડતું

નથી. ગયેલી ઉંમર વિષે વિચાર કરતાં આપણે આપણા પેઢા કરનારની આંખમાં ઘણાજ હલકા પ્રાણી થયા છીએ એવું આપણને લાગે છે. આપણને આપણી ઇતરાજી અને પતરાજી અને એવી બીજી ઘણી ખોટા સુધારવી જોઈએ છે.

પણ ગયેલી ઉંમરના વિચારથી નિરાશ થઈને આપણા મુખની સઘળી આશા છાડી દેવી ઘટતી નથી; આપણી ઉંમરનો ભાગ ઘણો ફાયદામંદ રીતે વાપરી શકાય તેનો ઉપાય હજી આપણા હાથમાં છે. આપણી ઉંમરનાં ગુજરેલાં વરસોથી આપણને, કાંઈ જ મળ્યું નથી તોપણ આપણને એક વસ્તુ મળી છે. આપણને અનુભવ મળ્યો છે, અને અનુભવ એ ઘણો જ કિમ્મતી છે; કેટલાક વિદ્વાનો અનુભવને ઠહાપણનો સરહાર ગણે છે. તમે તમારી ગુજરેલી ઉંમરમાં અને દુરાચરણનો નમ્રણો પાયો નાખ્યો હોય તે ઉપર તમારું ધ્યાન ઢોડાવો.

તમે નકામી ગપ મારવા અને લોકોની નિંદા તથા ગીબત કરવામાં વખત કંહાડ્યો હોય તો હવેથી તેવું ન કરવાનો ઠરાવ કરો. કામકોષે તમારા દુશ્મન થઈને તમને છેતર્યા હોય અથવા તમને બેઆબરૂ કીધા હોય તો હવેથી તેઓને તમારા કાળુમાં રાખી શકો એવા ઉપાય કરો. તમે તમારા પોતાનાજ ઠહાપણ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની ટેવ છોડી દો. સર્વ વસ્તુનો પેઢા કરનાર ઈશ્વર, તેની આગળ

તમારું શીર નમાવો અને એવું માગો કે હે ઈશ્વર ! તું અમને દુરાચરણની જાળથી અને સંસારની લાલચથી સર્વદા વેગળા રાખ.

આપણી ગુજરેલી ઉંમરની તપાસ કરતાં માલમ પડે છે કે જે વસ્તુ હાલ આપણને નજીવી અને તુરંત દીસે છે તે વસ્તુ અગાઉ મોટી અને મહાભારત જણાતી હતી. ક્યાં ગયા આપણા અગાઉના જુદાઓ, ક્યાં ગયા આપણા અગાઉના પેટ ભરેલા વિચારો, ક્યાં ગયા આપણા અગાઉના દિલગીરી ભરેલા મનસુખાઓ, ક્યાં ગઈ આપણી અગાઉની સઘળી નાઉમેદી, સઘળી ધાંધલ અને ધડપચ ! ક્યાં ગયું એ સઘળું ? આપણે વિચાર્યું હતું કે તે હમેશ સુધી ચાલશે અને તેથી આપણને મોટું સંકટ અને દુઃખ પ્રાપ્ત થશે; પણ તે સઘળું ક્યાંનું ક્યાં જતું રહ્યું.

વાસ્તે જે વસ્તુ હાલ આપણને મહાભારત દીસે છે તે આગળ જતાં તુરંત અને નજીવી લાગશે, અને જે વસ્તુ હાલ તુરંત અને નજીવી લાગે છે તે આગળ જતાં કદાચ મહાભારત થઈ પડશે. તેટલા માટે આપણા દિલમાં એવી કલ્પના થઈ હોય તેને એકદમ બેસાડી દેવાની તજવીજ કરવી ઘટે છે. જેમ આપણી અગાઉની સઘળી કલ્પનાઓ વ્યર્થ ગઈ તેમ હમણાંની કલ્પના પણ વ્યર્થ જશે. આપણી અગાઉની મૂર્ખાઈ અને મગફરી ઉપર હાલ આપણને હસવું

આવે છે અને આશ્ચર્ય પામીએ છીએ કે આવી નજીવી અને તુચ્છ વસ્તુ એટલી મહાભારત અને આકાશ જેવડી કેમ દેખાતી હતી ? એ ઉપરથી આપણે ચોક્કસ કહી શકીએ છીએ કે જેવું બન્યું છે તેવુંજ બનશે.

જે વરસ ગયાં તે ઉપર જ્યારે નજર પહોંચાડીએ છીએ ત્યારે તે કેવાં જલદીથી અને જપાટાબંધ નીકળી ગયેલાં માલમ પડે છે ? આપણે જાણતા થયા તેની અગાઉ તો બચપણમાંથી જીવાનીમાં અને જીવાનીમાંથી માણસાઇમાં આંખા. જે દિવસ, મહિના અને વરસ આવવાનાં છે તે હાલ ઘણાં લાંબાં અને ઘણાં મોટાં માલમ પડે છે; પણ જેવાં તે આવશે કે આપણને માલમ પડવાનાં નથી અને સરતના ઘોડાની પેઠે આપણને તેમના તેમ મૂકી નાસી જશે.

તે વખત જ્યાં સુધી નથી આવ્યો ત્યાં સુધી ઘણો ખીમો અને સુસ્ત માલમ પડે છે; આવીને ગયો કે તેની જપાટાની પાંખ કેવી જોરથી દોડે છે તે સહેજ માલમ પડે છે. સર્વ મનુષ્ય પોતાની ગુજરેલી ઉંમર વિષે વિચાર કરતાં થોડી ઘણી દિલગીરી ઉપજ્યા વગર રહેતી નથી, એ મેં તમને ઉપર જણાવ્યું, પણ માણસ પોતાની સઘળી અછલ અને હોંશીયારી છતાં નાદાન અને ઊંચકુ છે. યાદ આવે છે તેટલી વાર પશ્ચાત્તાપ કરે છે. અને પાછો ભૂલી જાય છે. મેઘ-મનુષ્ય થોડીવાર સુધી પોતાની ખુબસુરતી દેખાડીને જેમ

અલોપ થઈ જાય છે તેમ ડહાપણુ બરેલા વિચાર સદ્ગુણ-
વૃત્તિને ખુબસુરતી આપીને ગુમ થઈ જાય છે.

ત્યારે શા કામના એ ડહાપણુબરેલા વિચારો અને શા
કામની ગયેલાં વરસ વિષેની આપણી દિલગીરી ? એવા થોડા
વખતના વિચારોથી આપણને કાયદો થવાને બદલે ગેરકાયદો
થાય છે. તમારી ઉંમરમાં તમે જે રૂડાં કામ કર્યા હોય
તે યાદ કરો. જુવો તમને તેથી કેટલો આનંદ, કેટલો હા
પેઢા થાય છે. હવે તે રૂડાં કામ કયાં ? શું જેથી તમારી
ધંદ્રીને સુખ મળ્યું છે તે ? શું જેથી તમે ઓળ્યા અને કુદ્યા
તે ? શું જેથી તમારી ઇતરાજી અને પતરાજી દેખાઈ તે ?
ના, નહીં.

મારા મિત્રો ! તમોએ જે પરોપકારી, સદ્ગુણી અને પ્રમા-
ણિકપણાનાં કામો કર્યા હોય તે યાદ કરો. જે વખત તમારા
મનને સુધારવા માટે, તમારા ભવિષ્યનાં સુખ અને લાભનો
પાયો નાખવા માટે, તમારા દેશીઓ અને ભાઈબંધોના
કલ્યાણ તથા કાયદા માટે ગુજર્યો હોય, જે વખતે લાલચ-
ના ફાંદામાંથી છુટા થયા હો, ગરજવાનને સાદ્ય થયા હો,
દુઃખીયારાને દુઃખથી છોડાવ્યા હોય, તે વખત યાદ કરવાને
હું તમારા અંતઃકરણને ઠહું છું.

આમાં અને આવાંજ રૂડાં કામો યાદ કરવાથી દિલ-
ગીરીને ઠેકાણે સુખ અને સંતોષ પેદા થાય છે. એજ રૂડાં

કામો માણસની ખરી અને મોટી હોલત છે. એજ રૂડાં કામોથી દિલગીરી અને દુઃખના વખતમાં માણસને સંતોષ મળે છે: એજ રૂડાં કામોથી દુઃખભરેલા વિચારમાં ખુશીનું કીરણ પડે છે. આ પ્રમાણે ગુજરેલી ઉંમરની તપાસ કર્યા પછી ચાલતી ઉંમર ઉપર કેટલું લક્ષ આપવું જોઈએ તેનો વિચાર કરીએ.

આપણા લાભનો મૂળ અને ખરો પાયો આ વિચાર ઉપર ઘણો આધાર રાખે છે; કારણ, આપણી ગયેલી ઉંમર વિષે જે જે વિચાર આપણને આવે છે એનો ઉપયોગ ચાલતી ઉંમરમાં ન કરીએ તો એ વિચાર કાંઈ જ કામના નહીં. ગયેલી ઉંમરનો ઉપયોગ આપણે ખરાબ રીતે કીધો માટે એ ઉંમર તો પાણીમાં ગઈ. આવતી ઉંમર વિષે ચોક્કસ કહેવાઈ શકાતું નથી. આજે આપણે છીએ અને કદાચ એ વરસ પછી દુનિયા છોડી ચાલતા થઈશું ત્યારે સઘળો આધાર હાલની ઉંમર ઉપર રહેશે.

આપણે હાલની ઉંમરના જે જે પુલ ઉપર થઈને ચાલીએ છીએ તે પુલ ઉપર ઉતાવળાં, વગર વિચારનાં અને લાંબાં પગલાં ભરવાં ઘટતાં નથી; પણ તે ઉપર દૃઢતાથી, ધીરજ અને વિચારથી ચાલવું જોઈએ છે. જે કાંઈ સફળતાનાં કામ કરવાને મનને થોડું પણ મન થાય તો એક પળ પણ ખોયા વગર તે કામ પાર પાડવાને ચુકશો ના, કારણ હમણાંનો

વખત એજ ખરો વખત છે. હાલની ઉંમરનું ડહાપણ અને નીતિ ભરેલો ઉપયોગ કરવાના ઘણાક રસ્તા છે. તેમાંના થોડાક ઉપર હું ધ્યાન પહોંચાડવાની રજા લઉં છું.

આપણો વખત લોકોની નિંદા અને ગીબત કરવામાં તથા વગર ઉપયોગના કામમાં જતો હોય તો તેનો અટકાવ આપણને પ્રથમ પહેલાં કરવો ઘટે છે. માણસની ઉંમર એક વેંત જેવી ટુંકી છે અને સારાં કામો કરવાને સેંકડો હરકત રહેલી છે. આપણો હાલનો વખત આગસાઈમાં, નકામા ગપાટામાં અને લોકોની નિંદા કરવામાં પણ ગુબારીશું તો તેનો પશ્ચાત્તાપ પાછળથી આપણને ઘણોજ થશે.

ગઈ ઉંમર ફેકટમાં ગઈ, હાલની પણ તેમજ જવા દીધી અને તેવામાં એકાએક આ દુનિયા છોડવી પડી તો પછી શો આપણો ઇલાજ ? શા આપણા હાલ, કેવી આપણી કમબખ્તી, અને કેવી આપણી દશા ? એટલા માટે આ ઘડીએ જે નઠારા અને નિંદા ભરેલા દુષ્ટ અને ગર્વિષ્ટ વિચાર આપણા મનમાં હોય તે એકદમ કહાડી નાખીને, જે વસ્તુમાં તત્ત્વ છે જે વસ્તુથી આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખ મળવાની ઉમેદ છે, તે વસ્તુ ઉપર એકદમ તમારું ચિત્ત લગાડો. તે વસ્તુ કંઈ તે સર્વને ખબર છે. નીતિ સંબંધી જે કાંઈ આપણો ધર્મ છે તે ઉપર લક્ષ આપો. “ ઇશ્વર તમને મળી શકે એવું હોય તો તેને શોધો,

તમારી પાસે હોય તો તેને બોલાવો. “ આ દુનિયા છોડ્યા પછી આપણને કેવું સુખ મળશે એ વિષે મનમાં ચિંતા અને કાળજી રાખ્યાથી રૂડાં કામ કર્યા વગર રહીશું નહીં અને તે રૂડાં કામ કરવાને હાલનો વખત ઘણો જ કિંમતી છે.

હું એમ નથી કહેતો કે આપણી શુભસ અને શક્તિ ઉપરાંત થઈને, પરોપકારનાં અને સદ્ગુણનાં કામ કરવાં. તમારી હોલત પ્રમાણે, તમારી ઉંમર પ્રમાણે, તમારા ધંધા પ્રમાણે, અને તમારા હોદ્દા પ્રમાણે, જે કાંઈ તમારાથી બની શકે તે કરો, તમારું અંતઃકરણ અને તમારી બુદ્ધિ જે કાંઈ તમને આજ કરવા કહે તે કાલ ઉપર રાખો ના.

આવતી કાલ તમારી નથી, અને તમે કાલના દહાડા સુધી જીવશો તેમ છતાં પણ આ કામનો બોલો તમે તમારી ઉપર ચડવા દેશો નહીં. કારણ કાલે પણ તમને બીજી સેંકડો અગત્યની વસ્તુ ઉપર ધ્યાન આપવું પડશે. આજનો વિચાર કાલ ઉપર રાખ્યો તો તેનો બોલો એટલો વધશે કે તમારાથી ઉંચકાશે નહીં. માટે જે કાંઈ સારા વિચાર તમારા મનમાં આવે તે આજને આજ અમલમાં લાવો.

હાલની ઉંમરનો રૂડી રીતે ઉપયોગ કરવા માટે કેટલીક અગત્યની ગણતરી રાખવાની જરૂર છે. જે પુરૂષ યોગ્ય ઠેકાણે અને યોગ્ય પ્રસંગે દરેક કામ કરે છે તે પુરૂષ પોતાનો વખત નકામી રીતે મુજબ ખોતો નથી. તે પુરૂષ

આ દુનિયામાં પોતાનું જીવતર વધારે છે; કારણ દુઃખ જીવતરમાં ફાંટાં કાઢે તે ઘણું કરે છે. તમે હાલની ઉંમરને તમારા વિચારની મુખ્ય વસ્તુ ગણો. તમે પોતાને સલાહ પુછો કે તમે હાલ શું કરો છો ? તમારાં હાલનાં કામોથી અને હાલની ફિકરથી તમને શો ફાયદો થશે ? ભવિષ્યે એવું શું પરિણામ નિપજશે ?

હાલ ઘડીએ અને આ પળે જે તમે ઘણું સુખ લોગવો છો તેને વાસ્તે આકાશ તરફ તમારી નજર કરો, અને સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરનો આભાર માનો. તમારી હાલત સારી હોય અને તમારું શરીર સુખાકારી બર્થ હોય તો એથી વધારે આ દુનિયામાં તમને શું સુખ મળવાનું હતું ? થોડાં નજીવાં કારણોથી અને જુજ દુઃખોથી તમે એમ ન ધારો કે તમે ભારે દુઃખી છો અને થોડું વધારે સુખ મળ્યાથી તમને પૂરો સંતોષ મળશે. ખરું જોડું દુઃખ તમારા પોતાના મગજમાં છે અને તમારી સ્થિતિ તથા નસીબમાં નથી.

આપણી ઉંમરનો જે ભાગ બાકી રહ્યો છે તે ઉપર હવે આપણે વિચાર કરીએ. તેની ઉપર માત્ર લાંબી દૃષ્ટીએ એવું એમાં ડહાપણ નથી. ભવિષ્ય ઉપર ઘણાં લોકો આતુરતાથી જીવે છે. ભવિષ્યને એક મુખ્ય વસ્તુ ગણી તેની ઉપર તેઓ પોતાનું સમગ્રું મન અને તન લગાડે છે. ભવિષ્યને માટે પોતાની જીજ્ઞાસા ઉંમર અને કરેલાં માઠાં

કામ તેઓ ભૂલી જાય છે. ભવિષ્યને માટે ચાલતો વખત પણ તેઓ ખાતરીમાં લેતા નથી. આ પ્રમાણે તેમનો સઘળો વખત ભવિષ્ય વિષે વિચાર કરવામાં જાય છે.

ભવિષ્યની ઉપર માણસો પોતાની ધારણા ખાંધે છે; ભવિષ્યની ઉપર તેઓ પોતાની આશા રાખે છે. તેઓ હાલ જો સુખી નથી હોતા તો આગળ જતાં સુખી થવાની ઉમેદ રાખે છે. ખરી વાત છે કે ભવિષ્ય ઉપર થોડેક સુખી નજર કરવાની ગતિ ઈશ્વરે માણસમાં મુકી છે. એથી તેના ચપળ મનની બુદ્ધિ અને શક્તિ સાવધ થાય છે. પણ દિલગીરી ભરેલું છે કે માણસો તેનો ઉપયોગ ઘટતી રીતે કરતા નથી.

ઈશ્વરે આપણને જોવાની શક્તિ આપી છે તેથી વધારે જોવાને આપણી ઈચ્છાને અટકાવવી ઘટે છે. ભવિષ્ય આપણા હાથમાં નથી તથા તે આપણું પોતાનું નથી; તે ઈશ્વરના હાથમાં છે અને ઈશ્વરનું છે. આપણે ઘણા સુખી છીએ કે ઈશ્વરે પોતાના અપાર ડહાપણથી આપણી આંખ આડો પડદો મૂક્યો છે. એ પડદો ઉઘાડવાની અને તેની પછવાડે શું છે તે જોવાની જો આપણામાં શક્તિ હોત તો આપણી છાતીમાં મોટા કાંટા અને છરા લોંકાત. આપણે ખચીત યાદ રાખવું કે ભવિષ્ય આપણાથી ઢંકાયેલું છે. કોઈપણ વીલો જોશી લાંબી જન્મપત્રિકા કહાડી તથા મેષ મિથુન કરી આપણું ભવિષ્ય કહી શકનાર નથી.

આપણી હયાતીમાં અમરપણા વિષે તથા તેમાં શું બનાવ બનવાના છે તે વિષે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એક મોટો નદીનો પ્રવાહ ચાલતો માલમ પડે છે. તે પ્રવાહની આડી અવળી વલણ થોડોક વખત સુધી જોઈ શકાય એવી શક્તિ ઇશ્વરે આપણને આપી છે. પણ લાંબી નજર પોંચાડતાં અંધારામાં અને ગભરાટમાં આપણે આવી પડીએ છીએ.

આપણાથી બને તેટલું ભવિષ્યનું સુખ મેળવવાની વેતરણ અને ગોઠવણ કરવી ઘટે છે, અને જે દેખાતી ધાસ્તી અને આકૃત આપણને ખીંચાવે છે તેની સામે સાવચેત રહેવું જોઈએ; એ હું ના કહેતો નથી. પણ એટલુંજ કરીને આપણે અટકી રહેવું અને બાકીનું સર્વ, જે ભગવતે પોતાના હાથમાં ભવિષ્ય રાખ્યું છે તેને સોંપવું ઘટે છે. માણસ ભવિષ્ય જાણવાની ઘણી મહેનત કરે છે તો તે ઇશ્વરની આંખમાં હલકો થઈ પડે છે. તેટલા માટે “આવતી કાલ વાસ્તે તું ગર્વ કરીશ નહીં, કારણ તું જાણતો નથી કે એક દહાડામાં શું ઉથલપાથલ થશે.”

મંદ બુદ્ધિના માનવી ! તારા ખ્યાલમાં આવેલી ધાસ્તીને માટે તું શુરસે થઈશ માં. જે વાદળ તને ભયંકર દેખાય છે તે વગર અડચણે તારી ઉપરથી ઉતરી જશે અથવા તે વાદળ તૂટી પડવાની અગાઉ હરેક ઠેકાણે તું તારો ખચાવ કરી શકશે. ત્યારે શા વાસ્તે લીલા જોશી આગળ જન્મોત્તરી અથવા ટપકો દેખાડીને એટલો બધો ચિંતામાં પડ્યો છે ?

માનવી ! ઈશ્વરે ભવિષ્ય છુપાવવાને વાસ્તે આપણી આંખ આડો જે પડદો મુક્યો છે તે પડદો ખસેડીને ભવિષ્ય જોવાની તારી કે લાલા જોશીની મુઠલ તાકાદ નથી. હે જોશી ! હું તને થોડા શબ્દ કહું છું તે તું સાંભળ. તું શું કરવા લાંબા ટપકા અને જન્મોત્ત્રા, ભુંગળાં અને ટીપણાં ખનાવીને તારા ભોળા ભાઈબંધોને ખુશી અને દિલગીરીમાં નાંખે છે ? તારામાંજ ભવિષ્ય જાણવાની ખરેખરી શક્તિ હોત તો તારી ખડેન ઢીકરી રાંરત નહીં.

ત્યારે તું શું કરવા એવા ઢાંગધતુરા કરીને બિચારા વહેમી અને ભોળા માણસોને દુઃખ અને દિલગીરીમાં નાંખે છે ? તારૂં પેટ ભરાતું નહીં હોય તો કાંઈ બીજો ધંધો શીખ, પણ જે વસ્તુ ઈશ્વરે પોતાને હસ્તક રાખી છે તે લેવાને તું શું કરવા માથું ફેાડી તારા પેદા કરનારને દિલગીર કરે છે ? ઈશ્વરે તને “ ધન મકર ”ની વિદ્યા શીખવી છે તે ગ્રહણ તથા આકાશનો વરતારો કરવાને કામે લગાડ અને તારા ભાઈબંધોને ઠગવાનું છોડી દે.

પૃથ્વી ઉપરના માનવી ! તને ભવિષ્ય જાણવાની ઘણીજ ઈચ્છા થતી હોય તો ચાલ આવ હું તને તારૂં ભવિષ્ય કહું. તે ભવિષ્ય એ કે આ દુનિયામાં તું ગમે તે ઓદ્ધાને પામીશ, ગમે તેટલો તું પૈસાવાળો અને લાયકીવાળો થઈશ, તોપણ તારી સઘળી આશા પૂરી થવાની નથી અને તને

પુરૂં સુખ મળવાનું નથી. આ માર્ગ લવિષ્ય વચન છે ને એ ખચીત ખરૂં પડશે. તું ગમે તેટલો લક્ષ્યાધિપતિ હઈશ પણ ઘડીમાં સુખ અને ઘડીમાં દુઃખ; ઘડીમાં ખુશી અને ઘડીમાં દિલગીરી તને માલમ પડશે. તું તારાં ગયેલાં બધાં વર્ષ તપાસ તો તને એવુંજ માલમ પડશે. તું તારા બચ-પણના દહાડા તરફ અને જીવાનીના બહાર તરફ નજર કર એટલે તને સુખ તથા દુઃખ સાથેજ માલમ પડશે. આ ઉપરથી તું તારા લવિષ્યનાં સુખ વિષેનો વિચાર કરી લે. તું જો ખરૂં અને પૂરૂં સુખ મેળવવા ઇચ્છતો હોય તો તારો સઘળો વિશ્વાસ ઈશ્વર ઉપર રાખ.

માણસ જાતની પતરાળ અને ઇતરાળ, દુઃખ અને દિલગીરી મટાડવાને ખરો માર્ગ, નીતિ તથા સદ્ગુણમાં છે. આપણે જાણતા નથી કે લવિષ્યમાં શા શા બનાવો બનશે, તોપણ આ વાત તો આપણે ચોકસ જાણીએ છીએ કે આપણે વહેલાં અથવા મોડાં આ દુનિયા છોડવી પડશે. એ છેલ્લા દહાડાને વાસ્તે આપણે તૈયાર થઈ રહેવું ઘટે છે; કે જ્યારે તે કીરતારના ઘરનું તેડું આવે, ત્યારે હસ્તે મો'ડે અને વગર ધાસ્તીએ તેની મોટી દરબારમાં જઈને ઉભા રહીએ.

દુઃખ અને દરદમાં સદાચરણથી ઘટાડો.

માણસનું જીવન એકજ હાલતમાં રહેતું નથી. તે

અચોક્કસ છે; દુઃખ અને ચિંતાથી ભરેલું છે. હરેક મંડળીમાં એવા ઘણા પુરૂષો છે કે, જેઓ પોતાને કમનસીબ સમજે છે અને તે કેટલાક એવા પુરૂષો છે કે, જેઓ નથી જાણતા કે તેઓ કમનસીબ કેટલા જલદી થશે. કારણ આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ માણસનું સુખ કાયમ અને ચોક્કસ નથી.

જેઓનું આકાશ હમણાં ચળકતું દીસે છે તેઓના માથા ઉપર કાળું વાદળ જલદીથી એકઠું થાય એમાં નવાઈ નથી. જે આરામ તેઓ ભોગવે છે તેથી તેઓ ઠગાય છે. જે તોફાન તેઓના ઉપર એકદમ તૂટી પડવાનું છે તે એકઠું થવા માંડ્યું હશે તે તેઓ જાણતા નથી. “જે માણસ ઘણાં વરસથી સુખચેનમાં રહેતો હોય, તેને દુઃખ અને વિપત્તિના દિવસ ચાહ કરવા હો. કારણ એવા દિવસ ઘણા આવશે.”

એટલા માટે વિચારવંત પુરૂષોને પોતાના જીવંતરમાં દુઃખને માટે ઘટતી તૈયારી કરવી એ કરતાં બીજી કોઈપણ વસ્તુની વધારે જરૂર નથી. તેઓ વગર ધાસ્તીથી સુખ-ચેનના વખતમાં વિપત્તિનો વિચાર કરે છે; અને જ્યારે તેઓની ઉપર વિપત્તિ આવી પડે છે ત્યારે ધીરજથી સહન કરવાને ઠરાવ કરે છે. વિપત્તિની સામે પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે સર્વ કાળના પંડિતોએ પોતાના ડહાપણનો, તવંગરો-એ પોતાની દોલતનો, અને અમલદારોએ પોતાના અમલનો ઉપયોગ કીધો છે.

ડહાપણુ, દોલત અને શક્તિની મહત્ત્વથી દુઃખ અથવા દરદમાં કંઈક ઘટાડો થાય છે, એ વાત ખરી છે; પણ જ્યારે દુઃખ અથવા દરદ એકદમ પોતાનાં સઘળાં બળ સાથે તૂટી પડે છે ત્યારે કોઈપણ માણસનો ઉપાય ચાલતો નથી. તે વેળાએ એ સઘળું એક કોરે રહે છે અને આપણું અંતઃકરણ દુઃખ પામે છે.

તે વેળાએ માણસની સઘળી યુક્તિ, હિંમત અને કળા પાણીમાં જાય છે; અને તેના અંતઃકરણને કંઈ પણ આરામ અને સંતોષ મળતો નથી. તે વેળાએ સર્વથી જરૂરની અને સર્વથી અગત્યની વસ્તુ આપણું સદાચરણ છે. સદાચરણથી આપણાં દુઃખ અને દરદમાં જેટલો ઘટાડો થાય છે તેટલો કોઈ પણ વસ્તુથી થતો નથી; જેટલો આરામ અને સંતોષ મળે છે તેટલો કોઈ પણ વસ્તુથી મળતો નથી. એ સઘળું તમને હું દેખાડવા માગું છું.

“સદાચરણ” વિપત્તિના જમ્મે તેવા બળને સહન કરવા માટે આપણને તૈયાર રાખે છે. “દુરાચરણ” પોતાના અતિ-બળથી થોડાજ દુઃખમાં આપણને છેક નાહિંમત કરી નાંખે છે. સંસારી પુરૂષો દોલત અને મિત્રાચારી વધારવામાં મંડ્યા રહે છે; તેથી તેઓ એમ સમજે છે કે આ હયાતીમાં જે દુઃખ અને સંકટ તેઓ ઉપર પડવાનાં છે તેને માટે તેઓ તૈયારી કરી રાખે છે. તેઓ વિચારે છે કે, દોલત અને મિત્રાચારી સંકટની વેળાએ તેઓને ઘણીજ કામની છે.

તેઓ પોતાના મનમાં બોલે છે કે, “ અમારો પાપો મજબુત છે અને તે કદી ખસનાર નથી. ” પણ આ વિચાર સાવ ખોટો છે. વિપત્તિની વેળાએ જે વસ્તુ તેઓનું રક્ષણ કરી શકે તે વસ્તુ માત્ર તેઓનું મન છે; અને મન દુશ્ચરણમાં પડ્યાથી અપવિત્ર અને અશક્ત થઇ ગયું હોય છે. દુનિયામાં અમનચમન અને મોજમઝા ઉપર તેઓની પ્રીતિ બેહદ બંધાયેલી છે. તેથી તેઓને બે મોટા ગેરફાયદા થાય છે. તેઓ પૃથ્વીના ખરા મુખથી વેગળા રહે છે, અને કમનસીબીના વખતમાં જે તેઓને ઘા વાગે છે તે સહન કરવાની તેઓમાં સુદૃઢ શક્તિ રહેતી નથી.

વિપત્તિ અને સંકટની સામે ટક્કર ઝીલી શકાય એવાં તત્વ અને એવી પ્રકૃતિ તેઓ પાસે નથી. જ્યારે તેઓ ઉપર વિપત્તિ આવી પડે છે ત્યારે દરેક બાબુથી તેઓની ઉમેદ સંતોષ વિનાની થઇ પડે છે. તેઓ પોતાના અપરાધથી સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરની સાદ્યતા માગવાને તથા તેની ઉપર ભરોસો રાખવાને તદ્દન નાલાયક થાય છે.

જે પરહેજગારી ડાહ્યા માણસને પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે દુખ ભોગવવાને શક્તિવાન કરે છે, તે પરહેજગારી તેઓએ ખોઈ નાખો છે. ખોટી ઉમેદ ઘણી વાર લગી રાખ્યાથી તેમની સઘળી આશા ભંગ થઈ ગઈ છે; માટે તેઓ ચીડાઈને બળી ઝળી ગયા છે. મોજમઝામાં લપટ હોવાથી તેઓ

કંઈ પણ દુઃખ સહેવાને તદ્દન અશક્ત થાય છે. મગરૂરીમાં ગરક થઈ ગયાથી કંઈ પણ તરેહનો અટકાવ કરવાને તેઓ તદ્દન અયોગ્ય છે.

આ વગર નિશ્ચયની સ્થિતિમાં અઘટિત સ્વભાવ અને પ્રકૃતિ રાખ્યાથી તેઓએ દુઃખના ખ્યાલામાં બેવડી કડવાશ નાખ્યા છે; તથા જે તલવાર તેઓની ઉપર ઈચ્છવામાં આવી છે તે તલવારની ધાર તેઓએ ખારીક કીધી છે. તેઓ સ્વચ્છ અને મનના ખરા સંતોષથી કેવળ અજાણ્યા છે. દુર્ગુણ અને કુસંગથી જે હલકી મોજ પ્રાપ્ત થાય છે તે વગર દરેક ખરી મોજથી તેઓ કેવળ અજ્ઞાન છે.

તેઓએ પોતાનો સઘળો આધાર આરોગ્ય અને પૈસા ઉપર રાખ્યો છે. તે બેમાંથી ગમે તે એકને ખસેડો એટલે સુખ અને આશાની આખી હવેલી તૂટી પડશે. દુરાચરણી પુરૂષોને દરિદ્ર અવસ્થામાં આણુવા ઘડપણમાં જે તૂટેલું દિલ અને જે કંઠાંધી સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે, ઉપર જણાવેલાં કાસ્ટોથી, પણ જીંદગીની દુઃખદાયક હાલતમાં એક સદાચારી પુરૂષની સ્થિતિ કેટલી જુદી છે ? સદાચરણે અસાધ્યત સ્થિતિના સર્વ બનાવ તથા સર્વ દુઃખને માટે તેમના મનને તૈયાર કીધું છે. સદાચરણે ખરાં સુખનો રસ્તો તેઓને દેખાડ્યો છે. સદાચરણે દુનિયાનું પોકળપણું પ્રગટ કરીને અને વધારે જાણી ઉમેદ દેખાડીને આ પૃથ્વીની ખોટી માયાથી તેને દૂર

રાખ્યો છે. દુઃખ તેના ઉપર ઓર્ચીતું પડતું નથી અને તેટલા માટે તે ગભરાતો નથી.

હયાતીના શકભરેલા નાવમાં તોફાનને માટે તે તૈયાર થયો છે. તે સારી પેઠે જાણે છે કે, જે ઉપર મારી ઘણી મમતા અને પ્રીતિ છે તે સદાકાળ મારી સાથે રહેશે નહીં. તેટલા માટે જે મરવાનું છે તે મરી જાય છે, અથવા જે બદલાઈ જવાનું છે તે બદલાઈ જાય છે, અથવા જે થોડી સુઠતનું છે તે જતું રહે છે, ત્યારે નાઉમેદીથી તે એકદમ દખાઈ જતો નથી.

સદાચરણનાં જે જે તત્ત્વ તથા વર્તણૂક છે તે મનને બળવાન કરવાને લાયક છે. જે વસ્તુ આપણા અંતઃકરણને સ્વસ્થ કરે છે તે તેને હિંમતવાન પણ કરે છે. સદાચરણ અને શાંતપણે રહેવાથી સદ્ગુણી પુરૂષોનો આત્મા સાવધ અને નીતિમાન થાય છે. ઈશ્વરકૃપાથી પૃથ્વી ઉપરડું સુખ તે મધ્યમ રીતે ભોગવી જાણે છે. તે લાભથી હરખાતો નથી, અને અમન-ચમનમાં લંપટ થતો નથી. જે વિપત્તિ તેના ઉપર પડે છે તેની ભેટ તે હિંમતથી લે છે. તે હરેક વાતમાં પોતાનું મન મારી શકે છે, અને પરહેજગારી રાખી શકે છે.

તેણે સુખ અને વૈભવના વખતે ઉજડ ઋતુ ગણી નહીં. તેણે પોતાના મનને કેળવણી આપી. તેણે પોતાના મનને ઉપયોગી જ્ઞાનથી, સારા તત્ત્વથી અને સદ્ગુણના સ્વભાવથી

ભર્યું. જ્યારે વિપત્તિના દિવસ આવે છે ત્યારે તેના મનનો આ સઘળો ભડોળ એમનો એમ કાયમ રહે છે.

તે જેવી રીતે સુખાકારીમાં રહે છે તેવીજ રીતે મંદ-વાહના વખતમાં રહે છે; જેવી રીતે તવંગરી હાલતમાં રહે છે તેવીજ રીતે દરિદ્રી અવસ્થામાં રહે છે; મિત્ર અને મંડળીમાં જેવી રીતે રહે છે તેવીજ રીતે અધારી અને એકાંત જગામાં રહે છે. વૈભવ અને સુખની રોશનીમાંથી, દુઃખના અધારામાં નાહિમ્મત થયા વગર તે જઈ શકે છે. પૃથ્વી ઉપરના અનેક લાભથી છુટો પડીને એક નાની જગ્યામાં તેને સુખ અને સંતોષ મળે છે.

તેની મુખ્ય ગમત શાંત, અને મધ્યમ જાતની હોય છે, માટે દુનિયામાં તે પોતાના મનને એક મોટું રાજ્ય લેખે છે, અને વૈભવ ભોગવવાને હજી તેનામાં પૂરી શક્તિ છે. તે જે વૈભવ ભોગવે છે તે તેના મનનો છે અને દુનિયાનો નથી, વાસ્તે તેને વૈભવ વગરનો કરવાને દુનિયાની તાકાત નથી.

સદ્ગુણી પુરૂષોને પોતાની સારી વર્તણૂક વિષે વિચાર આવે છે ત્યારે તેઓનાં દુઃખ અને દરદમાં ઘણોજ ઘટાડો થાય છે; પણ દુર્ગુણી પુરૂષોને માઠાં કામ ચાહ આવ્યાથી તેઓનાં દુઃખમાં ઘણોજ વધારો થઈ પડે છે. થોડોક વખત ગમત અને ઉદ્યોગમાં ગુજારવાથી પાપી માણસને પોતાના અંતઃકરણની અસર માલમ પડતી નથી; કારણ

તેઓ મોજમજા અને ધંધારોજગારમાં પડેલા હોય છે, તથા મોટી આશા અને ઉમેદમાં રહેલા હોય છે.

પણ માણસનું અંતઃકરણ સદાકાળ દબાયેલું રહેતું નથી. દરેક માણસને પોતાની હયાતીમાં કેાંઈ વેળા એવો પણ વખત આવે છે કે, જ્યારે તેની પોતાની ખરી તસવીર તેને ખુદ્દી રીતે દેખાય છે તે વખતે એ તસવીરના દેખાવથી તેને જે દુઃખ ઉપજે છે તેનો વિચાર કોઈ કરી શકતું નથી. ખચિત, વિપત્તિના એકાંત વખતમાં માઠાં કામોનો વિચાર આવ્યાથી તેની સ્થિતિ ઘણીજ દુઃખભરેલી થઈ પડે છે. તે વેળા તે બોલે છે કે, “ મેં મારો સઘળો વખત મગફરી અને મૂર્ખાઈમાં કહાડયો; મેં મારો જન્મારો અપરાધ અને પાપમાં ગુજાર્યો.”

જે અપરાધ એક વેળા તેને નજીવા દીસતા હતા તે હાલ ભયંકર દીસે છે. જે વિપત્તિ તેની ઉપર પડે છે તેની સાથે તેનાં માઠાં કર્મ તેને યાદ આવે છે. જે કર્તારનો અપરાધ તેણે કીધો છે તે કર્તારનો હાથ પોતાની સામે ઉગામેલો તે જુવે છે. જે વેળાએ મનુષ્યને સાદ્યતાની ઘણી જરૂર છે તે વેળાએ દુઃખમાં એટલો વધારો કેમ સહેવાઈ શકાય ? દરદમાં, નાઉમેદીમાં અને ઘડપણમાં અંતઃકરણની એટલી બધી બળતરા કેમ સહન થાય ? દુઃખની દાઝ અને અપરાધનો ડંખ જેઓની ઉપર વિતે છે તેઓની સ્થિતિ ખચિત

ઘણીજ દુઃખદાયક હોવી જોઈએ. માણસનો આત્મા દુઃખ સહન કરે પણ જખમી અને ઘાયલ અંતઃકરણ કેમ સહન થઈ શકે ?

પણ જેનું અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે તે ગમે તેવા દુઃખમાં, ગમે તેવા દરદમાં, અને ગમે તેવી આપદમાં સુખ અને સંતોષ પામે છે. સુખ અને આનંદના વખતમાં જો તેણે ઈશ્વરભક્તિ કરી હોય, અને સદાયરણુથી ચાલ્યો હોય તો તેનું કૃણ મહા દુઃખના વખતમાં તે આપે છે. દુનિયાની દોલત, દુનિયાની ગમત, અને દુનિયાની મોહબત એક પળવારમાં જતી રહે છે. પણ પરોપકાર અને સદાયરણુનાં કામ તેની સાથેજ રહે છે.

તે બોલે છે કે, “જો મારી હયાતીનો છેડો હમણાં આવે તોપણ હું બિંશ નહીં. મારી જીંદગી નકામી અને વ્યર્થ ગઈ નથી. હું આ દુનિયામાં સારી રીતે કુસ્તી રમ્યો છું, અને મારો ધર્મ મેં બજાવ્યો છે. મારા મન ઉપર મુદ્દલ બોલો રહ્યા નથી. પરલોકની મને બિંક નથી. ઈશ્વરને રાજી રાખવાને અને મારી ફરજ બજાવવાને મેં મહેનત કીધી છે અને બાકીનું સર્વ હું તે કતારને સોંપું છું.”

આવા વિચાર, નીતિમાન પુરૂષને દરીદ્રાવસ્થાના સાંકડા ખુણામાં ખુશી ઉપજાવે છે, અને પ્રમાણિક બંદીવાનને કેદખાનામાં આરામ આપે છે. આવા વિચાર ઉદાસી પુરૂષની

ઉદાસી કહાડી નાંખે છે, ઘડપણનો બોલો હલકો કરે છે, અને મંદવાડના વખતમાં મોટો સંતોષ આપે છે.

માનવી ! તું પૃથ્વી ઉપર નજર કર. સર્વને તું બોલતાં સાંભળીશ કે, દોલત કરતાં મન વધારે જોરાવર છે. બહારની જે દોલત છે તે કરતાં મન, વધારે મોટું અને વધારે જરૂરનું છે. ચાલો, આપણે એક ઘણા દુઃખ અને વિપત્તિ-માં પડેલા પુરૂષ પાસે જઈએ અને તેને પુછીએ કે, “ તું એ દુઃખ કેમ સહન કરી શકે છે ? ” જો તે હઠ અને મજબૂત મનનો માલમ પડ્યો તો એવું સમજવું કે તેણે પોતાનો આત્મા ઈશ્વરને સોંપ્યો છે અને તે સદાચરણના વિચારથી આરામ પામે છે.

વાસ્તે, રે મિત્રો ! તમે એવો વિચાર કરશો નહીં કે, માણસનું ખરૂં દુઃખ કમનસીબથી ઉપજે છે. ખરાબર જોઈશું તો જેઓ અપરાધી છે તેઓ શિવાય ખરા દુઃખી બીજા કોઈ નથી. ઠગાઈ તથા અપરાધ વિષેનો ધાસ્તી ભરેલો વિચાર માણસના દુઃખનું મૂળ કારણ છે. માણસનો અપરાધ તેના દુઃખની તલવાર ઘસીને તીણી કરે છે તથા તેના દુઃખના ડાંખને વધારે છે.

પણ સફળુણી પુરૂષ ઉપર દુઃખ આવી પડે છે ત્યારે તેને એટલો ઊંડો ધા વાગતો નથી. તેના આત્માની બહારની બાબત ઉપર ડાંખ વાગે છે, પણ અંદરનું જોર વધારે હોવાથી

તે ડ'ખ ફાઈ જાય છે. તેના મનનો ખાંધો મજબુત છે તેથી તે ડ'ખ ઊંડો જવાને બદલે ફાટો જાય છે.

દુર્ગુણી પુરૂષ સંકટની વેળાએ કોઈ પણ રક્ષણકર્તા તરફ જોઈ શકતો નથી; પણ સદ્ગુણી પુરૂષ પોતાનો સઘળો ભરોસો અને પોતાની સઘળી આશા ઈશ્વર ઉપર રાખી શકે છે. માણસનું મન સ્વાભાવિક રીતે દુર્બળ છે, માટે વિપત્તિ તથા દુઃખના જોરથી તેની સઘળી નબળાઈ એકદમ પ્રગટ થાય છે. દુરાચરણુથી તે નાહિંમત થઈ ગયેલો, માટે તે કેવળ શક્તિ વિનાનો થઈ પડે છે અને કોઈના ઉપર આધાર રાખી શકતો નથી.

કુમક તથા મદદ મેળવવાને તે દરેક બાબુ તરફ આતુરતાથી જોય છે અને જ્યારે તે નિષ્ફળ થાય છે ત્યારે તદ્દન હિંમત વગરનો અને લાચાર થઈ પડે છે. આવા વખતમાં તે બિચારો દુર્જન કઈ ગમથી સાહ્યતા મેળવવાની આશા રાખે? કમનસીબીનાં તોફાન સાથે તે થાક્યો ત્યાં સુધી તેણે બાથ ભીડી, અંતે તે પોતાની નજર ઈશ્વર તરફ ઉઘડે છે. પણ ઈશ્વરની આજ્ઞા તેણે સેંકડો વખત તોડીને તેને કોપાયમાન કીધો છે, તેથી તેનું ભય તેને ઘણુંજ લાગે છે. જે વેળાએ ઈશ્વરી મદદની જરૂર છે તે વેળાએ ઈશ્વરનો કોષ દેખાય છે.

પણ જે પુરૂષે પોતાના પેદા કરનારની પ્રીતિ સંપાદન

કીધી છે તે પુરૂષને વિપત્તિની વેળાએ ઘણોજ સંતોષ અને ઘણીજ સખુરી મળે છે. ઇશ્વર દુઃખીયારાની દાદ સાંભળવાને સદા તૈયાર છે. મનુષ્યની દિલગીરી અને નબળાઈને માટે તેની પાસે દયાનો મોટો ખજાનો છે.

તે સર્વની પ્રાર્થના સાંભળનાર છે. ગરીબ અને લાચારોના સાદ ઉપર તે વધારે ધ્યાન આપે છે. દુઃખીયારાનો ન્યાય કરવા માટે, અભણ્યાઓનું રક્ષણ કરવા માટે, મદદ વગરનાઓને જીવમીઓના હાથથી છોડવવા માટે, તે વધારે તૈયાર, વધારે આતુર, અને વધારે ખુશી રહે છે.

જે પિતા વિનાના છે તેઓનો તે પિતા છે, અને જેઓ વારસ વગરના છે તેઓનો તે વાલી છે. જેઓ નીચે જમીન ઉપર પડીને હાથ મારે છે તેઓને તરત સાદ્ય થાય છે. સફ્ફુણી પુરૂષોને તે કોઈ દહાડે ભૂલી જતો નથી. સફ્ફુણી માણસની છાતીમાંથી જે નીસાસા નિકળે છે તે આ પૃથ્વી ઉપરનું કોઈ પણ માણસ સાંભળતું નથી પણ ઇશ્વર સાંભળે છે.

સર્વશક્તિમાન ઇશ્વર વિષે આવા વિચાર કીધાથી હરેક પવિત્ર અંતઃકરણને ખરો સંતોષ મળે છે. આ વિચારથી ઇશ્વરનો કારભાર એવો પ્રીતિપાત્ર હીસે છે કે તેની હયાતીની ઉપર જે પડદો પડ્યો છે તે એકદમ ખસી જાય છે. સફ્ફુણી પુરૂષ જ્યારે જાણે છે કે, મારા ઉપર ઇશ્વર કૃપાળુ છે ત્યારે તે પોતાનું કામ વધારે શક્તિથી કરે છે અને

પોતાનું દુઃખ વધારે હિન્મતથી ખમે છે. દુનિયાના દોરથી તેને જે નુકશાન થાય છે તેનો ખદલો તેને ઇશ્વરથી જ મળશે એવી તે ઉમેદ રાખે છે. જ્યારે તે સંસારના ખટલા-થી કંટાળો પામે છે ત્યારે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવાને એકાંત જગામાં જઈ બસાય છે.

તે જગામાં દુનિયાની સઘળી “હાય-હાય” અને ફિકરચિંતા ટળી જાય છે. તે જગામાં તેને દુષ્ટ લોકો દુઃખ દઈ શકતા નથી. તે જગામાં તેનું મન સ્થિર રહે છે, તેના મનના વિકાર નરમ પડે છે અને તેના ધાયલ થયલા દિલને રૂઝ આવે છે. જે દુઃખ અને દિલગીરીની વાત આ પૃથ્વી ઉપરના કોઈપણ મિત્રની આગળ તે કહી શકતો નથી તે વાત તે પોતાના ઉત્પન્નકર્તાની આગળ સઘળી ઉઘાડી કરીને પોતાનું દિલ ખાલી કરે છે.

તે એમ નથી સમજતો કે, હું એકલો છું અને મારો વાલી કોઈ નથી. તે એવું સમજે છે કે ઇશ્વર મારો વાલી મારી સાથેજ છે અને મને મારા દુઃખના વખતમાં મને સાહ્ય થશે. તે પોતાના પવિત્ર કાનમાં ઇશ્વરનો શુભ સાદ આ પ્રમાણે સાંભળે છે: “તારા દુઃખના વખતમાં મારું સ્મરણ કર. હું તને સાહ્ય થઈશ. તું બિ’તો નહીં, કારણ હું તારી સાથેજ છું. તું ગભરાતો નહીં, કારણ હું તારો રક્ષણકર્તા છું.”

દુઃખના વખતમાં સદ્ગુણી પુરૂષને સ્વર્ગની આશાથી

સંતોષ મળે છે. દુર્ગુણી પુરૂષને જોવી આશા મુદ્દલ નથી જોટલુંજ નહીં, પણ મુઆ પછી તેની માઠી હાલત થશે એ ધાસ્તી તેને પડયાથી તેના હુઃખમાં ઘણુંજ વધારે થઈ પડે છે. આ દુનિયા પછી બીજી દુનિયામાં કેવી સ્થિતિ થશે તેનો વિચાર દરેક માણસને થયા વિના રહેતો નથી.

તવંગર અને મુખી પુરૂષો જેઓ મોજમઝામાં પોતાનો વખત ગુબારે છે તેઓને પણ કોઈ વેળાએ એ વિચાર થાય છે. પણ જ્યારે મોજમઝાનો વખત જતો રહે છે, જ્યારે જીવાનીની અવસ્થા બદલાઈ જાય છે, જ્યારે નિર્ધન-પણાનો અને ઘડપણનો વખત આવે છે ત્યારે એ વિષેનો વિચાર વધારે થાય છે, અને પાપી અંતઃકરણ મોટી ફિકર અને ચિંતામાં પડે છે. તે પોતાના મરવાના બીછાના ઉપર આંખમાં આંસુ લાવે છે અને થરથર કંપે છે.

પણ સદ્ગુણી પુરૂષને પૂરી આશા છે કે, આ હયાતીનો છેડો આવ્યા પછી બીજી દુનિયામાં તેને તેના સદ્ગુણનો બદલો મળશે. આ આશાથી અંતકાળની વખતે તેને જેટલો સંતોષ મળે તેટલો કોઈપણ વસ્તુથી મળતો નથી. મહા-સાગરમાં અંધારી રાતના વહાણનું સુકાન એક નાબુદાને જેટલી હિંમત આપે છે તેટલી હિંમત આ ખરી આશા, મરણની વેળાએ માણસને આપે છે. ઈશ્વરે માણસમાં જે મોટી આશા મુકી છે તે ખરેખર તેની મોટી બક્ષીસ છે.

આશા ઉપર માણસ પોતાનો સ્વધર્મો આધાર રાખે છે. આશા કહાડી નાખે તો માણસની સ્થિતિ એકદમ ફેરવાઈ ગયેલી દેખાશે. માણસ જે સાંજ સવાર રંજ ખેંચે છે, ધણાઓના તાણા સાંભળે છે, તે સઘળું આશાને વાસ્તે છે.

એ પ્રમાણે આ પૃથ્વી ઉપર વગર ચોક્કસની નહીં વસ્તુ ઉપર આશા સખીને માણસો સુખ મેળવે છે તો એક મરવા પડેલા માણસને ખીજી દુનિયામાં હમીશનું સુખ મેળવવાની મોટી આશા થાય તો તેને કેટલી ધીરજ અને કેટલો સંતોષ મળે તેનો વિચાર સહજે થઈ શકે છે. તે આશા ગમે તેવાં દુઃખ અને સંકટનું જોર એકદમ નરમ કરી નાંખે છે.

પણ મનુષ્ય જાતની નખખાઈને માટે થોડા ટકા આપણે બાદ કરીએ, સદ્ગુણના અને નીતિના દરેક તત્ત્વ પ્રમાણે ચલાતું નથી એ આપણે કબુલ કરીએ; તોપણ જાણ મનુષ્યના દુઃખમાં સ્વર્ગની આશાથી ઘણેક દરજ્જે ઘટાડો થાય છે, એટલું જ નહીં પણ જેઓને એ આશા મુફલ નથી તેમના કરતાં તે ઘણો આરામ અને સંતોષ પામે છે.

તે માત્ર આ પૃથ્વી ઉપર એક મુસાફર છે. તે પોતાની મુસાફરી વધારે સુખી દેશ તરફ કરવા નીકળ્યો છે. તેની મુસાફરી ઘણી કંટાળાભરેલી છે; પણ તે મુસાફરીની દરેક મંજલે તેને નિશ્ચય થતો જાય છે કે આરામ અને સુખના

વખતની નજદીક હું આવતો જાઉં છું. “સહન કર એટલે તારૂં સઘળું દુઃખ દૂર થશે. મંડયો રહે એટલે તું ફતેહ પામીશ. તારો ન્યાયનો દિવસ પાસે આવતો જાય છે. તારૂં વતન ઉપર તૈયાર થયું છે. સ્વર્ગના લોક સાથે તારો આરામ થશે, દુરાચાર ને અનીતિથી આ પૃથ્વી ઉપર જે જે અવ્યવસ્થા થઈ છે તેનો છેડો આવશે. પ્રમાણિક પુરુષનાં આંસુ ત્યાં લુછાઈ જશે.”

આવા નિશ્ચયથી જીવતરની દુઃખ ભરેલી અને સંતાપ-કારક સ્થિતિમાં જેવો આરામ મળે છે તેવો નાસ્તિક વિદ્વાનને નથી મળતો. નાસ્તિકના વિચાર સ્થિર મનને કદાચ આરામ પમાડે; અંતઃકરણને જરા ઘા લાગ્યો હોય તો તે ફઝલે; પણ જ્યારે તે ઘા ઘણો ઊંડો અને સુલુ ગયેલો હોય અને આ પૃથ્વી ઉપરનું સઘળું સુખ મળતું બંધ પડ્યું હોય ત્યારે પરલોક વિષેના સુખની આશાથી જ દિલ આરામ પામે છે. તે જાણે છે કે “સ્વર્ગમાં પાછું સુખ પ્રાપ્ત થશે અને સર્વ સદ્ગુણી પુરુષો પોતાના ઉત્પન્નકર્તા પાસે લેળા થશે.” આ આશાથી સઘળી નાઉમેદી દૂર થઈ જાય છે; અને એટલો જ ઘા રહે છે કે તે પાછો જલદીથી ફઝાઈ જાય છે, અને આપણી સઘળી વર્તણૂક પ્રતિપાત્ર થઈ પડે છે.

માણસોને સદાચરણથી આવી જાતનાં સુખ પ્રાપ્ત થાય

છે. સદાયરણુને પ્રથમ કેળવ્યાથી મનુષ્યને હિંમત અને બળ આવે છે. જ્યારે તે પોતાનાં નિર્મળ અંતઃકરણનો વિચાર કરે છે ત્યારે ઇશ્વરકૃપા તેને ચાઢ આવે છે. આ પૃથ્વી ઉપરના દરેક સુખની આશા નિષ્ફળ થાય છે ત્યારે સ્વર્ગની આશાથી જ ખુશી પ્રાપ્ત થાય છે. ઇશ્વરે મારે માટે આરામરૂં છત્ર ઉભું કરી રાખ્યું એમ તે જાણે છે.

ચાલો ત્યારે મારા મનુષ્ય બાઈખંધા; ચાલો આપણે સદાયરણુથી આવું સુખ મેળવવાને યોગ્ય થઈએ તથા એવા ઉપાય કરીએ. તેની સમ્યાઈ વિષે, તેની જરૂરિયાત વિષે, સર્વ જાતનાં મનુષ્યો એક મતથી કબુલ કરે છે. કારણ જ્યારે તેઓ ઉપર દુઃખનું વાહળ તૂટી પડે છે ત્યારે તે સદાયરણુ અને ઇશ્વરની ગોઢમાં ભરાવાની ઇચ્છા કરે છે. સર્વ કાળના ઘરડા અને બુવાનો, તવંગર અને ગરીબો, ઠાઠા અને ગાંડા પોતાનાં દુઃખી અંતઃકરણ અને થાક પામેલાં મસ્તકને માટે આ પૃથ્વી ઉપર આરામ મળતો નથી ત્યારે સદૃશુણની છાયા તળે આરામ લેવાનું શોધે છે.

દુઃખ અને વિપત્તિમાં આરામ મળવાના માત્ર બે જ ઉપાય છે. એક ડા'પણુ અને બીજું અંતઃકરણ. જેઓ પોતાનું ડા'પણુ કમિ લગાડે છે તેઓ નીતિના તત્વને એક કોરે મુકી દે છે. તેઓ પોતાની શક્તિ અને કળા ઉપર આધાર રાખે છે. દુનિયાનું જ્ઞાન જે અનેક યુક્તિ તેઓને

કેળાડે છે તે સઘળી યુક્તિનો તેઓ ઉપયોગ કરે છે. જે વસ્તુને તેઓ પોતાના લાભની સમજે છે તે વસ્તુ શિવાય તેઓ કશા ઉપર લક્ષ આપતા નથી. તેઓએ પોતાના અંતઃ-કરણની લગામ છુટી મુકી છે તેથી પોતાના લાભને માટે જમે તેવો રસ્તો પકડે છે.

પરંતુ મનુષ્ય જાતના અનુભવથી એ ઉપાય કેવળ નકામો અને ઠગાઈ ભરેલો માલમ પડ્યો છે. કારણ મોટી વિપત્તિ અને સંકટના બળની સામે ટક્કર ઝીલવાને એ ઉપાય અયોગ્ય છે એવું સિદ્ધ થયું છે. જ્યારે વિપત્તિ અને સંકટ પોતાના સઘળા બળ સાથે આવી પડે છે ત્યારે તેમની સામે જમે તેવી મજબૂત ઈમારત આપણી અછલથી બાંધી હોય છે તે પળવારમાં તૂટીને જમીન ઉપર પડે છે તેમજ બુદ્ધિવાન અને ડાહ્યા ચતુર પછડાઈને નીચે પડે છે.

આવી વતણુકવાળા પુરૂષો બેચેનીમાં અને હાયહાયમાં પોતાનો જન્મારો ગુજારે છે. દરેક બાબત ઉપર ઘણું લક્ષ આખ્યાથી તેઓ પોતાના દિવસ ફિકરમાં કહાડે છે. તેઓ દરેક લયથી ચમકે છે. તેઓ દરેક જુદા બનાવથી પોતાની યુક્તિ ફેરવે છે, અને જ્યારે તેઓની સઘળી યુક્તિ છતાં દુઃખ અને વિપત્તિનું જોર વધી પડે છે ત્યારે તેઓ આશા વગરના અને આરામ વગરના થઈ પડે છે.

ખીજો ઉપાય વધારે કીર્તિભરેલો અને વધારે નિશ્ચયનો

છે. તે ઉપાય એ કે, “ ગમે તેવી અડચણ છતાં આપણી ફરજ બજાવવી અને તેનું પરિણામ ઈશ્વરને જ સોંપવું. ” જેઓ આ ઉપાય પ્રમાણે ચાલવાનું યોગ્ય સમજતા હોય તેઓએ આ થોડા શબ્દનું સ્મરણ રાખવું જોઈએ: “ ઈશ્વર પર વિશ્વાસ અને સદાચરણ. ”

ત્યારે ચાલો મારા પ્રિય મિત્રો, આપણે સદાચરણને મજબૂત વળગી રહીએ અને ઈશ્વર ઉપર ભરૂંસો રાખીએ. ચાલો આ પૃથ્વી ઉપર આપણો શો ધર્મ છે તે સમજીએ અને તે પ્રમાણે ચાલવાની મહેનત કરીએ. ચાલો, આપણે ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી હિંમતથી આપણું કામ કરીએ. ચાલો આપણે પાંસરો રસ્તો પકડીએ. ચાલો આપણે ગમે તેવા બારીક વખતે આટલુંજ પૂછીએ કે “ સાચું, ખલું અને યોગ્ય શું છે ? મનુષ્ય લેખે આપણે કેમ વર્તવું જોઈએ. ”

ચાલો, આપણું અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખી આપણો રસ્તો ઈશ્વરને સોંપીએ. ચાલો આપણે વિના શંકા ટકટક અને બડબડ કીધા વગર આપણો ધર્મ બજાવીએ. ચાલો આપણે ખાતરીથી સમજીએ કે દુનિયા આપણને કમનસીબ કરે તોપણ તેની તાકાદ નથી કે તે આપણને નીચા અને હલકા કરી નાંખે. ચાલો આપણે વિશ્વાસ રાખીએ કે આ પૃથ્વી ઉપર નીતિથી રહેવાને ઈશ્વરે આજ્ઞા આપી છે તે પ્રમાણે રહેવાથી અને ચાલવાથી ઈશ્વર તથા આપણું અંતઃકરણ આપણને સાદ્યતા આપ્યા વગર રહેશે નહીં.

માણસ! તું આજસુ પડી રહેવા નથી આવ્યો.

ઈશ્વરે આપણને આ દુનિયામાં મહેનત કરવા પેઢા કીધા છે. મહેનત વગર દુનિયામાં જીવ નથી. મહેનત વગર માણસનું જીવતર નથી. મહેનત વગર દુનિયા ખાલી છે. મહેનત વગર માણસ પાપી છે. ઈશ્વરે માણસોને એકબીજાને મદદ કરવા તથા એક બીજાને ઉપયોગી થઈ પડવા ઉત્પન્ન કીધા છે.

ઈશ્વરની આજ્ઞા છે કે, “ માણસ, તું દુનિયામાં જા અને મહેનત કરીને તારા બાઈબીંધોને ઉપયોગી થા. ” ઈશ્વર કોઈપણ માણસને આ દુનિયામાં આજસુ પડી રહેલો જોવાને ઈચ્છતો નથી. આ દુનિયા ઈશ્વરનું એક ક્ષેત્ર છે, જેમાં દરેક જણને પોતપોતાનું કામ સોંપેલું છે. ગમે તેવી જગામાં અને ગમે તેવી સ્થિતિમાં મહેનતની જરૂર છે.

માણસો ઘણી વેળા મહેનતુ માલમ પડે છે; પણ તેઓ વગર કાયદાની, વગર ઉપયોગી અને વગર જરૂરની વસ્તુ પછવાડે મહેનત કરે છે. માણસ ઘણી મહેનત કરે અને તે મહેનત વગર-ઉપયોગી વસ્તુ પછવાડે હોય, તો તે શું કામની ? હું તમને દેખાડવા માગું છું કે આજસુ માણસો ઈશ્વરના અપરાધી છે; તેઓ ઈશ્વરની મતલબ સારતા નથી, અને પોતાની મતલબ પણ સારતા નથી.

માણસો પોતાની મતલબ સારતા નથી:-પરમ

કૃપાળુ અને સર્વ-શક્તિમાન ઈશ્વરે કેાઈ પણ ચીજ નકામી અને મતલબ વગરની ઉત્પન્ન કીધી નથી. માણસ જે જરાક પોતાના વિષે વિચાર કરશે તો તેની ખાતરી થશે કે ઈશ્વરે તેને આ દુનિયામાં કાંઈ પણ ઉપયોગી કારણસર મોકલ્યો છે. સર્વ પ્રાણીમાં, ઈશ્વરે માણસને શ્રેષ્ઠ કીધો છે. તેને બુદ્ધિ તથા વિચારશક્તિ આપી છે.

આ કિંમતી બક્ષીસનો તે જે ઉપયોગ ન કરે, પોતાના તથા પોતાના કુટુંબના પોષણને માટે મહેનત ન કરે, પોતાના તથા પોતાના ભાઈબંધેના સુખમાં વૃદ્ધિ કરવાને કાંઈ પણ વેપારરોજગાર ન કરે, તથા સઘળી મતલબ અને સઘળી ઉલટ મુકી દઈને આળસમાં રહી પૃથ્વીના પદાર્થો પોતાની હોજરીમાં ભરે અને ડુક્કરનો પેઠે પોતાના દિવસ આળસમાં કહાડે તો તે શું એવું સમજે છે કે તેણે પોતાની જીંદગીનો ઘટતો ઉપયોગ કીધો ? તે શું એવું સમજે છે કે, જે મતલબને વાસ્તે ઈશ્વરે તેને પેઢા કીધો તે મતલબ પાર પડી ? જે પુરૂષ પોતાની હયાતીનો ઉપયોગ આવી રીતે કરે છે તે પુરૂષ પોતાના પેઢા કરનારનો ચોર અને ગુન્હેગાર થાય છે.

તમે તમારી આબુખાબુ નજર કરો. આખા જગતને કામે લાગેલું તમે જાણો. સૂર્ય રાત દહાડો ફરે છે. ચંદ્ર રાત દહાડો ચાલે છે. આપણી પૃથ્વી, નક્ષત્ર, ગ્રહ અને તારાઓ રાતદિવસ ફર્યાજ કરે છે. તેમજ આ પૃથ્વીપર

સઘળી જાતનાં પ્રાણીઓ પોતપોતાના કામમાં મંડેલાં છે. કોઈપણ વસ્તુ જગતમાં આળસુ કે સ્થિર નથી. આખું જગત ઉદ્યોગી માલમ પડે છે.

ત્યારે શું આપણા ઉદ્યોગી અને મહેનતુ જગતમાં ઈશ્વરે તને જ આળસુ પડી રહેવા પેદા કરીધા છે ? આખા જગતમાં શું તનેજ આળસુ હયાતી આપી છે ? ઘણી રીતે તું પોતે મુધારો કરવાને, તારા ઈશ્વરની કીર્તિમાં વધારો કરવાને અને માણસ જાતના કલ્યાણને અર્થે બીજાઓ મહેનત કરે છે તેમાં, તારી મહેનતનો ભાગ નાખવાને શક્તિવાન છે એમ છતાં પણ તું શું તારા દિવસ આળસમાં અને ઊંઘમાં કહાડવા

માણસના દિલમાં મોટામાં મોટી ફિકર અને ઘણામાં ઘણી ચિંતા પોતાના પેદા કરનાર આગળ પોતાનો હિસાબ આપવાની છે. એ ફિકર અને ચિંતા ગમે તેવી કઠણ છાતીવાળો માણસ પણ દૂર કરી શકનાર નથી. સર્વે માણસ કબુલ કરે છે કે તેઓને એક દિવસ પોતાનાં સઘળાં કામનો હિસાબ ઈશ્વર આગળ આપવો પડશે. આ વિષેની અગમચેતી અજ્ઞાન માણસમાં પણ છે. હરેક માણસ પોતાની સારી નરસી ચાલથી કહી શકશે કે, તે કેવી જાતના અપરાધનો ગુન્હેગાર છે.

એવું વિચારો કે, હાલ આપણે ઈશ્વરની દરબાર આગળ

આપણું સઘળાં કામનો જવાબ આપવાને ઉભા છીએ. અલબત્ત જો આપણે આપણી હયાતીનો વખત આગસમાં અથવા વગર ઉપયોગની મહેનતમાં ગુજાર્યો હશે તો તે કીર્તાર તરવ કહેશે કે, “ મેં તમને એવી જગાએ મુક્યા કે, જ્યાં ઉદ્યોગ કરવાને તમને ઘણી વેળા પ્રસંગ મળ્યો હતો, તથા તમારા ભાઈબંધોને ઉપયોગી થવાને ઘણી વેળા તમારા હાથમાં તક આવી હતી. તમારો ધર્મ અને તમારી ફરજ શું તે તમે જાણતા હતા. કેટલીએક મુદત સુધી મેં તમને ત્યાં રાખ્યા. જે મિત્રોને તમે ઉપયોગી થઈ પડો તે મિત્રોને મેં તમારી આસપાસ વસાવ્યા. મેં તમને તંદુરસ્તી અને કુરસદ આપી.

હવે કહો મને કે, જે કૌવત ? તથા બુદ્ધિબળ મેં તમને આપ્યું હતું તેનો ઉપયોગ તમેએ કેવી રીતે કર્યો ? તમારા હકમાં, તમારા કુટુંબના હકમાં, તમારા પડોશીઓના હકમાં, તથા તમારા ભાઈઓના હકમાં તમે શું કાયદો કીધો ? અને પરસ્પર શી મદદ અને મહેનત કરી ? ” આ દુનિયામાં જેઓ આગસુ અને વગર ઉપયોગના પડેલા છે તેઓએ આ વિચાર ઉપર પૂરું લક્ષ આપવું ઘટે છે.

આગસુ માણસો દુનિયાની મતલબ સારતા નથી.—આગસુ માણસો દુનિયામાં ઉપયોગી થવાને બદલે દુનિયા ઉપર બોનરૂપ થઈ પડે છે. આપણે સર્વ એક બીજા ઉપર આધાર રાખીએ છીએ. વણકર અનાજને વાસ્તે

ખેડુત ઉપર અને ખેડુત વચ્ચે વાસ્તે વણકર ઉપર; મોચી શીવવાને વાસ્તે દરજી ઉપર અને દરજી જોડાને વાસ્તે મોચી ઉપર; એ પ્રમાણે સર્વ લોકો દુનિયામાં એક બીજા ઉપર આધાર રાખે છે, એક બીજાને મદદ કરે છે તથા ઉપયોગી થઈ પડે છે. દુનિયામાં સોનાના તાજવાળા બાદશાહથી તે ગરીબ બીખારી સુધી એવો કોઈ નથી કે જે બીજાની ઉપર આધાર નહીં રાખતો હોય.

દુનિયામાં સુખ, ચેન, રંગ, ભોગ તથા આરામ માણસને મહેનત વગર કદી મળી શકતાં નથી. જે સર્વ મનુષ્ય આજસુ રહે અને મહેનત ન કરે તો તેઓને ખાવાને અનાજ, રહેવાને ઘર, બેસવાને ગાદીતકીઆ અને કોચ ખુરશી, ફરવાને ઘોડાગાડી તથા પાલખી કદી મળે નહીં. આખી દુનિયા જંગલી અવસ્થામાં આવી પડે. માણસ એક બીજાને કરડવા અને ખાવા ધાય. માટે માણસે મહેનત તો જરૂર કરવી જોઈએ. સર્વ માણસે પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે દુનિયાના ઉદ્યોગમાં ભાગ લેવો જોઈએ. જે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉદ્યોગમાં ભાગ લેતો નથી તે ઈશ્વરનો અને દુનિયાનો ચોર થાય છે.

એક મોટો બોલે ઘસડી લઈ જવા જે આપણે દસ પંદર માણસને કામે લગાડીએ તો તેઓનો ધર્મ છે, કે પોતાના સઘળા બળ સાથે તે બોલને ઘસડવો. તે ઘસડવામાં જે કોઈ મહેનતની ચોરી કરે તો તે ઈશ્વરનો અપરાધી કહેવાય.

તે જ પ્રમાણે આપણુ સર્વને મહેનત કરીને એકબીજાને ઉપયોગી થવા વાસ્તે ઈશ્વરે આ દુનિયામાં મોકલ્યા છે. જેઓ ડુધ્ધરની પેઠે આળસુ પડી રહી મહેનત નથી કરતા તેઓ ખરેખર ઈશ્વરના અપરાધી થાય છે, એટલું જ નહીં, પણ તેઓ બીજાઓની ઉપર મોટા બોબરૂપ થઈ પડે છે.

આળસુ માણસો બીજાઓને ઉપયોગી થવાને બદલે બીજાઓ તેમને ઉપયોગી થાય એવી ઇચ્છા રાખે છે, તેઓ બીજાઓની મહેનત ઉપર આતુર દષ્ટીએ જુએ છે. એવાં માણસો બીજાઓની મહેનતની રોટલી ઉપર આધાર રાખે છે, અને દુનિયામાં કાંઈ પણ સુધારો અથવા પોતાનું સાર્થક કરતા નથી. હું ધારૂં છું કે એવા માણસો પાસે જોર જીલમથી કામ કરાવ્યું હોય તો તે અણુઘટતું કહેવાશે નહીં. દુનિયાના લોકો સમજી હોય તો જોરજીલમ કરવાની મુદલ જરૂર નથી.

સહેલો અને પાંશરો એ ઉપાય છે કે તેવા માણસને પૈસા આપી તથા તેમનું પેટ ભરી આળસને ઉત્તેજન આપવું નહીં. જેઓને ઈશ્વરે હાથ પગ આપ્યા છે, જેઓ પોતાના ભાઈબંધોને હરેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવા છે તેઓને વગર મહેનતે કાંઈ પણ ચીજ કોઈએ આપવી ઘટતી નથી. હું આપણા બ્રાહ્મણો, મોઢેદો અને ફકીરો વિષે કહું છું. તેઓ પોતાનું ધર્મશાસ્ત્ર શીખતા ન હોય, લોકને નીતિનો ઉપદેશ કરતા ન હોય, અથવા કોઈપણ

રીતે માણસને ઉપયોગી થતા ન હોય, અને તેઓમાં કામ કરવાને ઈશ્વરે શક્તિ મુકી હોય, તો તેઓને ભીખ દાખલ એક પણ પૈસા આપવો તે મને વાજબી લાગતું નથી.

તેઓને જો મફતના પૈસા અને મફતના લાડુ ન મળે તો મહેનત કરીને પોતાનું ગુજરાન કરવાની અને તેથી કરીને દુનિયાની મહેનતમાં પોતાની મહેનતનો ભાગ આપવાની જરૂર પડે. તેઓને મફતનું આપવાથી આપણે આજસને ઉત્તેજન આપતા હોઈએ એવું થાય છે. મારા વહાલા પ્રાદ્યલો, મોખેદો અને ફકીરો ! તમે ગુસ્સે થશો નહીં. તમે જો તમારું ધર્મશાસ્ત્ર શીખીને બીજાઓને ઉપયોગી થતા હો તો તમને આપવામાં ખરેખર પુણ્ય છે, પણ આજસુ પડી રહી ભીખ માગીને બીજાઓની મહેનતમાંથી એાછું કરવા ઈશ્વરે તમોને પેદા કીધા નથી.

તમે કહેશો કે, “અમે ભીખ માગીએ છીએ તેમાં મહેનત પડે છે.” પણ એ કાંઈ ખસી મહેનત ન કહેવાય. તમે કાંઈપણ રીતે બીજાઓને ઉપયોગી થતા નથી, પણ ઉલટા તેઓની મહેનતથી પેદા થયેલી રોટલી કાલાવાલા કરીને છીનવી લેવા માગો છો, અને દુનિયાની ઉપર ધર્મને બહાને નકામા ઘોળારૂપ થઈ પડો છો. જેઓ મહેનત કરવાને ખરેખર અશક્ત અને લાચાર છે તેઓ વિષે હું બોલતો નથી; પણ જેઓ દસ વીસને ભારે થઈ પડે એવા હરામનું ખાઈ ખાઈને મસ્તાન બનેલા છે તેઓ વિષેજ બોલું છું.

ઘણા લોકો એમ સમજે છે, કે મહેનત કરવાની ફરજ માત્ર ગરીબોની છે અને માતબરોની નથી. માતબરોને આજસુ પડી રહેવાની છુટ ઈશ્વરે આપી હોય એવું તેઓ ધારે છે. પણ વાંચનાર ! આ વિચાર કેવો ઘેલો અને ખોટો છે તે તું જાણતો હઈશ. માણસો મોટી પદ્ધતિએ જેમ જેમ ચ'ડતા જાય છે અને ફોલતવાળા થતા જાય છે તેમ તેમ આસપાસના લોકોને ઉપયોગી થવાની તેમની ફરજ વધતી જાય છે. હરેક બાબતમાં ઉપયોગી અને સાવધ રહેવાના તેઓને વધારે જરૂર છે.

તવંગરો પોતાના ભાઈબંધોની મહેનત અને મદદથી એશઆરામમાં રહે તેના બહલામાં તેઓને હરકોઇ વાતે ઉપયોગી થઈ નહીં પડે તો તેના જેવો બીજો કયો અન્યાય છે વાડ ? તેઓ પોતાનાં સગાં વહાલાંઓ સાથે, પોતાનાં પડોશીઓ સાથે, પોતાના ચાકરો સાથે તથા સઘળાં મનુષ્ય સાથે જુદા જુદા સંબંધથી જોડાયેલા છે; તે છતાં તેઓના રક્ષણને માટે, તેઓના પોષણને માટે, તથા તેઓને દુનિયાદારીમાં આગળ પાડવાને માટે તેઓ જરાય મહેનત અથવા જરાય વિચાર કરશે નહીં ગણાય ?

તેઓનાં સગાંવહાલાં, તેઓના અડોસી પડોસી દુઃખ અને સંકટમાં પડ્યા હોય તથા તેમને ખાવા પીવાના સાંસા પડતા હોય તો તેઓને તે દુઃખ અથવા વિપત્તિમાંથી

છોડવવાનો ઉદ્દેશ અથવા વિચાર ક્રીધા વગર તવંગરો જો માત્ર મોજશોખનો જ વિચાર કરે અને રાત દહાડો પોતાના ઢોલીયા ઉપર પડ્યા પડ્યા આળોટ્યાજ કરે તો તે કેટલું નિર્હય અને ગુન્હા ભરેલું છે ?

તેઓ પોતાની મનુષ્ય જાતને વધારે ઉપયોગના થઇ શકે તેવા છે માટે આજસાક્ષમાં તેઓ પોતાનો વખત ન ગુજારે તેને વાસ્તે તેઓએ સારી અને જાંચી કેળવણી લેવી જોઈએ છે. તેઓએ રૂઠો વિદ્યાભ્યાસ કરવો જોઈએ છે અને પોતાના દેશની ચડતી થાય તેવા ઉપાય કામે લગાડવા જોઈએ છે. તેઓને વધારે અવકાશ અને વધારે જોગવાઈ હોવાને લીધે જે કામ ગરીબો અને સાધારણ સ્થિતિના લોકો કરી શકતા નહીં હોય તે કામ તેઓએ પોતાને માથે લેવાં થટે છે.

તવંગરો પોતાની ઉપરથી આજસુપણાનો ડાઘ કહાડી નાંખવા ઇચ્છતા હોય તો, આ દુનિયામાં ઇશ્વરને પસંદ પડે એવી રીતે તેઓએ ઉપયોગી મહેનત કરવી થટે છે. તેઓએ પોતાના માથા ઉપર જોખમ જોડી વેપાર-રાજગાર કરવો જોઈએ છે. નહીં તો જેટલાં વિશેષણો આજસુ ગરીબોને લાગે છે તેથી વધારે ખરાબ વિશેષણો આજસુ તવંગરોને લાગ્યા વિના રહેશે નહીં. જેટલો જવાબ ગરીબોએ ઇશ્વરને આપવો છે તેથી વધારે જવાબ તવંગરોએ આપવો પડશે.

આળસુ માણસો પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા નથી.--

આળસુ માણસ ડુધ્ધરની પેઠે પડી રહી પોતાની ફરજ બજાવતો નથી, તોપણ તે સુખ અને સંતોષમાં, આરામ અને એનમાં રહેવા ઇચ્છે છે. તે વિચારે છે કે, “હું સુખી અને સંતોષી રહું અને બીજાઓ મારે વાસ્તે વેઠ અને વૈતરૂં કરે.” પણ તે વિચારે આવા વિચારમાં ભુલાવો ખાય છે. હું નીચેનાં મજબુત કારણોથી ઠહું છું કે આળસુ માણસ પોતાનો ખરો લાભ છોડીને સઘળા સુખ અને વૈભવ આગળ પોતાનું બારણું બંધ કરે છે, અને જે વસ્તુથી તે પાયમાલ અને ખરાબે હાલ થાય તે વસ્તુ આગળ બારણું ઉઘાડું મુકે છે, એટલુંજ નહીં પણ મોજમજનો ખરો વૈભવ ભોગવી શકતો નથી.

પહેલું.—તે પોતાનો ખરો લાભ છોડી સઘળાં સુખ અને વૈભવ આગળ પોતાનું બારણું બંધ કરે છે. ઇશ્વરનો કાયદો એવો છે કે જે સ્થિતિમાં આપણે જન્મ લીધો છે તે સ્થિતિ એવી છે કે મહેનત અને ઉદ્યોગ વગર કાંઈ પણ મોટું અથવા રૂડું કામ થઈ શકતું નથી. ઇશ્વરે હરેક વસ્તુની કિંમત ઠેરવી છે. હરેક સારા કામની કિંમત માણસની મહેનત છે. ખરી વાત છે કે મહેનત કોઈ વેળા માણસને નાઉમેદ કરે છે. ખરી વાત છે કે જોરાવર સદા હાડાઈ જીતતો નથી; તે છતાં એટલું ચાલક છે કે પુરતા બળ વગર હાડાઈ જીતાર્થ શકાતી નથી.

આપણે આપણી ઉમેદ પુરી પાડવા ઇચ્છતા હોઈએ તો જરૂર છે કે આપણે મહેનત કરવી. આપણે આપણા મનને અને તનને તંદુરસ્ત હાલતમાં રાખવા ચાહતા હોઈએ તો જરૂર છે કે મહેનત કરવી. આગસથી આપણા મનની અને તનની શક્તિ ઉપર કાટ ચડી જાય છે; અને થોડી વારમાં સહુથી અંચળ અને ચળકતી શક્તિ ઝાંખી પડી જાય છે. આપણે ઘણા માણસો જોયા છે જેઓએ ઘરમાં આગસુ બેસી રહીને પોતાની સઘળી અક્ષલ અને બુદ્ધિ શુભ કરી નાખી છે.

આગસુ માણસનું સાફ કરવાને બદલે સર્વ વસ્તુઓ તેની પાયમાલી અને ખરાબી કરવા માટે એકઠી થાય છે. તેને સઘળી તરફથી ધિક્કાર હાંસલ થાય છે. તેની હાલત ચુંથાઈ તથા વેરાઈ જાય છે. તેની સ્થિતિમાં ગભરાટ અને અવ્યવસ્થા માલમ પડે છે. તે જ્યારે કોઈ સફળુણી માણસને મળે છે, કોઈને ઉંચી પદ્ધતિ ઉપર ચડતાં જુવે છે ત્યારે તે પોતાની ઉપર ધિક્કાર નાખીને મનમાં બળી જળી જાય છે.

આગસુ માણસને તેના હરીફો સર્વ વાતમાં પછવાડે મુકે છે. જેઓ અગાઉ તેનાં બરોબરીયાં હતાં તેઓ હમણાં દુનિયામાં વૃદ્ધિ પામીને મોટાં થયાં છે; તેઓની આગળ નીચું માથું કરીને આગસુ માણસને નમવું પડે છે. આ પ્રમાણે આગસુ માણસો પોતાની મતલબ આ દુનિયામાં

પૂરી પાડે છે. આરામ અને ચેનના બીછાના ઉપર ડુક્કરની પેઠે લોટીને આવોજ લાલ તેઓ મેળવે છે.

બીજું.—આળસુઓ હરેક સુખ આગળ પોતાનાં ખારણાં બંધ કરે છે તેમજ ખરાબી કરે તેવી હરેક દુર્ગુણી અને દુરાચરણી વસ્તુ આગળ ઉધાડાં મુકે છે. માણસનું મન ઈશ્વરે એવું બનાવ્યું છે કે વગર કામનું ઘણીવાર સુધી રહી શકતું નથી. માણસના કામકોધરૂપી વિકારને કાંઈ પણ મહેનત અથવા કાંઈપણ વિચાર જોઈએ છે. તેને સારો વિચાર કરવાનું કામ નહીં સોંપ્યું તો અવ્યવસ્થામાં પડી હરેક ખરાબી શોધે છે. રૂડી ચીજનો વિચાર કરવો બંધ કરીએ તો માઠી ચીજનો વિચાર પોતાની મેળે મુઝે છે, કારણ માણસના મગજને કાંઈપણ કામ જોઈએ.

તમને સર્વને અનુભવ મળ્યો હશે કે માણસ જેટલા કલાક આળસમાં કહાડે છે તેટલા કલાક દુર્ગુણ અને દુરાચરણ વધારનારા માલમ પડે છે. વ્યભિચારના, ચોરીના, ફગલબાજીના, તથા હરેક માઠા વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. માણસને કામકોધરૂપી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, દુરાચરણી અને વ્યભિચારપણાનાં કામો મુઝે છે, તે સઘળાં આળસમાં મુઝે છે. જ્યારે આળસના થોડા કલાક સફળતાને પાયમાલ કરનાર તથા ધાસ્તી ભરેલા છે ત્યારે વિચાર કરો કે હંમેશા આળસુ રહ્યાથી કેટલી ખરાબી અને કેટલું દુરાચરણ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ ?

આજસ ચાલુ રાખી તો આપણા આત્માના દરેક સહાયરણુનું મૂળ ખોદાઈ જાય છે, કામકોધરૂપી વિકાર આંધળા થઈને દોડવા મંડે છે, અને પોતાની અપવિત્ર ઇચ્છા નફ્ટ અને જનાવરની પેઠે પૂરી પાડે છે. કામકોધરૂપી વિકાર આંધળા થઈને એટલા જોરમાં દોડે છે, કે આસપાસ કોઈની ઠરકાર અને કોઈની શરમ રાખતા નથી.

આજસનો ઝરો ગટર મધ્યેના દુર્ગંધથી ભરેલા પાણીમાંથી વહે છે. તે ઝરો આસપાસનાં માણસોને, આસપાસની વસ્તુઓને અને આખા દેશને પોતાની ઝેરી વાસથી તુકસાન પહોંચાડે છે. જે રોગ આજસપણાથી પેદા થાય છે તે રોગ ખઈના મરજ જેવો ધીમો છે; તે એકદમ નહીં પણ ધીમે ધીમે રીઝાવીને માણસનો જીવ લે છે.

કોઈ ઉદ્યોગી માણસની ઇચ્છા પૈસો ટકો મેળવવાની થઈ તો ઘણું કરીને રૂઝ અને પ્રમાણિક ઉપાય કામે લગાડે છે; કારણ મહેનત કરવાની તેને આજસ નથી. આજસ માણસને હરેક વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા થઈ તો ઉદ્યોગના પ્રમાણિક ઉપાય તંની પાસે ન હોવાથી તરકટ અને લુચ્ચાઈ કરવા ઉપર તેનું મન દોડે છે. આજ કારણને લીધે દુનિયામાં આટલાં બધાં તરકટ અને ફીશાદ થાય છે.

ગામમાં જેટલા લુચ્ચા, ચોટ્ટા, જુગારી અને રંડીબાજ છે, તેઓ સર્વને આજસના સરદાર સમજવા. આજસથીજ તેઓ કાળાં કર્મ કરવાને લોભાય છે. આજસેજ તેઓને

થોડી મહેનતે હજારો રૂપીયા મેળવવાનો કુમાર્ગ શિખવ્યો છે. જેઓ અફીણના કે શેરના સદ્દા કરે છે, જેઓ ભુગ્ગાર રમે છે, તેઓ કોઈજ નહીં પણ આળસુના સરહાર છે. તેઓ બીજાને યાચમાલ કરીને થોડી મહેનતે લક્ષ્યાધિપતિ થવા ઇચ્છે છે. દુકામાં દુરાચરણ અને દુશુણ્ય મોટું અને ખર્ચ મૂળ આળસ શિવાય બીજું એકે નથી.

ત્રીજું:—આળસથી મોજનો ખરો વૈભવ મળતો નથી. આળસુઓ સમજે છે કે અમે નિરાંતે ઉંઘ લઈએ છીએ તથા તરેહ તરેહના મિષ્ટાન્ન જમીએ છીએ અને બીજાઓ અમારે વાસ્તે મહેનત અને વૈતરૂં કરે છે; પણ કામે લાગીને આરામ લેવો એવું ઈશ્વરે નિર્માણ કીધું છે એ તેઓ સમજતા નથી. ડુક્કરની પેઠે પડી રહીને આળોટયા કરવું એ ઈશ્વરને ગમતું નથી, તેનો તેઓને સુહલ વિચાર નથી. જે પુરૂષ બાણુતો નથી કે મહેનત એટલે શું તે પુરૂષને સુખ તથા વૈભવ કેમ લોગવવો એની સુહલ સમજ નથી. હરેક કામ અને મતલબ પૂરી પાડયાથી માણસને ખરો સંતોષ મળે છે.

મહેનતથી માણસના મનની અને તનની શક્તિઓ ચંચળ અને ખુશી રહે છે. આસાએસ લેવી તથા નિરાંતે સુવું એ મીઠું લાગે છે, પણ તે કયારે? જ્યારે મહેનત કરીને થાકી જઈએ છીએ ત્યારે આસાએસની ખરી મજા અને ખરી ખુશાલી માલમ પડે છે. મગજને નકામું અને

આળસુ રહેવા દીધું તો તેની સઘળી શક્તિઓ કહોવા માંડે છે, અને જલદીથી અશક્ત અને નબળી થઈ જાય છે. જે મોજ નિરાંતે પડી રહીને મેળવવા ઇચ્છીએ છીએ તે મોજ કંટાળા ભરેલી થઈ પડે છે.

આળસુઓને ઉદ્યોગી સાથે સરખાવો. જેવાં હસતાં અને પ્રકાશતાં મોઢાં ઉદ્યોગી માણસોનાં માલમ પડે છે. તેવાં આળસુઓનાં માલમ પડતાં નથી. એ વિષેની ખાતરજમા કરવી હોય તો એક મંડળી તરફ નજર કરો. તેમાં કેટલાક આળસુઓ છે અને કેટલાક ઉદ્યોગી છે. જુવો કેનો સ્વભાવ હસમુખો છે? કેનાં મોઢાં ઉપર તેજ મારે છે? કેણુ ખુશીથી હસી બોલીને વાતચીત કરે છે?

ખરેખર, આળસુ મનને ખરો સંતોષ આપવાને બદલે દિલગીરી તથા અફસોસમાં નાખે છે. બીજાઓને ખુશી અને મુખી જોઈ આળસુનો છવ બળાપામાં પડે છે. તેથી કરીને તેની હરેક મોજમજ કડવી ઝેર જેવી થઈ પડે છે.

આળસુ માણસો કેવાં મૂર્ખ, અપરાધી, દુઃખી અને પાપી છે તે આ થોડાક વિચારથી તરત માલમ પડી આવે છે. વાસ્તે ચાલો આપણે ઉઠીએ. સદ્ગુણ અને નીતિ હૈડામાં રાખી ચાલો આપણે આપણા કામ ધંધા પછવાડે સઘળાં તનંમનથી વળગીએ. ચાલો આપણે આળસના બીછાના ઉપરથી ઉઠીએ. ચાલો આપણે ઉઠીએ અને સુધ ન રહીએ. કારણ “મરી ગયા પછી સુધ રહેવાનું” બાકું છે.” પણ

જ્યાં સુધી આપણે આ દુનિયામાં છીએ ત્યાં સુધી ચાલો
આપણે આપણા મનુષ્ય ભાઈબંધીને ઉપયોગી થવાને મહેનત
કરીએ. ચાલો આપણે હંમેશ આટલુંજ યાદ રાખીએ કે
“ માણસ ! તું આ દુનિયામાં આજસુ રહેવા નથી આવ્યો. ”

(દોહરા.)

“ ભલા ભલા જાતા રહ્યા,
જઈશું આપણ કાલ;
પવન દહેરપર આવતો,
ફૂલે ભમતો કાળ. ”
“ સમજ સમજ મન માનવી,
મોતતાણું ભય રાખ;
કાળ વિષે કર કાળજી,
થવું બળીને ખાખ. ”

ન૦ ક૦

ઈશ્વર પ્રાર્થના.

હે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર, હું માફ મસ્તક નમાવીને
તારી સેવામાં નમનતાઈથી પ્રાર્થના કરું છું તે સાંભળ.
તેં સુજ ગરીબ ઉપર અત્યંત દયા અને કૃપા કરી છે. તારી
દયા અને કૃપાથી હું આટલાં વરસ આ દુનિયામાં છું. તારી
દયા અને કૃપાથી હું હજારો સંકટમાંથી બચ્યો.

તારી દયા અને કૃપાથી સેંકડો જાતનાં દુઃખ અને દરદથી હું મોકળો થયો. તેને માટે હે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર ! હું તારો અત્યંત આભાર માનું છું.

હાલ પણ તારી દયા અને કૃપા મુજ રંઠ અને ગરીબ ઉપર ઝોછી નથી. તારી સાદ્યતાથી હું યોલી શકું છું. તારી સાદ્યતાથી હું ચાલી શકું છું. તારી સાદ્યતાથી હું જીવું છું. તારી સાદ્યતા વગર હું કંઈપણ કામ કરી શકું નહીં. માટે હે કીર્તાર ! હું તારો કેટલો બધો આભારી છું ! તારી અત્યંત દયા અને કૃપાનો આભાર હરઘડી અને હર વખત માનું એવી તું મને સારી સમજ અને રૂડી બુદ્ધિ આપ. અરે મારા પિતા ! તું એવું ના કર કે આ થોડા દિવસના જીવતરમાં હું તારો અત્યંત આભાર માનવો ભૂલી જઈ.

અરે મારા ઈશ્વર ! તારી અત્યંત દયા અને કૃપાનો બદલો હું કેમ વાળી શકીશ ? તારી બલાઈને કોઈ પહોંચી શકનાર નથી. મને એમ લાગે છે કે હું તારી આજ્ઞાથી સેંકડો અને હજારો વખત ઉલટો અને આડો ચાલ્યો છું. હું મારાં સઘળાં પાપ અને મારા સઘળા અપરાધ ખરા નરમ અંતઃકરણથી તારી આગળ કબૂલ કરું છું. ક્ષમા કર, અરે મારા પિતા ! મારા કોટી કોટી અપરાધ ક્ષમા કર. હરેક વાત જુઠી અને ખોટી બધ્યા છતાં પણ જો હું જૂઠું બોલ્યો હોઉં તો તે મોટા પાપના ખાસમાંથી મારા અપરાધી અંતઃકરણને કા'ઠ અને મારામાં ચોખ્ખું અને સાચું દિલ મૂક.

જે મેં કદી અયોગ્ય અને અપવિત્ર વિચાર કીધો હોય તો તું એ પાપને ઘોઈ નાખ. જે કોઈ ઉપર મેં ક્રોધ કીધો હોય અને મારા હૃદયમાં વેર વસ્યું હોય તો મારા નિર્દય અંતઃકરણને ક્ષમા કર અને તેને પોચું કરી નાખ. જે પ્રમાણે મારા સઘળા અપરાધ છતાં તું મારી ઉપર નિત્ય આટલી બધી દયા અને કૃપા કયો બલ્ય છે તે પ્રમાણે હું પણ મારા ભાઇબંધોની હરેક વાતમાં બૂલ થઈ હોય તે વિચારમાં ન લેતાં તેને આહું તથા મદદ કરું એવી બુદ્ધિ હે ધર્મિય ! તું મને આપ.

હે ધર્મિય, હે જગતપતિ ! જેઓ મારા ખેસી કુટુંબી અને સગાંવહાલાં છે તેઓ તરફ મારો ધર્મ બળવી શકું તેવી તું મારામાં શક્તિ મૂક. મારાં સઘળાં કામકાજમાં હું ચોખ્ખો અને પ્રમાણિક રહું. મારી સઘળી કબુલાતો પુરી પાડું, જેઓએ મારી ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો છે તેઓના વિશ્વાસને હું લાયક થાઉં એવી તું મને બુદ્ધિ આપ. હે કીર્તાર, તારી નજર મારા હરેક કામ ઉપર અને હરેક વિચાર ઉપર રહે છે અને તું મારા હરેક કામનો તથા હરેક વિચારનો હિસાબ માગીશ એવી સમજથી હરેક કામ કરવાની તું મને સુબુદ્ધિ આપ.

હે જગતપતિ ! મને કાંઈ મોટો લાભ થાય તો એવું કર કે હું ગર્વીષ્ઠ થવાને બદલે તારો ઉપકાર માનું અને યાદ રાખું કે જે કાંઈ સાફ થાય છે તે તારે હાથે. મારી ઉપર જે કંઈ દુઃખ તથા દિલગીરી પડે તે મુંગે મોંઠે સહન

કરવાને મને ધીરજ તથા શક્તિ આપ. મારા કૃપાળુ ઈશ્વર ! હું તારે સ્વાધીન છું. તું મારું રક્ષણ કરનાર છે. હું મારું પોતાનું રક્ષણ કરવાને તથા પાપમાંથી બચવાને સુદૃઢ શક્તિવાન નથી. મને એમ લાગે છે કે જ્યાંસુધી તારો કૃપાળુ હાથ મારા ઉપર રહેશે નહીં ત્યાં સુધી હું પાપમાં અને દુઃખમાં પડીશ. પણ તારું નામ અમર હોજે. તું મારા હરેક કામ ઉપર એકાગ્રદષ્ટિએ જોયા કરે છે. જેઓ તારી ઉપર વિશ્વાસ યુકે છે તેઓને તું છોડી દેતો નથી, વાસ્તે હે જગત્કર્તા ! તું મને છોડી દઈશ માં.

હે ઈશ્વર ! તું મને મારું નિત્યનું લોજન આપ. હે પરમહયાળુ અને પરમકૃપાળુ ઈશ્વર ! તું મારું, મારાં કુટુંબ-નું, મારાં પડોસીઓનું, મારા દેશીઓનું અને સમસ્ત મનુષ્ય જાતિનું કલ્યાણ કર. તેઓનું હરેક રીતે રૂઢું થાય તેમ કર. જેઓ દુરાચરણ અને અનીતિથી ચાલે છે તેઓને તું સુખુદ્ધિ આપ. દુનિયા ઉપરથી લડાઈ, કળ્યા અને કલેશ ઓછા કર. સર્વ મનુષ્ય સલાહ સંપત્તી રહે અને એક બીજા ઉપર મમતા ને પ્રીતિ રાખે એવું તું કર.

હે જગત્કર્તા ! તું મને દુનિયાની લાલચમાં પડવા દેતો નહીં. મારામાંથી સઘળું નિર્હયપણું, સઘળી લુચ્ચાઈ, સઘળી ઠગાઈ અને સઘળું કઠોરપણું કહાડી નાખ. મારા મનને નીતિ અને ડહાપણભરેલા વિચારોથી ભર.

હે ઈશ્વર, હું આ દુનિયામાં થોડા દિવસનો તીરથવાસી

સુસાદર છું, માટે જ્યારે મોત મારી છાંદગીનો છેડો લાવે
ત્યારે સ્વર્ગમાં કોઈ સારી જગો મળે એવી રીતે મારી
બાકી રહેલી ઉંમરના દિવસ પૂરા કરવા દે. તથાસ્તુ !

(ભુજંગી વૃત્ત.)

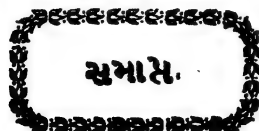
અહો વિશ્વના દેવ આનંદકારી,
કરી તાહરી સેવા તે લાભકારી;
ખરે રાખીએ જાચના રોજ જારી,
સરે કાજ જો હોય તે રૂડું ભારી.
હમે શંક છેયે વિના તું ન ચાલે,
વિના તું હરી હાથ તે કોણ આલે;
બહુ ઇચ્છિયે તે વળી કોણ ચાલે,
વિના તું બહુ વધ તે કોણ ખાળે. ન૦ ક૦

ઈશ્વર સ્તુતિ.

હે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર ! હું પૃથ્વી ઉપરનો માનવી
તારી અપાર શક્તિ વિષે, તારી અપાર બુદ્ધિ વિષે, તારી
અપાર કળા વિષે, તારી અપાર દયા વિષે વિચાર કરવાને
કેવળ અશક્ત છું. તારી અપાર શક્તિ અને બુદ્ધિને, તારી
અપાર કળા અને દયાનો હું મારા મનમાં પૂરો વિચાર
લાવી શકતો નથી. જે જે ઠેકાણે હું જોઉં છું, જે જે
જે જે ઠેકાણે હું ફરું છું, જે જે ઠેકાણે હું નજર ઠરું
છું, તે સઘળે ઠેકાણે તારી બેહદ શક્તિ અને અત્યંત
બુદ્ધિ માલમ પડે છે.

આકાશ તરફ નજર કરું છું તો સૂર્ય પોતાના સઘળા પ્રકાશ સાથે પ્રકાશતો દેખાય છે. એ આકાશમાં ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા જ્યારે હું જોઉં છું ત્યારે તારી શક્તિ અને બુદ્ધિની કંઈ પણ કલ્પના મારાથી થઈ શકતી નથી. કંઈ હજારો તારા ખુદી આંખે દેખાય છે; પણ દરેક તારાની પાસે બીજા સેંકડો તારા છે જે નજરે પડતા નથી. એ બધા તારાઓ ગગનમાં વગર આધારે કેમ ફરે છે એ વિષે હું મારી બુદ્ધિ ચલાવી શકતો નથી.

આકાશ છોડી આ પૃથ્વી ઉપર નજર કરું છું તો તારી શક્તિ અને બુદ્ધિનો કંઈ થાગ લાગતો નથી. આ પૃથ્વી ઉપર વીજળી અને ગર્જના થાય છે, સમુદ્રનાં પાણી ચડે છે ને ઉતરે છે, નદી નાળાં વહે છે, ઝાડપાન અને બધી જાતની વનસ્પતિ ઉગે છે, કીડી જેવાં જીવોં પ્રાણીથી તે હાથી જેવાં માટાં પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ તથા પોષણ થાય છે, અને જમીનમાંથી અખૂટ ખજાનો નિકળ્યા કરે છે, એ બધાનો જ્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે હે ભગવંત ! હું હાથ જોડી અને નાક ધસીને કબૂલ કરું છું, કે તારી શક્તિ ને તારી બુદ્ધિને કોઈ પહોંચી શકનાર નથી. તારી સ્તુતિ કરવાને તથા તારા ગુણ અને તારા ચશ્ત્ર ગાવાને મારામાં સુદલ શક્તિ નથી, એ હું હે પ્રભુ ! કબૂલ કરું છું.

સુમાસ.

નીતિતત્ત્વો.

[અંગ્રેજી ઉપરથી લેખક-સ્વ. ભાઈ બાબારાવ દેશાઈ.]

ઉપોદ્ધવાત.

ધર્મનું મૂળ.

૧. મનુષ્ય અને જીજ્ઞાં પ્રાણીઓ જે જે બાબતોમાં મળતાં આવે છે તે તે સઘળી બાબતો ઉપરાંત મનુષ્યને પરમદયાળુ પ્રભુએ તેનાં પોતાનાં તથા પારકાં કૃત્યો ઉપર વિચાર કરવાની અને તેમ કરીને કેટલાકને સારાં તેમજ કેટલાંકને ખોટાં ઠરાવવાની માનસિક યોગ્યતા આપી છે. આ યોગ્યતાને ‘વિવેકબુદ્ધિ’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. અને અમુક કૃત્યો આચરવા અથવા ન આચરવા સંબંધી વિચાર કરવાનો તે પાથો છે. જે જે કૃત્યો આ વિવેકબુદ્ધિ પસંદ કરે છે અને તે પ્રમાણે વર્તવાની ફરજ પાડે છે તેને તથા જે જે કૃત્યો તે નાપસંદ કરીને તેથી દૂર રહેવાનું મનુષ્યને સૂચવે છે તેને ‘ધર્મ’ એવું નામ આપ્યું છે.

૨. પોતામાં અનુભવવાથી, પારકામાં ઝોળખવાથી, કલ્પિત પાત્રોમાં આરોપણ કરવાથી, ઉપકારનો બદલો વાળવાની સાહજિક ઇચ્છાથી અને સત્ તથા અસત્ દર્શાવનાર

પ્રત્યેક ભાષાના જુદા જુદા શબ્દોથી, સારાસાર પરીક્ષણની આ વિવેકબુદ્ધિનું અસ્તિત્વ મનુષ્યને સ્પષ્ટ જણાય છે.

૩. આ વિવેકબુદ્ધિમાં નિર્ણય અને મનોવિકાર બંનેનો સમાવેશ થાય છે.

૪ વિવેકબુદ્ધિથી નિર્ણય કરવાનું જે ધોરણ તે ઈશ્વરી નિયમ કહેવાય છે; અને પ્રત્યેક મનુષ્યના નિર્ણયોની શુદ્ધિ તથા સત્યતા, ઈશ્વરી નિયમના તેના જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે.

૫. ઈશ્વરી નિયમને અથવા તેની ઇચ્છાને જે જે કૃત્યો અનુકૂળ હોય તે તે આચરવાને અને તેથી વિરુદ્ધ હોય તે ન આચરવાને વિવેકબુદ્ધિ મનુષ્યને પ્રેરે છે.

૬. જ્યારે મનુષ્યનાં સ્વકૃત્યો નિર્ણય સાફ આ વિવેક-બુદ્ધિને સોંપાય છે અને તેથી વખાણના અથવા ધિક્કારના જે વિકાર મનમાં ઉદ્ભવે છે ત્યારે તે વિવેકબુદ્ધિને તેટલાજ કૃત્ય ખાતર સાધારણ રીતે ‘અંતર્દીપ’ એવું જુદું નામ આપવામાં આવે છે.

૭. મનુષ્યના સઘળા ધર્મના ત્રણ મુખ્ય પરિચ્છેદ પાડી શકાય. પહેલો મનુષ્યના ઈશ્વરપ્રત્યે ધર્મ, બીજો મનુષ્યના પોતાપ્રત્યે ધર્મ અને ત્રીજો મનુષ્યના જાતિબંધુપ્રત્યે ધર્મ.

પહેલો પરિચ્છેદ.

મનુષ્યના ઇશ્વરપ્રત્યે ધર્મ.

૮. પરમેશ્વર અનાદિ, અનંત, હ્રાપણુનો ભંડાર, સર્વશક્તિમાન, પરમ પવિત્ર, ન્યાયકારી, પરમકૃપાળુ તથા સત્યસ્વરૂપ છે. તેનું જોગખાણ તથા તે પોતાના હ્રાપણુથી અખિલ વિશ્વનો નિયંત્રા છે એ વાતનો સ્વીકાર કરવો એ મનુષ્યનો ઇશ્વરપ્રત્યે પ્રથમ ધર્મ છે.

૯. એવા પ્રભુની શી ઇચ્છા છે તે નક્કી કરવાને તથા તે પછી તદ્દનુસાર વર્તવાને પોતાથી બનતા સઘળા પ્રયત્ન કરવા એ મનુષ્યનો ઇશ્વરપ્રત્યે બીજો ધર્મ છે.

૧૦. પરમેશ્વરની આજ્ઞાની વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી તે ક્રોધ કરશે તે સંબંધી ભય ધરાવવો એ મનુષ્યનો ઇશ્વરપ્રત્યે ત્રીજો ધર્મ છે.

૧૧. ઇશ્વરનો આ ભય તેનાં ન્યાય તથા શક્તિના વિચાર ઉપર આધાર રાખે છે. તેનો ન્યાય એવો છે કે તે પાપીને અશુદ્ધ રાખે છે; અને તેની શક્તિ એટલી બધી છે કે તે તેમને ગમે તેવી ભારે શિક્ષા કરી શકે છે.

૧૨. ઇશ્વર સાથે પ્રેમ એ મનુષ્યનો તેના પ્રત્યેનો ચોથો ધર્મ છે.

૧૩. માણસે ઈશ્વર સાથે પ્રેમ બાંધવાનાં બે કારણો છે. એક તો તે પરમ દયાળુ છે અને બીજું તે પોતાના સરજેલાં બાળકોના ઉપર ઘણા ઘણા ઉપકાર કરે છે. ઐહિક અને આધ્યાત્મિક સઘળાં સુખનો દાતા તે જ છે.

૧૪. પ્રભુ સાથેનો આ પ્રેમ મનુષ્યના મનમાં તેને રાજી કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે છે અને તેને ગમતાં કાર્ય કરવામાં અને તેને અણુગમતાં કાર્યથી દૂર રહેવામાં આ ઇચ્છા પ્રત્યક્ષ થાય છે.

૧૫. પ્રભુની ઇચ્છા અને તેના હુકામણીને આધીન થવું એ મનુષ્યનો તેના પ્રત્યે પાંચમો ધર્મ છે.

૧૬. પ્રભુ જે કરવાને આજ્ઞા કરે છે તે પ્રમાણે વર્તવામાં તથા જે વિપત્તિઓ તે આપણા ઉપર નાંખે તે ધૈર્યથી સહન કરવામાં ઈશ્વરની ઇચ્છાને આધીન થવાનો સમાવેશ થાય છે.

૧૭. ઈશ્વર સકળ જગતને સામાન્ય રીતે તથા આપણને પોતાને વિશેષ કરીને લાગુ પડે એવી રીતે હુકામણીથી સર્વ વસ્તુ યોજે છે, એવા સ્વીકારમાં તેના હુકામણીને આધીન થવાનો સમાવેશ થાય છે.

૧૮. ઈશ્વર આપણો ઉત્પન્ન કર્તા તથા નિયંતા છે અને તેથી તેને યોગ્ય લાગે તેવી આપણી સ્થિતિ કરવાની

તેને સંપૂર્ણ સત્તા છે, તે પરમ દયાળુ હોઈને આપણું સર્વદા શુભ જ ઇચ્છે છે અને તે અપાર હહાપણવાળો હોવાથી આપણા કલ્યાણના માગ આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે જાણે છે.—આ બાબતો મનુષ્યે ઈશ્વરને આધીન રહેવાનાં કારણોમાંની કેટલીક છે.

૧૬. મનુષ્યે હૃદયમાં પ્રભુનું ધ્યાન ધરવું અને બહારનાં કૃત્યોમાં તેના પ્રત્યેની માનની લાગણી બને તેટલી દર્શાવવી તથા ખાસ કરીને જેવાં કૃત્યોથી તેને અપમાન લાગે તેવાં કૃત્યોથી દૂર રહી તેના પ્રત્યે માન રાખવું એ તેનો ઈશ્વરપ્રત્યે છઠો ધર્મ છે.

૨૦. પ્રભુને મનુષ્યથી નીચે પ્રમાણે અપમાન અપાય છે:—

અ. તેને ગાળ દેવાથી અથવા તેની નિંદા કરવાથી;

બ. જૂઠા સોગન ખાવાથી. (જૂઠા સોગનના બે પ્રકાર છે. એક તો જૂઠી વાતને ટેકો આપવાને સોગન ખાવા અથવા ઠોઈ વાત આપણે કરવી જ ન હોય છતાં તે કરવાના સોગન ખાવા, અને બીજું સોગન લઈ જે વચનને દહીભૂત કર્યું હોય તેના શબ્દોમાંથી સ્પષ્ટ અર્થ મૂકી લઈ બીજે અર્થ ખેંચી કાઢવો) અને

ક. સાધારણ વાતચિતમાં નકામા સોગન ખાવા, કેમકે તેમ કરવાથી ઈશ્વર સંબંધી આપણો નીચો અભિપ્રાય જણાય છે.

૨૧. જૂઠા સોગન ખાવાથી ઈશ્વરને ખચીત અપમાન પહોંચે છે, કેમકે આપણે તેના જૂઠા સોગન ખાઈને તેને આપણા જૂઠાનો ભાગીદાર કરીએ છીએ.

૨૨. સોગન ખાવા સંબંધીનો આ ધર્મ આપણને જે બાબતો સ્પષ્ટ થઈએ તેમાં મૂકાયેલી ન હોય અને જે સંબંધી સમ ખાધાથી કોઈ પ્રસંગે અનિષ્ટ આચરણ કરવું પડે તેવી બાબતો સંબંધી સોગન લેવાથી દૂર રહેવા સૂચવે છે.

૨૩. ઈશ્વરનાં વખાણ, પ્રાર્થના, પાપની કબૂલાત તથા તેની કૃપા સાફ ચાચના વડે તેની નિત્ય ઉપાસના કરવી એ મનુષ્યનો તેના પ્રત્યે સાતમો ધર્મ છે.

૨૪. સઘળાનો ઉપસંહાર ઈશ્વરમાં દૃઢ શ્રદ્ધા, તેનો ભય, તેના પ્રત્યે પ્રેમ, શુદ્ધ અંતઃકરણથી તેની પૂજા, તેનો આભાર માનવો, તેનામાં આપણે સંપૂર્ણ ભરોસો રાખવો, તેની સહાયતા માગવી, તેના પવિત્ર નામને માન આપવું તથા આખા જીવનપર્યંત તેને સેવવો એ આપણા તેને પ્રત્યે મુખ્ય ધર્મ છે.

બીજો પરિચ્છેદ.

મનુષ્યના પોતાની જાત પ્રત્યે ધર્મ.

૨૫. મનુષ્યના પોતાપ્રત્યે ધર્મના બે ભાગ પાડી

શકાય: પહેલો આત્માના આવેશ અને વૃત્તિઓનું યોગ્ય નિયંત્રણ કરવું તે, અને બીજો શરીર સંયુક્ત તૃષ્ણાઓની પૂર્તિમાં નિયમ રાખવો તે.

ભાગ પહેલો.

આત્માના આવેશ અને વૃત્તિઓના યોગ્ય નિયંત્રણ કરવા સંબંધી.

૨૬. આત્માના આવેશ અને વૃત્તિઓના નિયંત્રણ માટે જોઈતા સદ્ગુણોમાં વિનયને પ્રથમ સ્થાન આપેલું છે.

૨૭. આપણા પોતાના વિષે આપણા મનમાં નમ્ર અભિપ્રાય રાખવો અને બીજા માણસો આપણા વિષે સાધારણ રીતે જોલે તેથી સંતોષ પામવો અને વિનય ઠહેવાય છે. પહેલો ગુણ અભિમાનથી વિરુદ્ધ છે અને બીજો મિથ્યા-ભિમાનથી વિરુદ્ધ છે.

૨૮. અભિમાન એકલું મનુષ્યને પાપી કરી શકે છે. વળી તે મૂર્ખાઈભરેલું અને ભયકર્તા છે. જે જે કાર્યમાં માણસ કૃતોહ મેળવે તે પ્રભુની ઇચ્છા છતાં મનુષ્ય પોતાને માથે ખેંચી લે અને અભિમાની થાય તેટલો દરજ્જો તે મૂર્ખાઈભરેલું છે, અને પ્રભુનિયમથી વિરુદ્ધ થવામાં તે મુખ્ય સહાયક હોવાથી ભયકર્તા છે.

૨૯. મિથ્યાભિમાન પણ અભિમાનની પેઠે મનુષ્યને

પાપી કરી શકે છે. તે તમને નકામું દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે તેટલે અંશે મૂર્ખાઈ ભરેલું છે, અને જે કેટલાંક પાપોને દુનિયામાં સારાં કૃત્ય તરીકે ગણવામાં આવે છે તે કરવા તરફ મનુષ્યનું ધ્યાન તે ખેંચે છે તેટલે અંશે તે ભયકર્તા છે.

૩૦. આત્માના આવેશ અને વૃત્તિઓના યોગ્ય નિયંત્રણ માટે ઉપયોગી બીજો સદ્ગુણ નમ્રતા છે.

૩૧. અધીરીઆપણું અને ક્રોધ એ બેનાં દુઃખદાયક પરિણામોના વિચારથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે ક્ષત નમ્ર માણસોને જ દુનિયામાં ખર્ચ સુખ છે.

૩૨. આ જ વિષયને સારૂ અગત્યનો ત્રીજો સદ્ગુણ વિચાર કરવાની ટેવ છે. એનો અર્થ એ થાય છે કે કંઈ પણ કામ કરતાં પહેલાં તેની યોગ્યતાની પરીક્ષા કરવી તે, અથવા કદી થઈ ગયું તો પછી ફરીથી તેવું ન થાય એ યાદ રાખવાની તથા પસ્તાવો કરવાની ટેવ હોવી તે.

૩૩. આજ વિષયને સારૂ સંતોષ એ ચોથો અગત્યનો સદ્ગુણ છે.

૩૪. પરમેશ્વરે મૂકેલી સ્થિતિમાં સુખથી રહેવું તથા સત્તાલોભ, વસુલોભ અને ઈર્ષ્યાથી દૂર રહેવું તેને સંતોષ કહેવાય છે.

૩૫. એ જ વિષયમાં અગત્યનો પાંચમો સદ્ગુણ

માનસિકક્રમ છે, અને તે માનસિક જાગૃતિ અને માનસિક ઉદ્યોગ એ બેનો બનેલો છે.

૩૬. માનસિક જાગૃતિથી આત્મા પાપમાં પડતો બચે છે અને માનસિક ઉદ્યોગથી આત્મા ઉન્નતિને માર્ગે પ્રવર્તે છે, અને તેથી પરોપકારનાં તથા અગત્યનાં કામ તરફ તેનું વલણ થાય છે.

ભાગ ૨ જો.

શરીરસંયુક્ત તૃષ્ણાઓની પૂર્તિમાં નિયમ રાખવા સંબંધી.

૩૭. આ વિષયને લાગુ પડતો પ્રથમ સફળ શુદ્ધતા છે.

૩૮. વ્યભિચાર તથા સર્વ જાતની અપવિત્રતાથી દૂર રહેવામાં શુદ્ધતાનો સમાવેશ થાય છે. વળી, ખાસ શુદ્ધતા રાખવા માટે આંગ, જીભ અને કંપના એ સર્વ સંબંધી જાગૃત રહેવાની જરૂર છે.

૩૯. આ સફળ મેળવવાને માટે વિકારોને પ્રારંભમાં જ ઢાળી નાખવા જોઈએ, કુસંગતિથી દૂર રહેવું જોઈએ અને કંઈ અગત્યના ધંધામાં શ્રમ લઈને મન ચોંટાડવું જોઈએ.

૪૦. આ વિષયનો ઉપયોગી બીજો સફળ નિયમિતતા છે. ખાનમાં, પાનમાં, ઉઘમાં તથા કપડાંમાં નિયમ રાખવો એ આના પેટા ભાગ છે.

૪૧. મનુષ્યે ખાવા સંબંધી કુટેવો પાડવી નહિ, પણ

તથિયત અને તેના કલ્યાણ સાફ ખાવામાં નિયમ રાખવો જોઈએ.

૪૩. શરીરને આરામ આપવાને માટે ઈશ્વરે ઉંઘ લેવાનું મનુષ્યને કરમાવેલું છે. પણ તે કામ સરે તેટલી વાર જ ઉંઘ લેવી જોઈએ વધારે નહિ.

૪૪. મનુષ્યે જે જે ગમતો યોગ્ય છે તેનોજ આશ્રય લેવો જોઈએ; અને તે પણ તન અને મન બન્નેને બીજા અગત્યનાં કામ કરવાને તૈયાર કરવામાં મદદ કરે તેટલો જ.

૪૫. મનુષ્યને પોતાના ધંધાને શોભે તેવાં કપડાં જોઈએ ઘરેણાં તથા શોભીતાં લૂગડાંમાં નકામું ખર્ચ ન કરવું જોઈએ.

ત્રીજો પરિચ્છેદ.

મનુષ્યના જાતિબંધુપ્રત્યે ધર્મ.

૪૬. મનુષ્યના જાતિબંધુપ્રત્યેના ધર્મમાં બે મોટા વિભાગ પાડી શકાય: એક ન્યાયવૃત્તિ અને બીજો પરોપકાર.

વિભાગ ૧.

ન્યાયવૃત્તિ.

૪૭. ન્યાયવૃત્તિ એ શિરોનામ તળે આવતા ધર્મ બે પ્રકારના છે. પ્રથમ તો અન્યાયનિવૃત્તિ અને ન્યાયપ્રવૃત્તિ.

પ્રથમ પ્રકાર પ્રમાણે કોઈને નુકસાન અથવા કોઈનું 'ખોટું' ન કરવું જોઈએ, અને બીજા પ્રકાર પ્રમાણે હરેકની તરફ સત્યાનુસાર વર્તવું જોઈએ.

પ્રકાર ૧- અન્યાયનિવૃત્તિ.

૪૮. આપણે હાથે થઈ શકે એવું કોઈપણ પ્રકારનું નુકસાન આપણે આપણા જાતિભાઈને ન કરવું એ આ અન્યાયનિવૃત્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે. આપણે જાતિ બંધુને ચાર રીતે નુકસાન કરી શકીએ. એક તો તેમના આત્માને નુકસાન; બીજું તેમના શરીરને નુકસાન; ત્રીજું તેમનાં માલમિલકતને નુકસાન અને ચોથું તેમની કીર્તિને નુકસાન.

રીત ૧-આત્માને નુકસાન.

૪૯. પોતાની ઇર્ષ્યાથી પારકાને નિરર્થક દુઃખ અનુભવવું પડે તેવી રીતે તેની લાગણી દુઃખવી મનુષ્ય તેના આત્માને નુકસાન કરી શકે; અને કોઈ માણસ પરમેશ્વરથી બીતો રહી શુદ્ધ રસ્તે ચાલતો હોય તેને કંઈ 'ખોટું' કામ કરવા સાફ હુકમ કરવાથી, સમજાવવાથી, લલચાવવાથી અથવા સહાય કર્યાથી મનુષ્ય તેના આત્માને વળી નુકસાન કરી શકે. જે જે કાર્યને ન્યાયી પ્રભુ શિક્ષાપાત્ર ગણે તેવાં કાર્ય કરવાને ઉપરના કોઈપણ કારણથી જ્યારે કોઈ મનુષ્યને દોરવામાં આવે ત્યારે તેના આત્માને પરમ દુઃખ થાય છે.

૫૦. કેટલીક આડકતરી રીતે જેવી કે પોતે એક ખોટું કામ કરે અને તેથી બીજા તેવાં કામ કરવા તરફ વૃત્તિ કરે તેથી, અથવા પારકાનાં પાપી કૃત્ય વખાણવાથી અથવા તેને માટે ઠપકો ન આપવાથી અથવા બીજાં મનુષ્યો પોતાના ધર્મ બળવતાં વિમુખ થાય એવી રીતે સફળુણો મનુષ્યોની સખત નિંદા કરવાથી પણ આ અન્યાયનિવૃત્તિની વિરુદ્ધ માણસ વર્તન કરી શકે.

૫૧. જેઓએ પારકાને આવી રીતે નુકસાન કર્યું હોય તેઓએ પોતે કરેલાં કુકૃત્યોની છાપ ધોવાઈ જાય એવાં સુકૃત્યો કરી તેનો બદલો આપવો ઉચિત છે.

રીત ૨-શરીરને નુકસાન.

૫૨. અન્યાયનિવૃત્તિ. મનુષ્યથી પારકાને થતાં જે શારીરિક નુકસાનોની મના કરે છે તેમાંનું પ્રથમ ખૂન છે; બધી તે હથિયાર વાપરીને કર્યું હોય અથવા કંઈ ખાવાનું કે પીવાનું જેર મેળવીને આપણે હાથે અથવા કોઈ બીજાને હાથે તેને આપી અપાવી તેથી તેના પ્રાણની હત્યા કરી હોય. ઉપરની જ રીતે થતાં નુકસાનોમાંનું બીજું ગેરવાજબી રીતે કોઈને મારવું, તેના શરીરને ખોડ આણવી અથવા ઘા કરવો તે છે. એજ પ્રકારનું ત્રીજું નુકસાન જે મનુષ્યો વચ્ચે એવા કષ્ટઆ કરાવવા કે જેથી પરિણામે ખૂન આવે

તે, અથવા જેથી મનુષ્યોની જીંદગી ટુંકી થાય એવાં કામ કરવામાં તેમને ફસાવવા તે છે.

રીત ૩-માલમિલકતને નુકસાન.

૫૩. મનુષ્ય પારકાને માલમિલકત સંબંધી જે નુકસાન કરી શકે તેમાંનું પ્રથમ વ્યભિચાર. એક સ્ત્રીનાં તેના પ્રત્યેનાં પ્રેમ અને ભક્તિ જૂટવી દેવાં તે છે. આ નુકસાનનો કોઈ પણ રીતે બદલો વાળી શકાતો નથી, એટલે આ મથાળા નીચે આવતાં સદ્ગુણાં નુકસાનોમાં એ મોટામાં મોટું છે.

૫૪. જેને ખરી રીતે માલમિલકત કહેવામાં આવે છે તે પોતાને કાયદો થાય અથવા ન થાય તેના વિચાર વિના ઇર્ષ્યાથી અથવા તે પોતાને જ મળે એવા દોષથી પારકાનાં હોવા છતાં ગેરવાજબી રીતે ખુંચવી દેવાં તે આ મથાળા નીચે આવતું બીજું નુકસાન છે.

૫૫. દોષથી પારકાની મિલકત પકાવી દેવાના નીચે પ્રમાણે પ્રકાર છે:—

૧. ભુલમ-જ્યાં શક્તિવાન પુરૂષ નબળા પાતળાને નુકસાન કરે તે;—

૨. ચોરી-એના બે પ્રકાર છે. અ. પારકાનું હેતુ ન આપવું અથવા કહેલી વસ્તુ ન આપી વચન ભંગ કરવું તે,

પાર કાની કોઈ પણ ચીજનું છુપી રીતે હરણ કરી લેવું, એટલે કે પ્રત્યેક ન્યાયી રાજ્યમાં શુન્હા તરિકે ગણાએલી ચોરી કરવી તે; અને

૩. છેતરવું, પછી તે વિશ્વાસમાં અથવા વ્યવહારમાં.

પદ. પારકાની મિલકત ઉપર ખોટો હક્ક ઉઠાવી, પછી લાંચથી અથવા બૂઠા પુરાવાથી પોતાના પક્ષનું હુકમનામું મેળવવું, અર્થાત્ કાયદાને જુલમનું હથિયાર બનાવવું—એ જુલમની ખરાબ રીત છે. આવી રીતે મુખ્ય જુલમ કરનાર હોય છે તે એકલો જ નહિ પણ તેના બીજા બધા સહાયકો પણ પક્ષા ચોર થાય છે. જ્યારે પારકાની મુશ્કેલીઓને તેમના પર જુલમ કરવાનું સાધન બનાવવામાં આવે છે ત્યારે તે પણ જુલમની એક બીજી ખરાબ રીત થાય છે. ઉધાર લેનારની મુશ્કેલીના વખતે જે કાંધીઆઓ ખોટા ખાતાં પડાવી લે છે તેમનો તથા જે શ્રીમંત બગીરદારો તથા વસુલાત ઉધરાવનાર અમલદારો ગરીબ ખેડુતો પાસેથી લેવાય તેટલું લે છે તેમનો આ મથાળા નીચે સમાવેશ થાય છે. અને જેમના પર જુલમ થયો હોય તે જેમ બધારે ગરીબ તેમ તેમના ઉપર જુલમ કરનારનો શુન્હા મોટો સમજવો. આથી જ વિધવા અને અનાથ બાળકોના ઉપર કરેલો જુલમ પરમેશ્વરની આંખમાં મોટામાં મોટું પાપ છે.

૫૭. જેમને ઉપરી અથવા શેઠની ભણ્ણીથી તેમને માટે આપણે કરવાનો, તેમના માલ વેચવાનો અથવા કોઈ પણ રીતે તેમને ફાયદો થાય એવાં કાર્ય કરવાનો અધિકાર આપેલો હોય તેવા સરકારી અગર ખાનગી નોકરો પોતાને માટે કામ કરતાં જેવા પ્રમાણિકપણે વર્તે તેવી રીતે ન વર્તે, પોતાના તાબાનો માલ ખુણે, બગાડે કે તે ઉપર હલાલી ખાય અથવા પોતાનો ધર્મ બળવવામાં કસૂર કરે તેઓ વિશ્વાસઘાતી બનીને આ મથાળા નીચે ઠરાવેલા છિતરવાના પાપમાં પડે છે.

૫૮. વ્યવહારની બાબતમાં જોટી રીતે સમજાવીને નહારાને સાફ ગણાવવું, અથવા બહારથી ભપકો કરી અંદરથી નહારો માલ વેચવો કે જોટાં વજનથી વેપાર કરવો અથવા ખરીદનારના અજ્ઞાનનો લાભ લઈ માલની કિંમત ખૂબ પડાવવી એ રીતનું છિતરવું વેચનારને અણુછાજતું છે, અને વેચનારની ભૂલ, અજ્ઞાન અથવા મુશ્કેલીનો લાભ લઈને છિતરવું તે ખરીદનારને અણુઘટતું છે, તેથી અહિં તે સઘળાંની મના કરવામાં આવે છે.

૫૯. જેઓએ ઉપરની કોઇ પણ રીતે પારખને નુકસાન કર્યું હોય તેમણે તેને બહોળા આપીને જેમ ઈશ્વરપ્રત્યે વર્તણૂક રાખે એવી રીતે તેમની તરફ ભવિષ્યમાં વર્તવું એકઠું.

શીત ૪-કીર્તિને નુકસાન.

૬૦ મનુષ્યે પારકાની શુદ્ધ આબરૂની મશ્કરી કરીને, તેનો ધિક્કાર કરીને, કે તે વિરુદ્ધ ખોટા ગપાટા ચલાવીને તેની કીર્તિને નુકસાન કરવાની અત્રે મના કરવામાં આવે છે.

૬૧. અન્યાયનિવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થએલા સઘળા નિષેધો કલ્પના, તૃષ્ણા તથા વર્ત્તનને લાગુ પડે છે. આપણે ઉપર બતાવેલું કોઈ નુકસાન પારકાને કરવું નહિ તો નહિ, પણ મનમાં ઇચ્છવું પણ નહિ, અને કોઈને કદી નુકસાન થાય તો રાજી થવું નહિ.

પ્રકાર ૨-ન્યાયપ્રવૃત્તિ.

૬૨. દરેક તરફ સત્યાનુસાર વર્તવું એને ન્યાયપ્રવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે.

૬૩. આના બે ભાગ છે. એક તો સમસ્ત મનુષ્ય પ્રત્યે ધર્મ અને બીજો સગાંસંબંધી પ્રત્યે ધર્મ.

૬૪. પ્રથમ ભાગના ધર્મમાં પ્રથમ મૂકવા લાયક સત્ય છે, કેમકે તે પ્રમાણે હંમેશા વર્તવાની આપણી ફરજ છે.

૬૫. સત્યને પારકા પ્રત્યે ધર્મમાં મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે, મનુષ્યને તેના જાતિબંધુ સાથે વ્યવહારને માટેજ પ્રભુએ વાચા આપી છે અને તેથી જો તે વાચાનો છોટરવામાં ઉપયોગ કરે તો પ્રભુની

એક ઉત્તમ જ્ઞાતિસનો ગેર ઉપયોગ કર્યાનું પાપ દાગે. વળી બીજું કારણ એ છે કે, વચન ઉપર કોઈ પણ રીતનો ભરોસો રાખી ન શકે તો પછી જન-જૂઠું સમસ્ત જનમંડળના દુકડે દુકડા કરી નાંખે છે. જો મનુષ્ય પોતાના જાતિભાઈના વચન ઉપર કોઈપણ રીતનો ભરોસો રાખી ન શકે તો પછી જન-સમાજના સદ્ગુણ કાયદા નિર્ણયક છે અને જનસમાજ પણ પછી નાશ પામવાનો જ.

૬૬. સર્વ મનુષ્ય પ્રત્યેનો આ મથાળા નીચેનો બીજો ધર્મ વિશેષ છે.

૬૭. આ મથાળા નીચેનો ત્રીજો ધર્મ સર્વની તરફ નમ્રતા-ધીરજ અને માયાળુપણું-છે; તેથી ગુસ્સો કાબુમાં રખાય છે અને તેનાં અનિષ્ટ પરિણામો દૂર કરી શકાય છે.

સાંખ્યધી પ્રત્યેના મનુષ્યના ધર્મ ત્રણ પ્રકારના છે. એક તો જેઓ આપણાથી ઉચ્ચ સ્થિતિના હોય તેમના પ્રત્યે ધર્મ, જેવા કે તેમને માટે માન, ઇર્ષ્યા ન કરવી, નિંદા ન કરવી વગેરે. બીજું જેઓ આપણાથી ઉતરતી પંક્તિના છે તેમના પ્રત્યે ધર્મ, જેવા કે અભણને વિદ્યાદાન દેવું, દુઃખીને દિલાસો આપવો, નિરપરાધીઓનું રક્ષણ કરવું, ગરીબને દુઃખથી મુક્ત કરવા વગેરે; અને બીજું મનુષ્યના સાધારણ

ધર્મ. તેના નીચે પ્રમાણે પેટા ભાગ પાડવામાં આવે છે. અ. છોકરાંના માળાપપ્રત્યે અને માળાપના છોકરાં પ્રત્યે ધર્મ; બ. શિષ્યના ગુરુપ્રત્યે અને ગુરુના શિષ્ય પ્રત્યે ધર્મ; ક પ્રજાના રાજાપ્રત્યે અને રાજાના પ્રજાપ્રત્યે ધર્મ; ઢ. ચાકરના શેઠપ્રત્યે અને શેઠના ચાકર પ્રત્યે ધર્મ; ઈ. કંપતિના પરસ્પર ધર્મ; ફ મિત્રના પરસ્પર ધર્મ; અને ગ. જેના ઉપર ઉપકાર થયો હોય તેના ઉપકારકતા પ્રત્યે ધર્મ.

૬૯. છોકરાંના માળાપપ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. નમ્ર અને માનયુક્ત વર્તણૂક; ૨. તે રાજી થાય એવાં સઘળાં કામ સત્વર કરીને અને તે નારાજી થાય એવાં કૃત્યથી સંભાળથી દૂર રહીને બતાવેલો પ્રેમ; ૩. તેમની વાજબી આજ્ઞાઓને-પછી તે ગમે તેવી પરુષ અથવા નકામી લાગે તોપણ-આધીન થવું; અને ૪. મુશ્કેલીમાં સહાયતા કરવી અને ઘડપણમાં તેમની ચાકરી કરવી.

૭૦. માળાપના છોકરાં પ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. બચપણમાં સંભળ લેવી અને આશ્રય આપવો; ૨. તેમની સ્થિતિને યોગ્ય દેખવણી આપવી અને સહગુણ તરફ તેમનું વલણ બાળવું; ૩. તેમનાં છોકરાંને તેમના ભરણપોષણને માટે ઉપયોગી રસ્તો શીખવવો; અને ૪. છોકરાંને પોતે સારી રીતે ચાલી સારા દાખલો આપવો.

૭૧. શિષ્યના ગુરુપ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. સાલસપણું; ૨. અભ્યાસમાં શ્રમ લેવો તે; ૩. આજ્ઞાંકિતતા અને ગુરુનું માન રખવું તે; અને ૪. જ્ઞાન તથા સદ્ગુણનાં ઉત્તમ તત્ત્વો શીખવ્યા બદલ તેમના ઉપકારી રહેવું તે.

૭૨. ગુરુના શિષ્યપ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. શિક્ષણ આપવામાં શ્રમ અને ખંત લેવાં તે; ૨. કુકૃત્યથી દૂર રહેવું તે; અને ૩. શિષ્યોને સદ્ગુણ તરફ દોરવા તે.

૭૩. પ્રજાના રાજાપ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧ ઘટિત માન રાખવું; ૨. વાજખી કર લરવા; અને ૩. તેમના વાજખી હુકમને અને દેશના કાયદાને આધીન થવું.

૭૪. રાજાના પ્રજાપ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. તેમના જનમાલ તથા હક્કનું રક્ષણ કરવું; ૨. કુકૃત્ય કરનારને સજા કરવી; અને ૩. સુકૃત્ય કરનારનો ખચાવ કરવો.

૭૫. ચાકરના શેઠ પ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. આજ્ઞાંકિતતા; ૨. શેઠ જીએ અથવા ન જીએ તોપણ પોતાને સોંપેલાં કામ ઝડપથી અને કાળજીથી બજાવવાં અને શેઠના માલનું રક્ષણ કરવું તે, અર્થાત્ નિમકહલાલપણું; ૩. શ્રમ લેવો તે; અને ૪. ઠપકા અને ગુન્હાના મુધારા બદલ કહેલાં વચન ધીરજથી ખમવાં તે.

૭૬. શેઠના ચાકર પ્રત્યે ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. મુકરર કરેલો વખતે અને વાજખી રીતે પગાર ચૂકવવા તે; અને ૨. માયાળુપણું, સારાં કામ કરવામાં ઉત્તેજન અને તેમને સારો ખદલો આપવો તે.

૭૭. દંપતિના પરસ્પર ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧ પરસ્પર પ્રેમ; અને ૨. પુરુષનો ધર્મ તેની સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું તે છે અને સ્ત્રીનો ધર્મ પતિની સહાયક થઈને રહેવું તે છે.

૭૮. મિત્રોના પરસ્પર ધર્મ નીચે પ્રમાણે છે:

૧ સઘળી છૂપી અને ભરોસાદાર વાતોમાં નિમકહલાલ રહેવું તે; અને ૨. મુશ્કેલીમાં સહાયતા કરવી, સંકટમાં સલાહ આપવી, દુઃખમાં ધીરજ આપવી. નઠરાં કૃત્ય સુધારવાને ઉપદેશ કરવો અને મિત્રતામાં દઢતા રાખવી તે.

૭૯. જેના ઉપર ઉપકાર થયો હોય તેણે તેના ઉપર ઉપકાર કરનારનો હમેશાં આભાર માનવો જોઈએ, કે તેની મમતા હમેશ સ્વીકારવી જોઈએ અને યથાશક્તિ તેનો ખદલો વાળવો જોઈએ. વળી જેઓ કૃત્તા સ્નેહની જ ખાતર આપણી ભૂલો સુધારવા ઉપદેશ આપે તેમનો પણ પકાર માનવો જોઈએ.

વિભાગ ૨.

પરોપકાર.

૮૦. પરોપકાર એ વિષયમાં સમાતા ધર્મના આ પ્રમાણે ભાગ પાડવામાં આવે છે: પ્રથમ પરોપકારી વૃત્તિઓ અને બીજું પરોપકારી કૃત્યો. પારકાના કલ્યાણની વૃદ્ધિ થાય એમ ઇચ્છવામાં પરોપકારી વૃત્તિઓનો અને તેની ખરેખર વૃદ્ધિ કરવામાં પરોપકારી કૃત્યોનો સમાવેશ થાય છે.

૮૧. પરોપકારી વૃત્તિ મનને શાંત અને વિનયી કરે છે, બીજાનાં દુઃખ જોઈને મનમાં દયાની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે, પારકાની ચઢતી જોઈ રાજી થવાની ટેવ પાડે છે; અને ઇર્ષ્યા, અભિમાન, નિંદા, જૂઠ, આપસ્વાર્થ, દ્વેષ, વેર, વગેરેથી મનનું રક્ષણ કરે છે.

૮૨. પરોપકારી કૃત્ય કરવાની પ્રથમ રીત એ છે કે પારકાના આત્મા ઉપર ઉપકાર કરવો. દુઃખીને ધીરજ આપવાથી, અજ્ઞાનને કેળવણી આપવાથી અને સારાં કૃત્યોને ઉત્તેજવાથી, તે સિદ્ધ થઈ શકે છે.

૮૩. પારકાના શરીર ઉપર ઉપકાર કરવો તે પરોપકારી કૃત્યની બીજી રીત છે. જૂખ્યાને ખવાડવાથી, નમ્મને વસ્ત્ર આપવાથી અને યથાશક્તિ પારકાનાં દુઃખ છોડાવવાથી, તે સિદ્ધ કરી શકાય છે.

૮૪. પારકાના જીવની સ્થિતિ સુધારવી એ પરોપકારી કૃત્યની ત્રીજી રીત છે. પારકાની મિલકત રક્ષવા અને સુધારવામાં મિત્રતુલ્ય સહાયતા આપવાથી અને ગરીબને દાન આપવાથી તે સાધિત થઈ શકે છે.

૮૫. પરમેશ્વરે આપણને સારી સ્થિતિમાં મૂક્યા તેના પ્રત્યુપકારની ખાતર અને આપણા જાતિબંધુની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાની ઇચ્છાથી ગરીબને દાન આપવું જોઈએ, પણ નહિ કે પારકાને મોંએ વખાણ પામી મિથ્યાભિમાની થવા.

૮૬. ગરીબને દાન ખુશીથી, કચવાતે મને નહિ, યોગ્ય અવસરે, જરૂર હોય ત્યારેજ, ડહાપણથી, લેનારને ઘણુંજ ઉપયોગી થાય તેમ અને ઉદારતાથી આપનારની શક્તિ પ્રમાણે અને લેનારની ગરજ પ્રમાણે આપવું જોઈએ.

૮૭. પારકાનાં માનમર્તબો સાચવવાં એ પરોપકારી કૃત્યની ચોથી રીત છે.

૮૮. કોઈની શુદ્ધતાની આપણી ખાતરી હોય તેના ઉપર ખોટું તહોમત આવતાં તેમાંથી તેને બચાવવાનો અને તેટલો પ્રયત્ન કરવો અને પારકાનાં છિદ્ર ઢાંકવાં અથવા તે ન બને એમ હોય અથવા તેમ કરવું અર્થોગ્ય હોય તો માનુષી અસ્થિરતા ઉપર વિચાર કરી યોગ્ય ક્ષમા કરવી તે આ ધર્મનાં અંગ છે.

૮૯. લડતા લોકની વચ્ચે સલાહ કરાવી દેવાના ફરેક

પ્રસંગ પકડી લેવા, સલાહશાંતિ રહે તેને માટે પ્રયત્ન કરવા, અને કલ્યાણકાંક્ષાનાં ઉદ્ભવરૂપ સઘળાં કારણો દૂર કરવાં, એમાં પરોપકારી કૃત્યની આપણાં લાગણી દર્શનીય કરવી જોઈએ.

૯૦. પરોપકારી વૃત્તિઓ અને પરોપકારી કૃત્યો અનુસાર વર્તનાર જીવન મનુષ્યો તરફ જ આપણે તેવી રીતે વર્તવું, એટલુંજ નહિ પણ સઘળાં મનુષ્યો—પછી તે આપણા દ્વેષી હોય તોપણ—તે તરફ આપણે તેવી રીતે વર્તવું જોઈએ.

૯૧. વેર લેવું તે કોઈ પણ રીતે વાજબી ગણાતું નથી. પોતાનો ધર્મ બજાવતાં દરેક માણસ કેટલીક વખત ચૂક કરે છે તેનું તેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવાથી તેણે કેટલી ક્ષમા યાચવી જોઈએ એ વાત યાદ લાવીને પારકાને ક્ષમા કરતાં શીખવું જોઈએ, અને અપકારનો બદલો અપકારથી કદાપિ વાળવો ન જોઈએ.

૯૨. પારકાને આપણે પોતાને ચહાઈએ તેમ ચહાવા, આપણે પ્રત્યુપકારમાં માગીએ તેવો તેમના ઉપર પ્રથમ ઉપકાર કરવો, માઆપને ચહાવાં, માન આપવું ને સહાયતા કરવી, રાજાને અને તેના અધિકારીઓને માન આપવું અને તેમની આજ્ઞા માનવી, શુરુને આધીન રહેવું, આપણાથી ચઢતી પંકિતના મનુષ્યો તરફ માનથી વર્તવું, શબ્દ અથવા કર્મથી કોઈને નુકસાન ન કરવું, વ્યવહારમાં સત્ય અને પ્રમાણિક-

પણે આલવું, કોઈને માટે દ્વેષ અથવા ધિક્કાર ધરાવવો નહિ, ચોરી કરવાથી હાથ દૂર રાખવા, અપશબ્દો બોલવાથી, બૂઠું બોલવાથી અને નિંદા કરવાથી જીભને દૂર રાખવી, શરીરને નિયમિત, શાંત, અને શુદ્ધ રાખવું, પારકાના માલની બદલાનતથી ઇચ્છા કરવી નહિ, પણ પ્રામાણિક ધંધો શીખવો અને પ્રભુએ નિર્મેલી સ્થિતિમાં સંતોષથી રહી સ્વધર્મ બળવવા, એ સઘળો આ વિષયનો ઉપસંહાર છે.

છેવટ.

૬૩. આ જગતમાં કોઈ પણ મનુષ્ય સઘળા ધર્મ બરાબર બળવી શકતો નથી એટલે કોઈએ કૂલાર્થ જવું નહિ. નમ્રતા રાખવી એ સર્વને માટે યોગ્ય છે, અને જેટલા ધર્મ બળવી ન શકાય તેને માટે ક્ષમા યાચનાની જરૂર છે.

૬૪ મનુષ્ય પોતાના સઘળા ધર્મ બળવવા શક્તિમાન થાય તે સારૂ ઈશ્વરી મદદની ખાસ જરૂર છે અને તેથી તે સહાયતા હરરોજ શુદ્ધ અંતઃકરણથી તેની પ્રાર્થના કરીને પ્રભુ પાસે માગવી જોઈએ.

૬૫. જો આપણે ઈશ્વરની પાસે શુદ્ધ અંતઃકરણથી આગીએ તો તે આપણા ધર્મ આપણને સ્પષ્ટ બતાવે છે અને તે પ્રમાણે આલવાની શક્તિ આપે છે. પરમ કયાળુ પ્રભુ સર્વને તે શક્તિ આપો એ આ લખનારની તેની પાસે નમ્ર યાચના છે. ત કૃણીભૂત થાઓ. તથાસ્તુ.

ખાસ સ્ત્રીઓને ઉપયોગી પુસ્તકમાળા.

“સ્ત્રીભૂષણ રત્નમાળા.”

તંત્રી-ભાષત્રી કેશવપ્રસાદ છાયાલાલ દેસાઈ,
બી. એ., એલ.એલ. બી. “સ્ત્રીબોધ” ના તંત્રી.

આ પુસ્તકમાળાના નિયમો:—

(૧) પ્રવેશ ફીનો રૂ. એક નવા ગ્રાહક થાય ત્યારે પ્રથમ આપવો.

(“સ્ત્રીબોધ” ના ગ્રાહક હોય તે તેના ગ્રાહક તરીકે આશુ રહેશે ત્યાં સુધી તેની પાસે પ્રવેશ શી લેવાશે નહિ.)

(૨) વરસનાં ચાર પુસ્તકો—એક વરસમાં સ્ત્રીઓને ઉપયોગી ચાર પુસ્તકો નીકળશે, અને તે છપાઈ બંધાઈમાં સુંદર અને ખર્ચાળે તે સાદાં તેમજ રંગીન ચિત્રોથી આકર્ષક કરાશે.

(૩) વાર્ષિક લવાજમ—(રૂ. ત્રણ પિં પીં રજીસ્ટર્ડ તથા મનીઓરડરના ચાર આના જુદા.) પરદેશ માટે રૂ. ચાર.

(૪) પરદેશના ગ્રાહકો માટે વિં પીં થતું ન હોવાથી તેવાં ગ્રાહકોએ એક વર્ષના લવાજમના રૂ. ચાર અગાઉ મોકલવા.

(૫) દરેક વર્ષનું પહેલું પુસ્તક એક વર્ષના લવાજમ માટે વિં પીં થી અને બાકીનાં પુસ્તકો સાદા જુકપોસ્ટથી મોકલાશે.

ડૉ. ખીરમથા રાડ, } જીવનલાલ અમરશી મહેતા
અમદાવાદ. } સંપાદક.

